

КРАЕЗНАВСТВО

ЧЕРНОБРОВ І.В.

СТАНОВЛЕНИЕ САНИТАРНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ НА СУМЩИНІ

Досліджуються шляхи становлення земської медицини як першої медико-санітарної організації на території сучасної Сумщини. Висвітлюється стан та соціально-економічні причини повільного розвитку профілактичного напрямку її діяльності.

Практическая деятельность первых санитарных врачей на территории нынешней Сумщины, как и в целом в Российской империи, неразрывно связана с земской медициной, которая, несмотря на свою ограниченность, стала важным этапом в улучшении медико-санитарной помощи сельскому населению. Сельские жители в уездах Сумщины составляли 84,6-88,7%, из них крестьяне - 90-93,2%¹. Однако в "Положении о земских учреждениях" от 1 января 1864 года "попечение о народном здравии" было отнесено к числу необязательных повинностей земства². Уездные и губернские земства "были обязаны лишь содержать учреждения бывшего приказа общественного призрения в пределах принятых или штатов и принимать меры к развитию оспопрививания"³. Земства с самого начала их создания стремились к своей полной независимости. При этом отмечалось: "Сколько уездов, столько и законодательных собраний"⁴.

Уездные земства на Сумщине приняли под свою опеку медицинские учреждения не одновременно, а на протяжении 1865-1867 гг. Полученное наследие было невелико. Приказы общественного призрения, а вместе с ними и приказная медицина, созданы в Харьковской и Курской губерниях в 1775 г., в Черниговской и Полтавской губерниях - в 1802 г. в результате осуществления реформы гражданского управления. Одновременно были учреждены должности уездных врачей. Положено начало созданию медицинских учреждений. Однако за относительно длительный период существования приказной медицины сделано очень мало для развития здравоохранения. Уездным земствам передано 8 больниц на 220 коек и 35 фельдшерских пунктов, в которых работали 12 врачей, 54 фельдшера, 6 акушерок-повитух⁵. В сельской местности больниц вообще не было. Уездные больницы были небольшими, без амбулаторий. Их работа строилась так, чтобы они приносили доход. Поэтому учреждения предназначались для "казенных" людей: военных, мелких чиновников, арестантов, бродяг, беспризорных, лечение которых оплачивала казна. Больницы почти не отводили мест местному населению и "отпугивали его как составом больных, так неблагоустроеннностью"⁶. Они "были не лечебными заведениями, а казематами, куда могли загнать человека лишь крайняя нужда и безысходность"⁷. Лучшей была Ахтырская окружная больница (одна из двух на Украине) на 50 коек, располагавшаяся в капитальном здании⁸. Здесь в 1867 г. впервые на Сумщине была открыта амбулатория "для приходящих больных".

Чернобров Іван Володимирович - історик-медицини.

СУМСЬКА
обслуга
задержа
вчиняю
времен
врачей,
вскоре
земсько
проводе
поручи
медицин
т. уездн
где есл
медикал
земство
приблиз

Е
розвити
печальн
умираю
совета
предоста
больног
Земське
сравнит
соседн

На
обсужда
санитар
сделан
фельдш
Профил
берет св
причин
зародила
предохра
был сфор
важные
нашли о
"здоровы
древних
различн
соответс
трудя и ж

Пр
санитар
санитари
и памят

ЧЕРНОБРОВ И. В.

СУМЩИНЕ

чи як першої
Сумщини.
ногого розвиткуна територии
неразрывно
значеність,
щи сельському
84,6-88,7%, из
"чре́жденіях"
то отнесенено кчинські земства
риказа обще-
нимать меры
их создания
вось: "Сколькомедицинские
Полученное
ия, а вместе с
й губерниях в
в результате
ременно были
ло созданию
льный период
для развития
220 коек и 35
фельдшера, б
было. Уездные
строилась так,
значались для
антов, бродяг,
ици почти не
как составом
е лечебными
лишь крайняя
ская больница
льном здании".
латория "для

Каждое уездное земство вопросы развития медико-санитарного обслуживания населения решало по-своему. В Глухове земство на время задержало становление медицины. Лишь в 1868 г. уездное земское собрание вынуждено было признать "полезным иметь своего медика", хотя к тому времени работали 9 фельдшеров⁹. В 1875 г. земство решило иметь трех врачей, но они, неудовлетворенные организацией медицинского дела, вскоре поочередно оставили работу, и к 1878 г. в уезде не было ни одного земского врача. В 1871 г. земская управа освободила фельдшеров от проведения ими профилактических прививок против натуральной оспы, поручив подготовить оспопрививателей из крестьян. Поэтому эту сугубо медицинскую работу стали выполнять даже некоторые подростки. В 1879 г. уездное земское собрание постановило: "Устроить в каждом селении, где есть священник или учитель, небольшой склад необходимых медикаментов..., и поручить склад священнику или учителю"¹⁰. Тем самым земство пыталось компенсировать недостаток медицинского персонала и приблизить оказание лекарственной помощи к населению.

В Конотопе, наоборот, вначале обратили особое внимание на развитие земской медицины. Уездная земская управа в 1867 г. пришла "к печальным результатам: жители уезда рождаются, живут, болеют и умирают, предоставленные самим себе, без всякого участия и возможного совета со стороны врача, как специалиста, советы которого... могут предостеречь здорового человека от заболевания, облегчить страдания больного, продлить жизнь, чем уже много выигрывает общество"¹¹. Земское собрание в 1881 г. констатировало, что в уезде "земская медицина сравнительно давно расцвела и чуть ли не начинает отцветать", а в соседних уездах "только начинает младенческий лепет"¹².

Накануне земской реформы на страницах печати оживленно обсуждался вопрос о путях развития земской медицины - первой медико-санитарной организации, предназначеннной для крестьянства. При этом был сделан вывод о том, что медицина должна быть врачебной, а не фельдшерской, бесплатной и иметь профилактическую направленность. Профилактика к тому времени прошла многовековой путь развития. Она берет свое начало из глубины веков, так как очень давно замечено, что причины возникновения заболеваний самые разнообразные. Профилактика зародилась в связи с попытками эмпирического поиска средств и методов предохранения от болезней в виде элементов личной гигиены. Сначала были сформулирован ряд гигиенических правил и запретов, а затем наиболее важные гигиенические рекомендации вошли в обиход многих народов, нашли отражение в религии. Гигиена (в переводе с греческого означает "здоровый") постепенно становилась общественной, а также одной из самых древних наук. Получили признание ее задачи по изучению влияния различных факторов на здоровье человека с последующей разработкой соответствующих мероприятий, направленных на оздоровление условий труда и жизни населения.

Практическое применение обоснованных гигиенической наукой санитарных правил, рекомендаций и нормативов стала осуществлять санитария (в переводе с латинского - "здравье"). Исторические документы и памятники свидетельствуют о том, что санитарные мероприятия и

элементы санитарного законодательства, основанные на наблюдениях и опыте общественной практики, проводились уже в странах Древнего Востока и античного мира. С возникновением Киевского государства и последующим распространением христианства на Руси начали проводиться санитарно-гигиенические мероприятия: предписания о чистоте тела, содержании жилищ, о пользе бани, предохранения от заразных болезней и др., чему способствовали как народная, так и церковная (монастырская) медицина. Начиная с XIX в., включая земский период, с развитием экспериментальной гигиены санитарные мероприятия и санитарное законодательство получили научное обоснование.

Значение профилактической направленности медицины прекрасно понимали врачи, которые откликнулись на приглашение земств и пошли "в народ" служить крестьянству, хотя на огромных территориях уездов предусматривалось в лучшем случае по 2-3 врачебных участка. Врачи видели необходимость проведения мероприятий по улучшению организации медицинского обслуживания населения, однако встретили стойкое сопротивление со стороны руководителей земств, которые всячески стремились не допускать врачей к решению этих вопросов. Между тем, врач Конотопского уезда В.В.Шеболдаев неоднократно указывал, что "медицина в смысле одного лечения больных, хотя и сокращает течение болезней, но не понижает общей смертности; медицина в смысле предупреждения болезней, или общественная гигиена, гораздо важнее для народного здоровья, так как все мероприятия, улучшающие санитарную обстановку народа, уменьшают болезненность и понижают общую смертность"¹³.

С другой стороны, врачи обращали внимание властей на то, что многие предприятия оказывают вредное влияние на окружающую среду и здоровье населения. Поэтому еще в 1876 г. врач Ахтырского уезда М.А.Осоков предложил губернскому съезду врачей обсудить вопрос: "О положении рабочих на заводах чисто в санитарном отношении и об отношении заводов и фабрик к гигиене населения". Он писал об антисанитарных условиях труда и быта рабочих, недостаточной медицинской помощи больным, вреде, который наносят здоровью местного населения эти предприятия, находящиеся в центре населенных мест, и "угрожают жителям всей массой своего зловония, ... отправляют воду в реках и других водных общественных источниках, куда извергаются из заводов нечистоты". Но вопрос так и не обсуждался¹⁴.

В 1904 г., уже почти в конце земского периода, по инициативе врачей Конотопского уезда был поднят "вопрос о санитарном надзоре за рабочими и сельскохозяйственных работах вообще и на свекловичных плантациях в особенности". При этом выступали "за издание санитарных правил с целью принудить крупных землевладельцев содержать своих рабочих в способы санитарных и гигиенических условиях. Но ... в этом отношении ничего не осуществлено, да и сам вопрос снят с очереди"¹⁵. В 1913 г. Харьковская губернская управа направила в уезды разработанный ею проект обязательных постановлений по содержанию рабочих в свекловичных хозяйствах, но Сумское уездное земское собрание его отклонило как "недостаточно полно и точно разработанный"¹⁶.

Земська ст...
связана с ...
и развития
дать поср...

Земська
Длительное
оказания ...
посещая на
очень труд
он мог то
удовлетвор
профилакти
такую систему
требовали
стационар
строительство

Расширение
крестьян в ...
Лебединск ...
Однако ма...
была слабо ...
и городског...
городские ...
закрыть вс...
решило: "П...
жалоб населе...

Нередко ...
дений, име...
земское со...
фельдшерс...
р-на. При ...
правления ...
посетител...
заразы. Коли ...
состоит и ...
время собра...
базы фельд...
для учрежде...
и для многог...

Очень ...
почитали ...
это такими ...
- связующими ...
врачебной ...
земская ме...
обходилось ...
отдавалось

людениях и
его Востока
и после-
проводиться
истоте тела,
х болезней и
настырская)
с развитием
санитарно-

ы прекрасно
и пошли "в
риях уездов
Врачи видели
организации
или стойкое
ас всячески
жду тем, врач
то "медицина
болезней, но
упреждения
ного здравия,
оку народа,
—"

й на то, что
шую среду и
ского уезда
вопрос: "О
решении и об
Он писал об
достаточной
вью местного
ных мест, и
т воду в реках
ся из заводов

зативе врачей
е за рабочими
плантациями в
равил с целью
их в сносных
ии ничего не
Харьковская
и ею проект
векловичных
склонило как

Земские деятели постоянно твердили, что медицинская помощь связана с непосильными для них затратами. Было два пути ее организации и развития: "или дать хорошее, но немногим, или поступится качеством и дать посредственное, серое, но многим"¹⁷.

Земства избрали первый путь и старались экономить на всем. Длительно существовала разъездная (объездная) система организации и оказания медицинской помощи. Врач изо дня в день находился в пути, посещая населенные пункты своего участка. Найти его в нужное время было очень трудно. Больных обращалось мало, да и видеть повторно больного он мог только в следующий свой приезд. Ни врачей, ни население не удовлетворяла такая утомительная и почти бесполезная работа, лечебная и профилактическая эффективность которой была очень низкой. Врачи считали такую систему препятствием к улучшению медицинской помощи жителям, требовали строительства стационаров и амбулаторий. Переход к стационарной системе через смешанную длился до конца XIX в., хотя строительство участковых больниц стало осуществляться с 80-х годов.

Расходы земств, включая медицину, были переложены на плечи крестьян в виде обложения сборами с каждой десятины земли. В Сумском, Лебединском, Ахтырском уездах они были самыми высокими в России¹⁸. Однако материально-техническая база многих медицинских учреждений была слабой. Так, в 1911 г. специальная комиссия Сумской земской управы и городской думы установила, что здания больницы, в которой лечились и городские жители, не подлежат капитальному ремонту. Было предложено закрыть все отделения, кроме хирургического. Однако земское собрание решило: "Больницу закрыть нельзя: кто возьмет на себя выслушивание жалоб населения?"¹⁹.

Нередко принимались решения о закрытии медицинских учреждений, имевших слабую материальную базу. В 1907 г. Ахтырское уездное земское собрание признало совершенно излишним существование фельдшерского пункта в с. Пушкинское (ныне с. Грабовское Краснопольского р-на). При этом отмечалось, что он находится в "помещении сельского правления и состоит из одной комнаты. Заразные больные идут вместе с посетителями правления и являются распространением источников заразы. Комната, где принимают больных, грязная, тесная, вся обстановка состоит из ящика под тазом и шкафа с провалившимся дном"²⁰. В то же время собрание не предприняло никаких мер к улучшению материальной базы фельдшерского пункта. Такое положение было типичным не только для учреждений, которые закрывали или находились в полшага от этого, но и для многих других.

Очень остро стоял кадровый вопрос. Руководители земств предпочитали насиживать вместо врачебной фельдшерскую помощь, мотивируя это такими доводами: "приверженность крестьян к фельдшеру, фельдшер - связующее звено между врачом и населением, фельдшеризм дешевле врачебной помощи, и только он по средствам земству..., без фельдшеров и земская медицина будет упразднена"²¹. Содержание врача на Сумщине обходилось в три раза дороже в сравнении с затратами на фельдшера. Но отдавалось предпочтение ротным фельдшерам - бывшим санитарам по уходу

за больными в армии. Они не имели медицинской подготовки, некоторые из них не умели даже писать, зато их оклады были значительно ниже, чем у дипломированных фельдшеров. Они составляли в среднем 60%, а в Сумском и Конотопском уездах - до 70% фельдшерско-акушерского персонала. В 1910 г. в Лебединском уезде ротных фельдшеров было "на самостоятельных фельдшерских пунктах 93%"²². Врачи, хотя и безуспешно, но вели борьбу с засильем ротных фельдшеров, о чём свидетельствуют, в частности, материалы земских собраний. Они заявляли, что "при настоящем устройстве медицинской части... простой народ медицинский персонал лечить не в состоянии"²³. Ротные фельдшеры "не удовлетворяют самым минимальным требованиям, по своему крайнему невежеству они не могут оказать и самой малейшей помощи, а потому, когда они самоуверенно начинают лечить больного, то приносят ему положительный вред... И решается же земство подносить своему народу медицинскую помощь в виде таких фельдшеров!"²⁴. "Гораздо лучше вовсе не лечить народ, чем лечить его через фельдшеров... Лучше оставить фельдшерский пункт без постоянного фельдшера, чем иметь там в большинстве случаев плохого фельдшера"²⁵. Большинство ротных фельдшеров "размещено на самостоятельных фельдшерских пунктах, что даже незаконно, так как они не имеют права самостоятельной практики"²⁶. "В условиях, когда им дана самостоятельная практика, фельдшеризм - большое зло"²⁷.

Безусловно, многие из них, несмотря на тяжелые условия их жизни добросовестно выполняли свои обязанности, были хорошими помощниками врачей. На основании проведенного исследования Черниговский губернский съезд врачей отмечал в 1911 г. что "для фельдшерско-акушерского персонала не так страшна холера, как страшны те отвратительные материальные и нравственные условия, в которых ему приходится работать и жить. Большие трети (36%) персонала гибнет от туберкулеза легких, шестую часть забирают тифы (18%), еще шестую часть (17%) - "хорошие" моральные условия. Что по сравнению с ними холера? Она ведь забирает себе в жертву только 1/25 часть (4%) из всех смертей"²⁸.

Трудности в оказании медицинской помощи существовали не только вследствие слабой материальной базы лечебно-профилактических учреждений и плохого обеспечения медицинскими кадрами. Земские врачи понимали, что потребность населения в медико-санитарном обслуживании возрастает одновременно с ростом его культурного уровня, так как "чем культурнее население, тем шире его задания, обращенные к медицине; чем сложнее и разнообразнее формы и условия его жизни, тем больше накапливается причин и поводов для нарушения сил и здоровья, как телесных, так и душевных, тем больше является социальных задач для врача"²⁹. Обращаемость к врачам за помощью в 1870 г. составляла только 0,03 обращения на одного жителя³⁰. Поэтому врачам для выполнения важной задачи по улучшению лечебно-профилактической помощи пришлось шаг за шагом преодолевать препятствия и приучать людей к медицинским учреждениям, рассеивая при этом глубоко укоренившееся недоверие к медицине. Этому в значительной степени способствовало развитие хирургического лечения, которое ранее практически не проводилось.

Характеристика медицинской помощи в XIX-XX веках

необходимо отметить, что в XIX-XX веках в Сумской губернии и области было создано значительное количество медицинских учреждений, включая больницы, поликлиники, аптеки, а также различные медицинские общества и организации. Важнейшим фактором в развитии медицины было создание в 1863 году Сумского медицинского института, который стал первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. В дальнейшем он был преобразован в Сумскую медицинскую академию, а затем в Сумскую медицинскую академию им. Н.Н. Блохина. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1870 году Сумской медицинской коллегии, которая занималась вопросами здравоохранения и медицинской реформы. Важным достижением было создание в 1880 году Сумской медицинской аптеки, которая стала первым крупным медицинским учреждением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1890 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важной особенностью медицины в XIX-XX веках было создание в 1900 году Сумской медицинской коллегии, которая занималась вопросами здравоохранения и медицинской реформы. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1910 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важной особенностью медицины в XIX-XX веках было создание в 1920 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1930 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важной особенностью медицины в XIX-XX веках было создание в 1940 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1950 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важной особенностью медицины в XIX-XX веках было создание в 1960 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1970 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важной особенностью медицины в XIX-XX веках было создание в 1980 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1990 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важной особенностью медицины в XIX-XX веках было создание в 2000 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе.

Однако, несмотря на создание медицинских учреждений, медицина в регионе долгое время оставалась недородом. И дело, в частности, в том, что в постепенном эпидемии проводились непосредственно с крестом. Однако, выполнив эти задачи, врачи-специалисты пункта общей практики могли снизить смертность (46%) в больницах, несисте на спаде эпидемии. Однако, несмотря на спад, противостояние нибудь здравоохранения не наблюдалось.

Необходимо отметить, что в XIX-XX веках в Сумской губернии и области было создано значительное количество медицинских учреждений, включая больницы, поликлиники, аптеки, а также различные медицинские общества и организации. Важнейшим фактором в развитии медицины было создание в 1863 году Сумского медицинского института, который стал первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. В дальнейшем он был преобразован в Сумскую медицинскую академию, а затем в Сумскую медицинскую академию им. Н.Н. Блохина. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1870 году Сумской медицинской коллегии, которая занималась вопросами здравоохранения и медицинской реформы. Важной особенностью медицины в XIX-XX веках было создание в 1900 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1910 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1920 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1930 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1940 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1950 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1960 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1970 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1980 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 1990 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе. Важную роль в развитии медицины сыграло создание в 2000 году Сумской медицинской школы, которая стала первым высшим медицинским учебным заведением в регионе.

некоторые ниже, чем у 60%, а в курильщиков было "на безуспешно, действуют, в настоящем персонал имеет самым они не могут злоуверенно вред... И помочь в народ, чем пункт без начав плохого на самонака как они не здада им дана

иа их жизни помощниками рниловский акушерского штательные приходится туберкулеза асть (17%) - ра? Она ведь стей"²⁸

ли не только практических земские врачи в обслуживании так как "чем едицне; чем тем большие деревья, каких задач для являла только выполнения пришлось медицинским недоверие кло развитию

Хирургия начиналась с оказания помощи при травмах, потому что необходимость ее при различных повреждениях была наиболее очевидной. Население убеждалось в эффективности оперативного лечения. Уровень травматизма рос неуклонно, а "помещики, стремясь к удешевлению покупаемых ими за границей сельскохозяйственных машин, заказывали их без всяких защитных приспособлений"³¹. Количество хирургических операций, включая полостные, постепенно увеличивалось. Врач Сумской уездной земской больницы Л.В.Шеболдаев в 1889 г. писал в управу: "Работы по оказанию больным помощи у меня столько, что мне для сна и отдыха в сутки нередко остается по три часа, никогда не больше 5-6 часов"³². В начале XX в. были построены хирургические корпуса в Лебединской, Роменской, Сумской уездных земских больницах. Значительное развитие получила хирургия также во многих участковых больницах. Одновременно возросла обращаемость населения за врачебной помощью, составив в 1890 г. 0,3, а в 1912 г. - 1,1 посещения на одного жителя в год, что имело существенное значение в дальнейшем развитии профилактической направленности медицины.

Одним из самых слабых мест в деятельности уездных земств была борьба с эпидемиями. Инфекционные болезни, возникая ежегодно то в одном, то в другом, а то в нескольких уездах сразу, приводили к широкому их распространению, не знавшему никаких преград, особенно в годы недородов, когда население было наиболее ослаблено голodom и нуждой. И дело, естественно, не в какой-то заранее обусловленной цикличности, а в постоянных социально-экономических причинах. В период роста эпидемической заболеваемости земства вынуждены были более активно проводить противоэпидемические мероприятия, так как эпидемии непосредственно затрагивали их личные интересы, грозя захлестнуть вместе с крестьянской избой и дворянскую усадьбу. Но вся тяжесть борьбы с эпидемиями падала на медицинский персонал, в первую очередь на врачей. Однако, загруженные повседневной работой, они не могли в полном объеме выполнять профилактические мероприятия на обширных территориях врачебных участков. Так, в Сумском уезде в 1904 г. каждый фельдшерский пункт обслуживал в среднем 7 населенных пунктов и 5998 жителей и "не могло считаться обеспеченной врачебной помощью" 88,4 тыс. населения (46%) в 152 селениях (54%), находившихся на расстоянии более 10 верст от больниц и врачебных амбулаторий³³. Борьба земств с эпидемиями носила несистематический характер. Как только очередная волна заболеваний шла на спад, поспешно прекращались виспленовые затраты, а созданные противоэпидемические подразделения упразднялись. Поэтому сколько-нибудь заметного общего уровня снижения инфекционной заболеваемости не наблюдалось, а нередко отмечался значительный рост.

Не было государственной системы борьбы с социальными болезнями. Указывалось, что туберкулез и сифилис в ряде сел "являются причиной почти вымирания населения... Многих уже поразили по наследству"³⁴. Однако все надежды в борьбе с туберкулезом возлагали в основном на проведение филантропических мероприятий. С этой целью с 1911 г. стали проводиться дни "белого цветка" ("белой ромашки") преимущественно в

городской местности. В 1912-1913 гг. в городах Ромны и Сумы начали функционировать амбулатории "белой ромашки". В то время в России было только 47 таких амбулаторий³⁵. В амбулаториях осуществлялся бесплатный прием больных, оказывалась им материальная помощь из средств, полученных от сборов, пожертвований, взносов членов Лиги по борьбе с туберкулезом, некоторых ассоциаций земств.

Не получило должного развития оспопрививание - такая чрезвычайно важная и почти единственная мера профилактики натуральной оспы. Не было соответствующих законов, хотя во многих странах они были приняты. Профилактические прививки проводились лишь по 3-4 месяца в году, ревакцинация не практиковалась. Это отрицательно сказывалось на уровне заболеваемости натуральной оспой. В Сумском уезде в 1909 г. зарегистрировано 110 случаев заболевания, но остались не привитыми 41,7% населения³⁶.

Расходы земств на медицину ежегодно возрастали, но далеко не удовлетворяли потребностей. В 1911 г. в Ахтырском уезде они составляли 66, Лебединском - 73, Сумском - 49 коп. на одного жителя в год³⁷. Глуховское уездное земство расходовало в 1898 г. лишь 16,8 коп., в 1907 г. - 27,1 коп. на одного жителя³⁸. Между тем, за период деятельности земства на нынешней территории Сумщины было организовано 49 сельских врачебных участков, построена 31 больница, дополнительно развернуто 697 больничных коек. Число врачей увеличилось на 65, а фельдшерско-акушерского персонала - на 321 или в 5,3 раза³⁹.

Хуже обстояло дело с выделением средств на медицинскую помощь жителям городов. В г. Ромны сметой на 1912 г. предусматривалось увеличение расходов на медицинскую, санитарную и ветеринарную деятельность на 40%. Сумма средств составляла лишь 4015 руб., в том числе на борьбу с эпидемиями - 500 руб. В то же время на содержание полиции выделялось более 12 тыс. руб.⁴⁰ В г. Путивль на те же цели предусматривалось 775 руб. или 1,5% от всех расходов, в том числе на медицину - 150 руб., санитарное благоустройство и водоснабжение - 493 руб.⁴¹ В г. Кролевец медицинская помощь городским жителям оказывалась в уездной земской больнице. На медицину в 1910 г. выделялось 364 руб. или по 2 коп. на одного жителя в год. На санитарное благоустройство города предусматривалось лишь 92 руб.⁴² В городах не выполнялось введенное в 1870 г. положение, согласно которому дело здравоохранения перешло в ведение городского самоуправления. В 90-х годах городским думам было предоставлено право издавать санитарные постановления по вопросам водоснабжения, санитарного состояния торговых, фабрично-заводских и других помещений, борьбы с эпидемиями. Однако не устанавливалась ответственность за невыполнение этих постановлений.

Профилактическая направленность, санитарные цели и задачи земской медицины с самого начала осознавались ею вполне ясно, выдвигались на первый план в программах практической деятельности. На первом Харьковском губернском съезде земских врачей в 1876 г. были определены задачи больниц, губернского и уездного врачебных съездов, обязанности участковых и санитарных врачей. Но в дальнейшем вводились, хотя редко,

должностями
постоянными
выяснения
неблагоприятств
г. Пермской
стал И.И.
губернии
уезде был
Казанской
необходимо
создана в

Уском
половину
рабочим
одновременно
постановлени
предприятий
фабричных
финансов,
за выполн
мышленни
на устрав
Харьковск
Черниговск
отчета за
промышленн
рабочий дн
Среди раб
из них дет

На съез
согласно и
сахаровар
Однако ми
трудных ус
числа. На
разрешали
предприяти
Сумском с
сырым, а
извествся
среднем б
- почти в 2

Более
фабриках.
вообще же
нервными
также при

умы начали
России было
бесплатный
из средств,
по борьбе с

презвычайно
ой оспы. Не
ли приняты
ся в году,
сь на уровне
909 г. заре-
тыми 41,7%

о далеко не
и составляли
Глуховское
- 27,1 коп. на
из нынешней
ых участков,
ичных коск.
персонала -

ую помошь
матривалось
теринарную
в том числе
ние полиции
матривалось
у - 150 руб.,

в г. Кролевец
ной земской
оп. на одного
матривалось
е положение,
е городского
авлено право
снабжения,
помещений,
ственность за

дача земской
двигались на
На первом
и определены
обязанности
ь, хотя редко,

должности только "эпидемических" вратарей. Длительное время не было постоянно действующей организации для изучения заболеваемости, выяснения причин возникновения массовых заболеваний и влияния неблагоприятных факторов на здоровье населения. Впервые в России в 1872 г. Пермским земством была учреждена должность санитарного врача, им стал И.И.Моллесон - видный земский деятель. В 1885 г. в Московской губернии уже был создан "институт санитарных врачей", т.е. в каждом уезде было по одному санитарному врачу. В 1873 г. земским врачом Казанской губернии А.А.Серебряковым впервые поставлен вопрос о необходимости организации санитарных станций. Первая из них была создана в 1891 г. в Москве профессором Ф.Ф.Эрисманом⁴³.

Ускоренное развитие промышленного производства со второй половины XIX в. потребовало создания новой формы медицинской помощи рабочим - фабрично-заводской медицины. Она возникла практически одновременно с земской медициной, когда в 1866 г. было принято постановление, обязывавшее предпринимателей строить больницы на предприятиях с числом рабочих 100 и более. В 1882 г. впервые была создана фабричная инспекция. Фабричные инспекторы, назначавшиеся министром финансов, осуществляли наблюдение на территориях фабричных округов за выполнением законодательства, проводили обследование промышленных предприятий, хотя их предписания не имели должного влияния на устранение выявленных нарушений. Фабричным инспектором Харьковского округа, включавшего территорию Харьковской, Полтавской, Черниговской и других губерний, с 1884 г. являлся В.В.Святловский. Из его отчета за 1885 г. известно, что на Сумщине было обследовано 25 промышленных предприятий. Отмечено, что на большинстве из них рабочий день длился по 16-18 часов. Широко использовался детский труд. Среди рабочих малолетние дети (до 15-летнего возраста) составляли 12%, из них детей до 12 лет было 18,1%; грамотные дети составляли лишь 6,3%⁴⁴.

На свеклосахарных заводах Сумского уезда существовало правило, согласно которому рабочие, ушедшие с работы раньше окончания срока сахароварения, теряли право на получение части заработанных денег. Однако многие бросали работу, так как не могли вынести необычайно трудных условий. За 2 года уволились около 450 рабочих или 12% от общего числа. На Глуховском механическом заводе увольнение рабочему разрешалось лишь в том случае, когда он находил себе замену. На предприятиях не осуществлялся контроль за организацией питания. На Сумском сахароррафинадном заводе "черный хлеб найден плохо выпеченный, сырый, а пшенная каша затхлая"⁴⁵. Высоким был уровень производственного травматизма, составлявший на свеклосахарных заводах в среднем 67 случаев на 1000 работающих, а на Кекинском и Сумском заводах - почти в 2 раза выше.

Более широко использовался женский и детский труд на табачных фабриках. Осмотренные дети "поражали своей худобой, тщедушностью и вообще жалким видом". Почти все они страдали головными болями, первыми расстройствами, сердечно-сосудистыми заболеваниями. К работе также привлекались беременные и кормящие грудью женщины, но, как

показал проведенный анализ, "рожденные ими дети редко оставались в живых"⁴⁶. В последующие годы осуществлялось изучение свеклосахарного производства в Украине, включая Сумщину. Результаты отражены в работах К.П.Сулимы (1892), Н.Н.Рашевского (1906) и других исследователей. Отличительной чертой свеклосахарных заводов оставалась высокая напряженность и лихорадочная поспешность в работе ввиду невозможности длительного хранения сахарной свеклы. За это "рабочий платит ценой крови - потерей силы, здоровья, преждевременной старостью и негодностью. Стариков, т.е. старше 40 лет, не увидишь на сахарных заводах"⁴⁷. Сезонные рабочие, составлявшие большинство на заводах, жили в казармах - одноэтажных зданиях, похожих на сараи, в которых отсутствовали элементарные санитарно-бытовые условия для проживания. "Теснота в помещениях невообразимая. Ни о каком кубическом содержании воздуха здесь не может быть и речи, да и вряд ли можно назвать воздухом то, чем дышит рабочий в казарме. Это густая смесь человеческих испарений, прелой обуви, маюрочного дыма и запаха пищи, подогретая до высокой температуры"⁴⁸. На каждого рабочего в казармах Гребенниковского, В-Бобрикского, Могрицкого заводов приходилось в среднем лишь по 0,5-0,8 куб. саженей. Несколько лучшим было положение на Кияницком, Куяновском заводах (1,6-1,3 куб. саженей). Нары являлись единственной мебелью в казармах. Часто одна и та же постель использовалась рабочими поочередно. Рабочие в большинстве случаев "оставались без всякой медицинской помощи, а где она, по-видимому, организована, то чисто фиктивным образом"⁴⁹. Фабрично-заводская медицина по вине владельцев промышленных предприятий находилась в жалком состоянии. Положение огромной армии сельскохозяйственных рабочих, трудившихся на свекловичных и табачных плантациях, было еще хуже, так как выжимание рабочей силы не знало никаких пределов и не было ограничено законами.

Решение санитарных задач "гигиении народа" осуществлялось с большими трудностями. В 1882 г. были организованы санитарные бюро в Черниговской и Херсонской губерниях, но судьба их была различной. В Херсонской губернии бюро послужило основой для создания санитарной организации (одной из лучших в стране) с санитарными врачами во всех уездах. В Черниговской губернии бюро просуществовало около года. Председатель губернской управы вычеркнул из сметы средства на его функционирование. Только в 1916 г. под влиянием резко изменившихся санитарных условий губернское собрание ввело санитарное бюро и должности санитарных врачей⁵⁰, хотя попытки были и раньше. В 1911 г. губернский съезд врачей высказался за создание общегубернской санитарной организации. В Конотопском уезде решили пригласить санитарного врача⁵¹, но планы не были реализованы тогда.

В Полтавской губернии впервые в России медицинской комиссией к 1870 г. была разработана программа развития земской медицины. Н.И.Пирогов в своем отзыве дал высокую оценку ее профилактической направленности⁵². Но в 1871 г. губернская управа прекратила работу комиссии "вследствие недостатка благотворительных средств

ставались в
запасахного
ны в работах
челователей.
лась высокая
возможности
матит ценой
таростью и
на сахарных
заводах, жили
в которых
проживания.
содержанием
воздухом
человеческих
одогретая до
в казармах
находилось в
то положение
еры являлись
тель использо-
вте случаев
ко-видимому,
но- заводская
находилась в
важенных
ах, было еще
пределов и не

ствлялось с
арные бюро в
различной. В
я санитарной
чами во всех
около года.
дства на его
изменившихся
ное бюро и
ше. В 1911 г.
й санитарной
ного врача⁵¹,
и комиссией к
и медицины.
илактической
тила работу
ых средств

земства⁵². Санитарная организация в губернии была создана лишь в 1916 г. В Роменском уезде ее возглавил А. С. Завитаев⁵³. Однако в городе должность санитарного врача была введена раньше, в 1912 г., для чего было выделено сметой 1000 руб.⁵⁴ На работу приглашен Е. В. Берестовский, который работал в основном в бактериологическом кабинете.

В решении теоретических и практических вопросов развития земской медицины важное место занимали уездные съезды врачей, которые назывались советами. Отмечалось, что “самая главная заслуга съездов состоит в том, что они с особенной настойчивостью указали на преимущественную необходимость санитарного направления в земской медицине и, насколько от них зависело, постарались провести это убеждение в жизнь”⁵⁵. В конце 90-х годов при упрах были созданы санитарные советы на основании положений, утвержденных земскими собраниями. Затем их пересмотрели, руководствуясь “Инструкцией для деятельности уездных земских санитарных советов”, которой предусматривалось, что совет “состоит из членов уездной земской управы, представителя городской управы, из гласных по выбору земского собрания на 3 года в числе 3-4 лиц, из всех земских врачей, а также городского и земских ветеринарных врачей. Могут приглашаться с правом совещательного голоса представители других ведомств”. Председателем совета являлся руководитель уездной земской управы⁵⁶. Врачи стремились превратить советы в организацию с распорядительными функциями, с решениями, обязательными для управ, которые они могли только обжаловать на земских собраниях. Однако управы не всегда соглашались с решениями советов, особенно по вопросам приглашения и увольнения врачей, развития сети врачебных участков, укрепления материальной базы больницы.

Плохо обстояло дело с распространением гигиенических и медицинских знаний среди населения, так как в этом медицинские работники встречали постоянные препятствия со стороны органов власти. До 1906 г. беседы и даже объяснения к текстам издававшихся брошюрок не допускались. Можно было читать только то, что напечатано в брошюрах, прошедших не только общую, но и специальную цензуру. Читать их имели право лишь лица, получившие разрешение губернатора, и под контролем особого надсмотрщика, в заранее определенном помещении⁵⁷. Санитарный врач Сумского уезда М. Г. Рафес в своем отчете о народных чтениях по медицине и гигиене в 1903 г. отмечал, что это был первый опыт систематических чтений в уезде и губернии. В 1902 г. все врачи согласились проводить их. Направили ходатайство губернатору. Он потребовал программу и тексты предполагавшихся чтений. Они были утверждены уездным санитарным советом, затем через 4 месяца губернатором. Гигиенические чтения имели успех среди населения⁵⁸. Распространением гигиенических и медицинских знаний стали заниматься и фельдшеры, но они имели те же трудности – полученные брошюры, строго по которым должны проводиться чтения, “во многом не удовлетворяли”⁵⁹. Земства мало заботились о проведении мероприятий, направленных на гигиеническое воспитание населения. Глуховская уездная управа, рассматривая в 1903 г. вопрос о строительстве сельских бань, признала “огромное санитарное значение и желательность

устройства их в селах и деревнях, но крайне затруднялась в практическом решении этого вопроса.. Расход на устройство бани выражается в очень большой, непосильной для земства сумме". И противоречи себе, управа сделала вывод, что "население не привыкло пользоваться ими и не сознает их полезности"⁶¹.

Первые санитарные врачи на Сумщине были только в уездах, относившихся к Харьковской губернии. В г. Сумы должность санитарного врача была введена в 1901 г., тогда же была открыта санитарно-бактериологическая лаборатория. Штат санитарных работников состоял из санитарного врача, врача-бактериолога, фельдшера-дезинфектора, двух санитарных помощников и ветеринарного фельдшера в лаборатории⁶². Бактериологом до 1911 г. работал ветеринарный врач Н.Н. Ткаченко. Уездным санитарным врачом в 1902-1905 гг. активно работал А.З. Тавшавадзе. Изучавшие в 1909 г. опыт работы лаборатории лебединские врачи П.А. Грацианов и Н.Н. Селеховский дали ей очень высокую оценку. Об этом они доложили Лебединскому земскому собранию, которым были выделены ассигнования на организацию в 1911 г. химико-бактериологической станции⁶³. Со временем она стала выполнять функции междууездной. С 1903 г. уездным санитарным врачом работал П.А. Грацианов⁶⁴, но в 1905 г. должность была упразднена, восстановлена в 1908 г. В Ахтырке должность санитарного врача учреждена в 1903 г.⁶⁵ В 1904 г. работал санитарным врачом С.Е. Корженевский.

Продолжалась начавшаяся ранее дискуссия о структуре и направлениях деятельности санитарной организации. Этот вопрос был обсужден в 1903 г. Харьковским губернским санитарным советом, в работе которого принимал участие один из организаторов санитарного дела в Херсонской губернии Е.И. Яковенко⁶⁶. Была разработана программа ближайших задач санитарных врачей, но отдельные практические вопросы требовали дополнительной разработки.

На это обстоятельство обратил внимание сумской врач П.М. Курочкин, который был хорошо знаком с проблемами земской медицины. Свою врачебную деятельность он начинал в 1878 г. на сельском врачебном участке, затем работал в Сумах. Кроме того, он принимал активное участие в общественной жизни, будучи гласным губернского и уездного земских собраний, членом ряда комиссий земства⁶⁷. Подготовил и в 1905 г. издал в Сумах, в известной тогда типографии К.М. Пашкова, книгу "Задачи земского института санитарных врачей", которую посвятил прогрессивным земским деятелям и санитарным врачам. Такое медицинское научно-практическое издание стало исключительным случаем в уездном городе. Экземпляр книги с автографом он направил губернской земской управе, а также Харьковскому научному медицинскому обществу, где она находилась в библиотеке, а со временем - в медицинской библиотеке. Как редкое издание, книга на дом читателям не выдавалась, о чем свидетельствует штамп на ее титульном листе. В этом труде П.М. Курочкин поставил перед собой задачу дать ответы на вопросы: "Чего желали земцы, учреждая институты санитарных врачей, каковы были побудительные причины, где должна сосредоточиваться главным образом деятельность

Сле...
Михайл...
библиот...
различн...
гинекол...
аппарату...
нительн...
физиотер...

К ко...
7,7% выд...
сельског...
тыс. челов...
в условия...

¹Стан...

²Весе...
истории ру...

³Бесе...

⁴Из...
1940. - С.5.

⁵Кры...
дис... казн.

⁶Изу...

практическом
ится в очень
себе, управа
и не сознает

ко в уездах,
санитарного
санитарно-
ов состоял из
ектора, двух
лаборатории⁶²,
ико. Уездным
Тавшавадзе.
нские врачи
енку. Об этом
или выделены
ологической
зной. С 1903
но в 1905 г.
ке должность
санитарным

направлениях
ужден в 1903
оте которого
в Херсонской
нейших задач
ы требовали

М.Курочкин,
ини. Свою
бном участке,
ное участие в
ного земских
1905 г. издал в
адачи земского
огрессивным
ское научно-
здном городе.
ской управе, а
на находилась
е. Как редкое
действствует
оставил перед
цы, учреждая
ные причины,
ятельность

санитарного врача, и что он должен ведать?⁶³. При этом он дал ряд
практических рекомендаций для врачей и населения.

Следует отметить, что в начале 1917 г. по завещанию Петра Михайловича Сумской уездной земской больнице были переданы его библиотека, состоявшая из 350 томов по всем разделам медицины, различный медицинский инструментарий (хирургический, акушерско-гинекологический и др.), рентгеновский аппарат, электролечебная аппаратура. В дальнейшем земским собранием были выделены дополнительные средства для оборудования в больнице рентгеновского и физиотерапевтического кабинетов⁶⁴.

К концу земского периода из мизерных расходов на медицину только 7,7% выделялось на санитарно-противоэпидемические мероприятия⁶⁵. Врач сельского врачебного участка обслуживал в среднем от 16,4 до 27,7 тыс. человек⁶⁶. Это отрицательно сказывалось на профилактической работе в условиях только начавшегося становления санитарной организации.

⁶²Статистический справочник Харьковской губернии. - Харьков, 1911. - С.6, 11.

⁶³Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет. - Т.1. - СПб. - 1909. - С.269; Очерки истории русской общественной медицины / Под ред. П.И.Катю. - М., 1965. - С.10.

⁶⁴Веселовский Б.Б. Указ. соч. - С.269; Очерки истории... - С.37.

⁶⁵Игумнов С.Н. Очерк развития земской медицины в губерниях, вошедших в УССР. - К., 1940. - С.5.

⁶⁶Крыштопор Б.П. Здоровье населения и здравоохранение Сумской области. Автореф. дис. ... канд. мед. наук. - Харьков, 1973. - С.5.

⁶⁷Игумнов С.Н. Указ. соч. - С.10.

- ⁷Веселовский Б.Б. Указ. соч. - С.267.
- ⁸Изумнов С.Н. Указ. соч. - С.12.
- ⁹Журналы Глуховского уездного земского собрания очередных заседаний 1886 года. - Глухов, 1887. - С.86.
- ¹⁰Журналы Глуховского... 1879 года. - Глухов, 1880. - С.137.
- ¹¹Государственный архив Сумской области (далее - ГАСО). - Ф.813. - Оп.1. - Д.2. - Л.40.
- ¹²Земский сборник Черниговской губернии за 1886 год. - Чернигов, 1886. - №9-12. - С.56-57.
- ¹³Журналы XXI очередного Конотопского уездного земского собрания 27-29 сентября 1884 года. - Конотоп, 1885. - С.10.
- ¹⁴Карпов Л.Н. Земская санитарная организация России. - Л., 1964. - С.26.
- ¹⁵Веселовский Б.Б. Указ. соч. - С.317.
- ¹⁶Доклады Сумской уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1913 года по медицинскому и ветеринарному отделам. - Сумы, 1914. - С.41-42.
- ¹⁷Ізумнов С.М. Нарис розвитку земської медицини на Україні // Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні. - К., 1957. - С.63.
- ¹⁸Юбилейний земський сборник (1864-1911) / Под ред. Б.Б. Веселовского и З.Г. Френкеля - СПб., 1914. - С.178.
- ¹⁹Врачебная хроника Харьковской губернии за 1911 год. - Харьков, 1912. - №1-2. - С.57-59.
- ²⁰Доклады Ахтырскому уездному земскому собранию 43-й очередной сессии 1907 года по медицинскому отделу. - Ахтырка, 1907. - С.2.
- ²¹Веселовский Б.Б. Указ. соч. - С.337.
- ²²Журналы очередного Лебединского уездного земского собрания 10-14 октября 1910 года. - Лебедин, 1911. - С.190.
- ²³Журналы XXI Конотопского уездного земского собрания 27-29 сентября 1885 года. - Конотоп, 1886. - С.55-56.
- ²⁴Доклады Ахтырскому уездному земскому собранию 41-й очередной сессии 1905 года. - Ахтырка, 1905. - С.2.
- ²⁵Журналы Сумского уездного земского собрания очередной сессии 17-22 сентября 1913 года. - Сумы, 1914. - С.27.
- ²⁶Труды VII съезда врачей и представителей земств Черниговской губернии 10-19 августа 1911 года. - Т.2. - Чернигов, 1912. - С.433-434.
- ²⁷Данилевский В.Я. Врач, его прививание и образование. - Вып.2. - Харьков, 1921. - С.192.
- ²⁸Изумнов С.Н. Очерк развития земской медицины... - С.60.
- ²⁹Бражеский В.Ч. Участие земских врачей в борьбе с травматизмом // Ортопедия, травматология и протезирование. - 1964. - №3. - С.80, 83.
- ³⁰Журналы Сумского очередного уездного земского собрания 20-24 сентября 1889 года. - Сумы, 1890. - С.173-174.
- ³¹Труды VIII съезда представителей земских учреждений Харьковской губернии по санитарной части 1904 года. Делегатские доклады. - Харьков, 1904. - С.97, 112, 159.
- ³²Журналы очередного Лебединского... 10-14 октября 1910 года. - Лебедин, 1911. - С.784.
- ³³Каганович Р.Б. Из истории борьбы с туберкулезом в дореволюционной России. - М., 1952. - С.67.
- ³⁴Отчет о составе и деятельности земской медицины Сумского уезда за 1909 год. - Сумы, 1910. - С.149, 154.
- ³⁵Статистический справочник Харьковской губернии... - С.85.
- ³⁶Отчет Глуховской уездной земской управы за 1898 и первую половину 1899 годов. - Глухов, 1899. - С.55; Отчет Глуховской уездной земской управы за 1906-1907 годы. - Глухов, 1907. - С.26.
- ³⁷Крыштопова Б.П. Указ. соч. - С.5.
- ³⁸Объяснительная записка к смете доходов и расходов города Ромны на 1912 год. - Ромны, 1912. - С.4-5.
- ³⁹ГАСО. - Ф.446. - Оп.1. - Д.4. - Л.19-30.
- ⁴⁰Труды VII съезда врачей и представителей земств Черниговской губернии... - С.399-400, 404-405.
- ⁴¹Вебер Л.Г. Организация санитарно-эпидемиологического дела в СССР. - М., 1968. - С.15-16, 20-21.
- ⁴²Отчет за 1885 год фабричного инспектора Харьковского округа В.В. Святловского. - СПб., 1886. - С.46, 54, 62.

- ий 1886 года.
- Д.2. - Л.40.
б. - №9-12. -
29 січня
- / собранию
умы, 1914. -
ли до історії
З.Г.Френкеля
1-2. - С.57-59.
сессии 1907
- октября 1910
- ри 1885 года.
- сессии 1905
- 22 січня 1919
- берни 10-19
1921. - С.192.
// Ортопедия,
сентября 1889
- з губернії по
159.
- , 1911. - С.784.
ной России. -
за 1909 год. -
у 1899 годов. -
годы. - Глухов,
- на 1912 год. -
рнини... - С.399.
СР. - М., 1968. -
Святловского. -
- ⁴⁷Там же. - С.31-32, 70.
⁴⁸Там же. - С.80-81, 102.
⁴⁹Рашевский Н.Н. О положении рабочих на сахарных заводах. - К., 1906. - С.11.
⁵⁰Там же. - С.7.
⁵¹Султана К.П. Стекло-сахарное производство в санитарном отношении. - СПб., 1892. - С.97, 120.
⁵²Ізумцов С.М. Вказ. праця. - С.76.
⁵³Журналы заседаний Конотопского уездного земского собрания: чрезвычайного 25 апреля и очередного с 30 октября по 6 ноября 1912 года. - Конотоп, 1913. - С.235-245.
⁵⁴Вебер Л.Г. Указ. соч. - С.58.
⁵⁵Хорош І.Д. Шляхи та основні підсумки розвитку охорони здоров'я в Полтавській губернії // Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні. - К., 1957. - С.107.
⁵⁶Там само. - С.110.
⁵⁷Объяснительная записка к смете доходов и расходов города Ромны... - С.4.
⁵⁸Земской сборник Черниговской губернии за 1886 год... - С.61.
⁵⁹ГАСО. - Ф.1. - Оп.1. - Д.68. - Л.149; Труды VIII съезда представителей земских учреждений Харьковской губернии... - С.123.
⁶⁰Ізумцов С.М. Вказ. праця. - С.78.
⁶¹Врачебная хроника Харьковской губернии за 1904 год. - Харьков, 1905. - №12. - С.748.
⁶²Врачебная хроника Харьковской губернии за 1912 год. - Харьков, 1912. - №6-7. - С.362.
⁶³Журналы Глуховского уездного земского собрания... 1903 года. - Чернигов, 1904. - С.104-105.
⁶⁴Ефимов Н.С., Лурье С.Е. Из истории санитарной организации Сумской области // Материалы к истории гигиены и санитарного дела в УССР. - К., 1959. - С.93.
⁶⁵Журналы очередного 45-го Лебединского уездного земского собрания 10-13 октября 1909 года. - Лебедин, 1910. - С.340-342; Журналы очередного 45-го Лебединского уездного земского собрания 10-14 октября 1910 года. - Лебедин, 1911. - С.121-123.
⁶⁶Врачебная хроника Харьковской губернии за 1904 год... - С.51.
⁶⁷Труды VIII съезда представителей земских учреждений Харьковской губернии... - С.59.
⁶⁸Ізумцов С.Н. К вопросу о деятельности санитарной организации, в частности Харьковской губернии. - Харьков, 1904. - С.11-15.
⁶⁹ГАСО. - Ф.2. - Оп.1. - Д.9. - Л.31, 263-264.
⁷⁰Курочкин П.М. Задачи института санитарных врачей. - Сумы, 1905. - С.3.
⁷¹ГАСО. - Ф.2. - Оп.1. - Д.34. - Л.20.
⁷²Гальперин М.И. Бюджет здравоохранения Украины // Профилактическая медицина. - 1925. - №2. - С.75.
⁷³Каракаш Д.Ф. З історії розвитку охорони здоров'я в Харківській губернії // Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні. - К., 1957. - С.143.

CHERNOBROVLY.

Foundation of Sanitary Organization in Sumy Region

There is investigated the foundation of zemstvo medicine as the first medical sanitary organization on the territory of modern Sumy region. There are viewed the conditions and social and economic reasons of the slow development of prophylactic activities.

Отримано 7.10.2007.

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ДОПОМОЖНИХ
МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ
В ОКУПАЦІЙНІЙ СУМІЩИНІ У 1941-1943 рр.
(мовою архівних документів)**

На основі матеріалів Державного архіву Сумської області зроблено спробу дослідити діяльність допоміжних місцевих органів управління на Сумщині періоду німецької окупації 1941-1943 рр. у різних сферах життя.

Друга світова війна загалом та радянсько-німецька війна як її складова й по сьогодні залишили для дослідників чимало нез'ясованих питань. Період з 22 червня 1941 р. до 9 травня 1945 р. вивчався тривалий час здебільшого радянськими істориками в руслі ідеологічної доктрини, яку сформувала комуністична верхівка Радянського Союзу.

Тим не менш, не можна стверджувати, що весь науковий доробок радянського періоду з воєнної тематики зовсім не має під собою ніякого історичного підґрунтя. Зрештою, всі мемуари, написані військовими командирами, політичними діячами та просто очевидцями тих страшних часів, навіть після цензурування та ідеологічної обробки, є цінними джерелами з історії останньої най-масштабнішої війни на теренах держави, у складі якої перебувала і Україна. До таких джерел нам необхідно буде звертатися заради відтворення цілісної картини війни.

Втім, у цих працях, як і в наукових дослідженнях радянських істориків, ми не знаходимо якісної та об'єктивної оцінки нацистського окупаційного режиму, котрий загарбники встановили на захопленій території. Ніякого подиву, враховуючи вже названий ідеологічний фактор, це не викликає. Цілком закономірним є те, що радянська історична наука радше висвітлювала злодіяння окупантів, а тих, хто співпрацював з ними з числа мирного населення, просто називали зрадниками батьківщини, не маючи змоги ще й через засекреченість документальних матеріалів дослідити таке явище, як колабораціонізм.

Діяльність допоміжних органів управління при окупаційній владі на сьогодні ще мало досліджена, а тому викликає великий інтерес у науковців і є предметом їх інтенсивного вивчення. Сприяючим фактором у цьому є й те, що велика маса архівних матеріалів вже доступна для дослідників.

Досить популярним на даному етапі розробки цієї тематики можна вважати вивчення регіональної специфіки окупаційного режиму. На підтвердження можна назвати праці молодих істориків, що не так давно захистили дисертації: В.М.Удовика¹, В.А.Нестеренка², Н.М.Глущенок³ та інш.

У результаті слід сподіватися на появу комплексної наукової праці, в якій різnobічно розглядається нацистський окупаційний режим на території як Рейхскомісаріату Україна, так і прифронтових областей. Адже відомо, що за окупаційним адміністративним поділом не всі українські землі були у підпорядкуванні цивільного апарату.

¹ Левенок Ігор Олександрович - аспірант Інституту історії України НАН України.

Тер
склали
військов
Мо
Держава
на Сум
маловід
галузі со
українсь
Вті
вмістити
окремо в
- адмініс
управлін
господар

З с
розпочал
адміністр
район. Ни
увійшли

1. В.
2. Г.
3. К.
4. Л.
5. О.
6. Р.
7. С.
8. П.

Окр
штадском
Німецько
Україну
німецькі
порядку
інтереси

На т
повністю
сільські,
управ, бур
сіл, а в се

Нач
місцеві за
території,
контролью

Міс
яких визн

У Р

адміністр

ВЕНОК І.О.

зроблено
звільнення на
х есиття.ї складова
нь. Період
ебільшого
формувалай доробок
ю ніякого
ськовими
страшних
дикерелами
складі якої
зся заралик істориків,
упаційного
ї. Ніякого
викликає.
світловала
на мирного
и змоги ще
е явище, якній владі на
науковців і
у цьому є й
ників.тики можна
режиму. На
е так давно
енок³ та інш.
вої праці, в
режим на
астей. Адже
айнські землі

орії України

Території, що були в безпосередній близькості від зони бойових дій, склали так звану прифронтову смуту й перебували під керівництвом військового командування. Серед таких - Сумська область.

Метою даного дослідження є вивчення на основі документів Державного архіву Сумської області деяких аспектів окупаційного режиму на Сумщині. Зокрема, серед завдань можна поставити висвітлення маловідомих деталей діяльності місцевих допоміжних органів управління в галузі соціально-економічної та культурної політики нацистської влади щодо українського народу.

Втім, через великий пласт джерельної бази в одній статті неможливо вмістити грунтовну інформацію про всі сфери життєдіяльності навіть в одному окремо взятому регіоні. Тому серед аспектів, котрі автор намагався висвітлити, - адміністративно-територіальний поділ, структура допоміжних органів управління та їх роль у фіскальній політиці, судочинстві, сільському господарстві, освіті та медицині.

З самого початку окупації, що тривала майже два роки, гітлерівці розпочали реалізацію своїх планів, які передбачали спочатку суттєві зміни в адміністративному устрої. На початок 1941 р. до Сумської області входив 31 район. Німці ж намагалися поділити Сумщину на 8 гебітів (округів), до яких увійшли райони:

1. Ворожба (Путивль, Буринь, Улянівка);
2. Глухів (Есмань, Шалигіне);
3. Конотоп (Кролевець, Дубов'язівка);
4. Лебедин (Штепівка, Синівка);
5. Охтирка (Тростянець, Грунь, Велика Писарівка);
6. Ромни (Сміле, Талалаївка, Глинськ, Липова Долина, Недригайлів);
7. Суми (Хотінь, Миропілля, Краснопілля);
8. Шостка (Ямпіль, Середина-Буда, Новгород-Сіверський)⁴.

Округами керували гебітскомісари, управління великих міст очолювали штадскомісари, а невеликих - ортскомісари. “Зі звільненням України Німецькою Армією вся влада перейшла до рук Німецького Командування, Україна управляється українським народом, але вищий контроль провадять німецькі установи. Власне управління країни українцями вимагає діяльності, порядку та твердих переконань. Передусім повинні бути забезначені інтереси Німецького війська”, - повідомлялося старостам усіх районів⁵.

На території Сумщини були створені місцеві органи управління, які повністю підпорядковувалися німецькому командуванню: міські, районні, сільські, общинні управи. На чолі міських і районних управ стояли голови управ, бургомістри керували громадами (общинами), до яких входило кілька сіл, а в селах призначалися старости.

Начальники міських, районних управ відповідали за всі підлеглі їм місцеві заклади, господарство, за “спокій і безпеку” на підпорядкованій території, займалися заготівлею продуктів для рейху, збирави податки та контролювали облік населення⁶.

Міські та районні управи складалися з відділів, спрямованість роботи яких визначалася за їх назвами.

У Ромнах з 1 січня 1942 р. діяла міська управа, яка відала всіма адміністративними та господарчими справами, маючи таку структуру:

- Промисловий відділ керував всією промисловістю м. Ромни (планування, організація нових виробничих закладів, постачання сировини та матеріалів підприємствам, розгляд та затвердження відпускних цін).

- Торговельний відділ керував заготівлею, збутом та розподілом продукції, виробленої підприємствами міського управління.

- Відділ охорони здоров'я керував лікувальними закладами міста.

- Відділ освіти займався шкільною культурно-освітньою справою міста.

- Відділ благоустрою та житло-орендування відділ.

- Ремонтно-будівельний відділ керував і проводив усі ремонтні та будівельні роботи у місті.

- Транспортний, фінансовий, відділ зв'язку та інш.⁷

Слід вказати, що структури як міських, так і районних управ були схожими й могли різнятися тільки за кількістю штатних одиниць, яка безпосередньо залежала від чисельності населення підпорядкованого регіону.

Другим в ієрархії посадовців органів місцевого управління був бургомістр, який відав усіма справами на своїй території. Бургомістри контролювали кількість мешканців на відіреній їм території, слідкували за своєчасним надходженням усіх податків, повинні були "всіляко підтримувати вербування робочої сили в Німеччину", "обов'язком і виявом подяки кожного бургомістра і сільської грамади було утримання в чистоті й порядку могил німецьких солдатів"⁸.

Нижчою інстанцією місцевого управління була сільська управа на чолі зі старостою, якого призначав бургомістр. В інструкції про порядок ведення справ у сільській управі зазначено: "Сільська управа є державна установа, що з доручення Німецького Командування здійснює адміністративну владу на селі". До штату сільської управи входили: староста, писар, старший поліцейський, два поліцейських, сторож-прибиральник⁹. З-поміж завдань господарського характеру зазначаємо юридичну задачу, виконання якої покладалося на сільських старост - це утримання в належному стані доріг та мостів¹⁰.

Видавати адміністративні розпорядження, що регулювали життєво важливі сфери, керівники названих управ могли виключно на основі подібних розпоряджень вищих німецьких органів управління (комендатур, господарчих інспекцій)¹¹.

Мовами діловодства в місцевих органах управління були українська і німецька, про що свідчать печатки районних, міських та сільських управ з їх назвами двома мовами та тризубом в центральному колі. Наприклад, розпорядження ортскоманданта м. Суми Шмідта, що було направлене до Сумської міської управи, перекладалося українською мовою, закріплялося "тризубовою" печаткою міського управління та спускалося в нижчу Хотинську районну управу для виконання.

Старости сіл і бургомістри відповідали за благонадійність населення на своїй території, для чого складалися списки мешканців. Перший список - "благонадійних", за яких староста міг поручитися; до другого списку заносилися комуністи, кандидати у члени партії, вояки Червоної Армії, активісти; до окремого списку вносили евреїв з позначкою "e" або іноземців з позначкою "r"¹².

м. Ромни
сировини
х цін).
розділом
міста.
міста.
емонтні та

управ були
нинець, яка
ого регіону.
ління був
громістри
дкували за
примувати
ти кожного
якку могил

ава на чолі
ок ведення
установа,
тивну владу
о, старший
їж завдань
нання якої
стані доріг

ні життєво
на основі
комендатур,

українська і
х управ з їх
Наприклад,
равлене до
кріплялося
Хотінську

населення
шний список -
ого списку
еної Армії,
бо іноземців

Для забезпечення нормального життя та праці установ, організацій, управління селами, лікувальної та ветеринарної мережі пімецька окупантія на власна обрава фіскальний спосіб як один з варіантів наповнення скарбниці. Для цього все населення окупованої території проходило обов'язкову реєстрацію. Місцевим жителям "понад 16 років життя" вдавалися тимчасові посвідчення, які вони повинні весь час носити при собі. Саме такий порядок полегшував нарахування і стягнення різних податків. Згідно з розпорядженням Головнокомандуючого воєнною областю від 23 жовтня 1941 р., "кожний працездатний житель є платником подушного податку. Подушний податок стягується для покриття дефіцитів і встановлюється в розмірі 5-ти карбованців у місяць"¹³.

З 27 жовтня 1942 р. вводився так званий громадський податок. До сплати податку притягувалося населення віком від 15 до 60 років для чоловіків та від 15 до 55 - для жінок. Диференціація проводилася для міського і сільського населення. Так, розмір громадського податку для міських жителів складав 15 крб., а для селян - 10 крб.¹⁴ Вірогідно, що така грація платників податку була пов'язана з ринком праці, котрий дозволяв з більшою ймовірністю заробити гроші в місті, ніж у селі. Від сплати громадського податку звільнялися декілька категорій населення:

- а) пенсіонери, що одержували державну допомогу менше 150 крб. на місяць;
- б) інваліди I та II груп;
- в) господарства, що мали дітей до 7 років, за наявності в родині лише одного працездатного;
- г) чоловіки від 60 років, жінки від 55 років та підлітки до 15 років.

Робітники та службовці підприємств сплачували громадський податок за місцем роботи за себе особисто та за своїх утриманців. Усі інші сплачували до каси Господарського банку на рахунок районних управ, а мешканці сіл - до каси своїх сільських управ. Кожному платникові подавалося платіжне повідомлення фінансового відділу районної управи, яке було одночасно й особистим рахунком. За несвоєчасну сплату податку нараховувалась пея в розмірі 0,2% за кожний просрочений день.

Скарги про невірне нарахування, заяви про зміни кількості працездатних у сім'ї та про надання знижок подавалися до сільських управ або безпосередньо до райфінвідділу управи¹⁵.

На Сумщині вже з самого початку окупації нацисти звернули увагу на сільськогосподарську галузь. Вони принесли на завойовану територію свої методи господарювання. На облік бралися всі тварини, які були в наявності у населенні. У селах старостами складалися відомості про кількість птиці, поголів'я худоби станом на 1-ше число кожного місяця. Згідно з цими списками затверджувалася кількість продукції, яку кожний житель повинен був здати на користь рейху з свого господарства. У постанові німецького військового командування від 30 грудня 1941 р. зазначалося: "Зразу зі вступом німецьких військ українське селянство стало по новому працювати"¹⁶.

У наказах і розпорядженнях управ вимагалося негайно вжити заходів до найшвидшого завершення молотби зерна, за необхідності організувати молотьбу ціпами, вчасно закінчити збирання коренеплодів. Були відбудовані і відновили свою роботу заготівельні пункти. Встановлювався план

обов'язкової здачі на заготівки сільськогосподарської продукції з метою утворення посівних, харчових, страхових і фуражних фондів. Невиконання плану в зазначений термін розцінювалося як злочин¹⁷.

У лютому 1942 р. був введений закон про новий земельний лад, згідно з яким усі колгоспи були перетворені на громадські господарства. «Громадське господарство - це переходова форма сільськогосподарського виробництва від більшовицького колективного господарства до нових форм господарювання. Громадські господарства працюють за напрямними німецької влади. Земля громадських господарств обробляється гуртом. Державна худоба членами громадських господарств не підлягає ніяким обмеженням. Присадибна земля стає приватною власністю селян та звільняється від податків. На прохання селян можна збільшувати її розміри»¹⁸. У громадських господарствах вся робота розцінювалася за трудодніми. Були встановлені норми трудоднів на рік: чоловіки повинні були виробити 150 трудоднів, жінки - 100, підлітки та старі від 60 років - 30. За небажання працювати у громадському господарстві накладався штраф у розмірі 100 крб.¹⁹

Штрафи також були одним з важливих джерел наповнення фінансових ресурсів. Накладалися вони за найменшу провину, наприклад, у повістках, направлених судовиконавцями, бачимо, що за самовільний випас худоби селянин міг отримати від 100 до 267 крб. штрафу²⁰.

Введена система окупаційного законодавства і судочинства спиралась відповідно на відділи правових актів і на суди. Щоправда, так звані мирові українські суди проіснували недовго. Після їх ліквідації у м. Суми при сумському бургомістрі була утворена судова комісія для розгляду судових справ²¹. Керівництво судовими установами належало голові Сумського касаційного суду, який затверджував і візуував результати розгляду справ судової комісії²².

Відділ правових актів бургомістра м. Суми займався оформленням цивільних і карних справ й засвідченням угод і актів громадянського стану. Серед карних справ вказуються справи про побиття, образу честі та гідності, крадіжки, шахрайство, самоуправство. Вироки за особливо тяжкі злочини виносилися місцевими комендатурами²³. Судочинство було досить прибутковою сферою. Під кінець окупації в звіті за липень 1943 р. юридичний відділ вказує 36680 крб., отриманих за різні судові мита²⁴.

Про свій фінансовий стан відділи органів управління та підприємства звітували податковій інспекції²⁵.

Важливу складовою окупаційного скономічного апарату були банки, які кредитували і здійснювали банківське обслуговування торговельних і промислових підприємств. Нові господарські банки відкривалися замість місцевих контор і відділень Держбанку СРСР. Банки виконували фінансові операції: приймали вклади від організацій, підприємств і приватних осіб, надавали короткотермінові кредити підприємствам, проводили безготівкові розрахунки за дорученням клієнтури²⁶.

Усі підприємства, торговельні установи були зобов'язані здавати свої щоденні виручки в банк на свої рахунки. За невиконання цієї постанови винні жорстоко каралися²⁷. У листі німецького керуючого Господарським банком в Сумах до всіх відділень госспібанску зазначалося, що Полтавська, Запорізька, частини Київської, Дніпропетровської та Миколаївської областей були

СУМСЬКА
ПРИДІЛЯЛА
ЯКІ Р
ДЕРЖА
В ОБЛА
ГОСПОД
АБО Н
КАРБО

МІСЬКА
ВІКУ П
БУЛО С
ПРИЧИ

НАВЧА
ЛИШЕ
ТА ПРО
ЦЕ БУЛ

РОЗПО
ДИТИЧН
ТА ПІДІ

БУЛИ В
ЗАЛУЧЕ
МІСЬКО
ШКОЛИ
КОМАНД
НАВЧАВ
БЕЗКОМ
МИКОЛ
ГОСПОД
ЖИСЛОВ
СТОЛЯР
ПОТРЕБ
СІЛЬСЬК
ЯКЕ ПОС
ОКУПАЦ
КВАЛІФ
ЕКОНОМ

З
РАДЯНС
К. МАР
В. КАТА
О. КОРН
РОСІЙС
МАЛОГР
“СОВЕТ

уїкій з метою Невиконання лад, згідно з якою вимагається від громадських і встановлені доднів, жінки працювати у б. ¹⁹ У фінансових, у повістках, випас худоби тва спиралась звані мирові м. Суми при сліду судових і Сумського огляду справ оформленням ського стану. сті та гідності, які злочини було досить р. юридичний підприємства ти були банки, торговельних і залися замість али фінансові приватних осіб, чи безготівкові ні здавати свої встанови винні ським банком ка, Запорізька, областей були

прийняті Рейхскомісаріатом України. В цих областях з 14 жовтня 1942 р. діяла валюта в карбованцях і проводився обмін грошей. У Сумській області, як і раніше, в обігу були рублі, тому тут був заборонений їх обмін на знаки Державної кредитної каси або карбованці²⁸. "Знаки карбованців не являються в області восточнее Днепра законным платежным средством". Але господарські банки цих областей мали право обмінювати карбованці на рублі або німецькі марки у співвідношенні: 1 карбованець = 1 рублю або 10 карбованців = 1 марці²⁹.

Під час окупації не припинялася робота шкіл, за яку в районних та міських управах відповідали відділи освіти та пропаганди. Всі діти шкільного віку повинні були відвідувати школу: навчання у школах дітей віком 7-11 років було обов'язковим. На батьків, діти яких не ходили на заняття без поважних причин, накладався штраф до 300 крб.³⁰

У м. Суми з 1942 р. почали функціонувати чоловіча та жіночча гімназії, навчання в яких було платним. Як виняток, безкоштовно могли навчатися лише вихованці дитбудинку та звільнені від сплати начальником відділу освіти та пропаганди. Кошти на навчання цих учнів виділяла управа. Як правило, це були діти педітрацівників³¹.

Документи дають підставу вести мову про існування дошкільної освіти. Розпорядженням по міській управі від 10 вересня 1942 р. організовувалися дитячі міські ясла. Завідуючою яслами з правом розпоряджатися кредитами та підписом грошових документів призначили О. Т. Логвиненко³².

Належне значення окупаційною владою надавалося професійній освіті. Були вказівки від німецького керівництва про створення спеціальних шкіл і заочення до них молоді. Так, в одній з доповідних записок до Сумської міської управи знаходимо інформацію про потребу відкриття ремісницької школи на 90 місць та машинобудівного технікуму³³. За дозволом німецького командування була відкрита Сумська сільськогосподарська школа. На навчання приймалися лише хлопці віком 16-20 років. Навчання було безкоштовним³⁴. Буринська районна управа повідомляла, що при Миколаївському цукровому заводі є можливість влаштувати сільськогосподарську школу з відділами "полеводства, огоронічества и животноводства", відкрити ремісничу школу з токарно-слюсарним, столярним відділами і відділом шиття та рукоділля³⁵. Серед причин вказується потреба селян "в зв'язку з закріпленням землі придбати та відремонтувати сільськогосподарський реманент, а також зважаючи на відбудову міста, яке постраждало від розгрому жидо-більшовиків"³⁶. Втім, швидше за все, окупаційна влада мала корисливу мету, оскільки наявність працюючих кваліфікованих кадрів у виробничих галузях давала змогу отримувати більший економічний зиск для рейху.

За розпорядженням німецької влади у культосвітніх закладах вилучалася радянська політична література. Це були твори В. Леніна, Й. Сталіна, К. Маркса, Ф. Енгельса, твори А. Головка "Пилипко", "Пісні юності", В. Катаєва "Белеет парус одинокий", П. Тичини "Поезії", драматичні твори О. Корнійчука. Зі шкіл були вилучені підручники з географії, історії СРСР, російської та української мови, задачники, українські підручники для малограмотних, журнали "Географія в школі", "Юний комуніст", "Советская педагогика". Із широкого вжитку вилучалася вся "більшовицька"

література, за винятком підручників з геометрії, фізики, алгебри та хімії. За невиконання цього розпорядження встановлювався штраф 5000 крб.³⁷ Втім, вірогідно, що через брак навчальної літератури радянські підручники просто корегувалися найманими управою людьми³⁸.

Варто також відзначити й систему охорони здоров'я, яку почали налагоджувати одразу з моменту окупації. Німці дуже прискіпливо ставилися до цієї галузі, оскільки, можна припустити, що зазнаючи втрати на фронті, вони не могли допустити втрати в тилу через різноманітні захворювання. Про це свідчить маса розпоряджень німецького командування про боротьбу з тифом, дизентерією, малярією, педикульозом та іншими інфекціями³⁹. Спроба створити спектральну санітарно- медичну мережу також може бути тому підтвердженнем.

Вже 28 жовтня 1941 р. наказом по відділу охорони здоров'я міської управи було затверджене керівниками медичних установ лікувальної мережі міста:

1. Зав. міською лікарнею - лікар Самодаєв.
2. Зав. 2-ю амбулаторією - лікар Сагрієнко.
3. Зав. 3-ю амбулаторією - лікар Добренький.
4. Зав. дитячою амбулаторією - лікар Добренький.
5. Зав. шкірно-венеричною амбулаторією - лікар Калюжний.
6. Зав. аптекою відділу охорони здоров'я - пан Казбан.
7. Зав. кістково-туберкульозним санаторієм - пан Тарасенко.

З цього ж числа організовувалася й станція швидкої допомоги. Завідувачем станцією призначили Т. Сіркова⁴⁰.

У звіті міської лікарні за 1942 р. зазначалося, що лікарня фактично розрахована на 172 ліжка й має 9 відділень. Усіма хворими за рік у закладі проведено 61226 ліжкоднів. Померло 196 чоловік. Згідно зі штатним розписом лікарня мала 9,5 одиниць лікарського складу та 41,5 середнього медичного персоналу⁴¹.

Щоправда деякі з названих відкритих медичних установ розформували вже через кілька місяців. Так, дитячу амбулаторію, у зв'язку з заняттям її приміщення німецькою частиною, 17 листопада 1941 р. присиднили до 1-ї амбулаторії⁴². Менше ніж через місяць, 15 грудня, "з метою економії коштів" і цей заклад з'єднався з міською лікарнею⁴³. Звичайно, у зв'язку з цим лікарський персонал мав скорочуватися. В листопаді та грудні з тієї ж самої причини ліквідували кістково-туберкульозний санаторій та аптеку відділу охорони здоров'я⁴⁴.

У листопаді 1941 р. почали відтворювати мережу медичних закладів по селах. Як правило, медзаклади працювали в тому ж приміщенні, що й до війни.

Лікарні відкрилися в Степанівці та Битиці, амбулаторії - в Шепетівці, Чернецьких Вельмах, фельдшерські пункти - в Терешківці, Підліснівці, Головашівці, Мар'ївці, Піщаному, В. Чернеччині, Токарях, Баранівці, Басах, Старому Селі, Стрилиці, Михайлівці. Лікарські дільниці запрашували у сс. Волжани, В. Вільми, хуторах Нагорний, Москалівщина, Липів Яр, Яри, Надточіїві, М. Вільми, Криничний, Спесівський⁴⁵.

Серед документів знаходимо дані й про лазарет для військо-вополонених, що існував у Сумах⁴⁶.

а хімії. За
об.³⁷ Втім,
ки просто
у почали
ставилися
на фронті,
ріювання.
боротьбу
екціями³⁸.
може бути
'я міської
ї мережі
допомоги.
фактично
у закладі
штатним
середнього
формували
заняттям й
нали до 1-ї
"ІГ Коштів"
изку з цим
її ж самої
еку відділу
их закладів
ні, що й до
Шепетівці,
Підліснівці,
ївці, Басах,
заювали у
їв Яр, Яри,
я військо-

Фінансування медичних закладів, прийом та звільнення з роботи персоналу, а також всі управлінські функції були покладені на відділ охорони здоров'я Сумської міської управи та подібні відділи райуправ.

З пропагандистською метою на території Сумщини у 1941-1943 рр. видавалися газети, які були оголошені офіційними органами влади. Після зайняття м. Ромни був виданий наказ по магістрату про початок видання газети "Відродження", перший номер якої планувалося випустити 25 листопада 1941 р. У Сумах видавалася газета "Сумський вісник", органом управління м. Конотоп була газета "Визволення", в інших містах виходили свої друковані видання. У пресі друкувалися розпорядження й накази керівних органів влади, вказівки для бургомістрів, старост, які повинні були неукильно виконуватися, повідомлення з фронту та оголошення³⁹.

Можна сказати, що німецькі інстанції надавали досить важливе значення формуванню допоміжних органів управління. Причин, що спонукали нову владу до таких кроків, могло бути кілька. Згадаємо пропагандистсько-декларативні заяви представників вищого німецького керівництва на чолі з рейхсміністром А.Розенбергом, що відповідав за східні території. Суть цих заяв полягала ледь не у відбудові незалежної Української держави. Прибічники такого ставлення були й у нижчих ланках німецького чиновництва, яким безпосередньо доводилося працювати на окупованих територіях. Маючи здоровий глузд, ці люди не вважали за потрібне перевертати все шкіреберть й запроваджувати власні карально-репресивні методи управління. Метою прагматичних керівників окупаційної влади, вірогідно, було створення наційного механізму, що дозволив би їм ефективно впроваджувати "новий порядок", без застороги бути неадекватно сприйнятими населенням. Ключовим елементом в цьому механізмі мали б стати місцеві органи управління. Маємо змогу побачити різноманітні експерименти в усіх галузях життєдіяльності, котрі часто навіть суперечили доктрині фюрера про повне й беззаперечне панування арійської раси. Наслідком саме такої політики, принаймні на початку окупації, стали певні успіхи й прихильність населення, зокрема інтелігенції, до нового порядку. Таку думку, посилаючись на документи, відстоює В.А. Нестеренко в своїх працях⁴⁰. Втім, він же й наголошує на тому, що серед німецького керівництва велика частина посадовців просто зневажала українські "органи самоврядування", через що позитивне ставлення до німецької адміністрації з часом зникло й виникла зневіра та опір, що стало одним з факторів впливу на поразку нацистів.

³⁷ Удовик В.М. Нові аспекти історії німецько-фашистського окупаційного режиму на території генеральської області "Київ" в 1941-1944 роках // Проблеми освіти. - 2004. - Вип.39. - С.3-15.

³⁸ Нестеренко В.А. Формування "органів самоврядування" у військовій зоні України / / Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2003. - Вип.7. - Ч.1. - С.201-210.

³⁹ Плуженок Н.М. Податкова політика німецької влади на окупованій території Півдня України у 1941-1943 рр. // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. - Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2004. - Т.32. - Вип.19. - С.53-57.

⁴⁰ Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.Р-2171. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.126.

⁴¹ ДАСО. - Ф.Р-2792. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.62.

⁴² Там само. - Ф.Р-1846. - Оп.1. - Спр.23. - Арк.9.

- ⁷Там само. - Ф.Р-2446. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.6-9.
- ⁸Там само. - Ф.Р-1978. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.381.
- ⁹Там само. - Ф.Р-2802. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.42.
- ¹⁰Там само. - Ф.Р-1846. - Оп.1. - Спр.23. - Арк.9.
- ¹¹Там само.
- ¹²Там само. - Ф.Р-1972. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.41.
- ¹³Там само. - Ф.Р-2843. - Оп.1. - Спр.790а. - Арк.158.
- ¹⁴Там само. - Ф.Р-1925. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.417.
- ¹⁵Там само.
- ¹⁶Там само. - Ф.Р-2843. - Оп.2. - Спр.419. - Арк.4-5.
- ¹⁷Там само. - Ф.Р-1925. - Оп.2. - Спр.1. - Арк.15.
- ¹⁸Там само. - Ф.Р-2446. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.956.
- ¹⁹Там само. - Ф.Р-1947. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.20, 70-73.
- ²⁰Там само. - Ф.Р-1925. - Оп.2. - Спр.1. - Арк.38-48.
- ²¹Там само. - Ф.Р-1841. - Оп.6. - Спр.18. - Арк.26-27.
- ²²Там само. - Арк.10, 26-27.
- ²³Там само. - Ф.Р-1841. - Оп.3. - Спр.96. - Арк.3.
- ²⁴Там само.
- ²⁵Там само. - Арк.8.
- ²⁶Там само. - Ф.Р-1925. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.195, 224-225.
- ²⁷Там само. - Ф.Р-2070. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.1.
- ²⁸Там само. - Арк.52.
- ²⁹Там само. - Спр.2. - Арк.73.
- ³⁰Там само. - Ф.Р-2094. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.17.
- ³¹Там само. - Ф.Р-1868. - Оп.1. - Спр.15. - Арк.1, 2, 9, 17.
- ³²Там само. - Ф.Р-1862. - Оп.1. - Спр.4. - Арк.81.
- ³³Там само. - Ф.Р-1868. - Оп.1. - Спр.15. - Арк.50.
- ³⁴Там само. - Ф.Р-1978. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.135.
- ³⁵Там само. - Ф.Р-1956. - Оп.1. - Спр.6. - Арк.19.
- ³⁶Там само. - Ф.Р-1868. - Оп.1. - Спр.15. - Арк.50.
- ³⁷Там само. - Ф.Р-1955. - Оп.1. - Спр.16. - Арк.19.
- ³⁸Там само. - Ф.Р-1868. - Оп.1. - Спр.15. - Арк.41.
- ³⁹Там само. - Ф.Р-1862. - Оп.1. - Спр.4. - Арк.32, 103, 105-107.
- ⁴⁰Там само. - Арк.91-92.
- ⁴¹Там само. - Арк.166.
- ⁴²Там само. - Арк.102.
- ⁴³Там само. - Арк.118.
- ⁴⁴Там само. - Арк.52, 105.
- ⁴⁵Там само. - Арк.93, 98.
- ⁴⁶Там само. - Арк.45.
- ⁴⁷Там само. - Ф.Р-2915. - Оп.2. - Спр.2. - Арк.8; Ф.Р-1978. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.381.
- ⁴⁸Нестеренко В.А. Вказ.праця. - С.208.

LEVENOKI

Some Aspects of Activities of Additional Local Government Organs in Occupied Sumy Region in 1941-1943 (On the Archival Documents)

On the materials of State Archive of Sumy Region there is made an attempt to follow the activities of additional local government organs in Sumy region during the period of German occupation of 1941-1943 in different spheres of life.

Отримано 15.10.2007.

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ (за матеріалами переписів 1989 та 2001 рр.)

На основі аналізу матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. досліджуються зміни етнічного складу населення Сумської області.

Динаміка чисельності населення та змін його етнічного складу за 1989-2001 рр. мала суттєві регіональні відмінності. Крім загальних тенденцій, в етнічних процесах спостерігалися і особливості за окремими областями. Переписи населення 1989 та 2001 рр. найбільш повно і достовірно відобразили етнодемографічні процеси напередодні здобуття та в перше десятиліття незалежності України.

Зміни чисельності та етнічного складу населення України за 1989-2001 рр. знайшли відображення в науковому доробку етнологів, демографів, географів та політологів, зокрема М.С.Дністрянського, В.Б.Євтуха, Ф.Д.Заставного, В.Т.Зінича, В.О.Котигоренка, В.С.Крисаченка, І.Ф.Кураса, В.І.Наулка, Ю.А.Огульчанського, В.О.Романщова¹. Але окремого дослідження етнічних процесів у Сумській області за цей період у сучасній українській науковій літературі поки що немає.

На основі опрацювання матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. були підготовлені таблиці². Аналіз статистичних матеріалів проводився за такими напрямами: динаміка чисельності всього населення, українців, етнічних меншин та окремих етносів; етнічний склад населення та структура етнічних меншин; розміщення всього населення, українців та етнічних меншин на теренах Сумської області.

Загальна чисельність населення Сумської області зазнала за 1989-2001 рр. досить суттєвого скорочення - на 9,16% (130 735 осіб), з 1 427 498 до 1 296 763 осіб³. Темпи скорочення чисельності населення в цій області були суттєво більшими, ніж у цілому в Україні - 6,24%⁴. Найбільш значний вплив на ці зміни мали процеси депопуляції, що активно розгорнулися з початку 90-х років ХХ ст. Депопуляція серед сільського населення в Сумській області розпочалася ще з 70-х років.

За темпами скорочення чисельності всього населення Сумщина посідала третє місце серед усіх областей України після Чернігівщини та Луганщини, де вплив депопуляційних та міграційних процесів був ще більшим. Тому частка Сумської області серед усього населення України дещо скоротилася: з 2,77% у 1989 р. до 2,69% у 2001 р.⁵ Демографічна криза посилилася з середини 90-х років внаслідок масової трудової міграції не лише за межі області, але й за кордон.

Динаміка чисельності населення Сумської області за 1989-2001 рр. мала значну етнічну диференціацію. За етнічним складом населення Сумська область належить до тих моноетнічних регіонів України, де українці становлять абсолютну більшість населення (блізько 90%). І це при тому, що Сумська область є прикордонною.

¹ Скляр Володимир Миколайович - докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Незважаючи на зменшення чисельності українців, етнічний склад населення області змінювався на їхню користь не під впливом демографічних чинників, а завдяки етнічним процесам, пов'язаним зі зміною етнічної самоідентифікації представників меншин.

Загальна чисельність українців в області скоротилася за 1989-2001 рр. на 5,61% (68 453 особи), з 1 220 487 до 1 152 034 осіб⁶. Темпи скорочення їхньої чисельності за 1989-2001 рр. були майже вдвічі меншими, ніж усього населення області, яке скорочувалося за рахунок етнічних меншин, насамперед росіян. Частка українців серед скорочення загальної чисельності населення області за цей час становила лише 52,36% і була суттєво нижчою, ніж їхня питома вага в етнічному складі - 85,50% у 1989 р.⁷

Впродовж 1989-2001 рр., на відміну від радянської доби, спостерігалася тенденція до зростання етнічної однорідності населення України за рахунок зростання частки українців. Зокрема, частка українців серед усього населення Сумської області збільшилася на 3,34%, з 85,50% до 88,84%⁸. Тобто 9 з 10 мешканців області були українцями. Рівень частки українців серед усього населення Сумської області залишився суттєво вищим, ніж серед усього населення України - 77,82% у 2001 р.⁹

Етнічний склад міського та сільського населення Сумської області хоча і мав відмінності, але не такі значні, як на Півдні та Сході України. З одного боку, рівень частки українців серед міського населення області був нижчим, ніж серед сільського. Але з іншого боку, його зростання за 1989-2001 рр. було більшим серед міського населення. Так, серед міського населення Сумщини питома вага українців становила в 1989 р. 82,40%, а в 2001 р. збільшилася до 87,41%, тобто на 5,01%¹⁰. У 2001 р. дещо меншою, ніж у цілому в області, була частка українців серед населення Сум - 84,50% та Шостки - 86,74%. Лише в невеликому за чисельністю населення райцентрі Путиль частка українців була суттєво нижчою - 50,52%¹¹.

Таблиця 1

Зміни чисельності та етнічного складу населення Сумської області (осіб, у %)

	1989	2001	1989-2001	1989-2001
	осіб	осіб	осіб	%
все населення	1 427 498	1 296 763	-130 735	-9,16
українці	1 220 487	1 152 034	-68 453	-5,61
етнічні меншини	207 011	134 713	-72 298	-34,92
росіяни	190 050	121 655	-68 395	-35,99
етнічні меншини, крім росіян	16 961	13 058	-3 903	-23,01
білоруси	6 421	4 320	-2 101	-32,72
шігани	1 653	1 377	-276	-16,70
вірмени	528	1 183	+655	+124,05
молдовани	752	778	+26	+3,46
єреї	2 328	762	-1 566	-67,27
азербайджанці	437	569	+132	+30,21
татари	650	435	-215	-33,08
грузини	197	424	+227	+115,23
поляки	619	421	-198	-31,99
інші етноси	3 376	2 789	-587	-17,39
етнічне походження не вказане	-	10 016	-	-

ий склад трафічних етнічної 9-2001 рр. скорочення із усього меншин, чисельності до нижчою, теріглась за рахунок населення більше 9 з 10 з усього з усього часті хоча із одного в нижчим, 9-2001 рр. населення в 2001 р. було, ніж у 84,50% та районці

часті (осіб, у %)

1989-2001
%
-9,16
-5,61
-34,92
-35,99
-23,01
-32,72
-16,70
+124,05
+3,46
-67,27
+30,21
-33,08
+115,23
-31,99
-17,39
-

Серед сільського населення Сумської області питома вага українців була вищою - 90,44% у 1989 р. та 91,44% у 2001 р.¹² Лише серед сільського населення у Путивльському районі українці складали меншість. Частка українців в південно-західних районах області досягала 95-97%¹³. Тобто сільське населення Сумської області було більш етнічно однорідним, порівняно з міським. Територіальне розміщення українців у Сумській області було досить рівномірним, за винятком лише одного району.

Загальна чисельність етнічних меншин у Сумській області, як і в цілому в Україні, зазнала суттєвого скорочення, значно більшого, ніж українців. Зокрема, їхня чисельність скоротилася на 34,92% (72 298 осіб), з 207 011 у 1989 р. до 134 713 осіб у 2001 р. Порівняно з українцями (5,61%), темпи скорочення чисельності етнічних меншин були суттєво вищими¹⁴. Частка етнічних меншин серед скорочення загальної чисельності Сумської області за 1989-2001 рр. становила 55,30%¹⁵.

Відмінності в темпах скорочення числа українців та етнічних меншин привели до того, що питома вага останніх серед усього населення області скоротилася за 12 років з 14,50% до 10,39%, тобто на 4,11%¹⁶. Про масштаб цих змін свідчить таке порівняння: якщо в 1989 р. кожен 7-й мешканець Сумської області належав до етнічних меншин, то 2001 р. - кожен 10-й. Частка етнічних меншин серед усього населення Сумщини була суттєво нижчою, ніж серед усього населення України - 22,18% у 2001 р.¹⁷

Визначальною ознакою етнічних процесів в Україні доби незалежності, на відміну від радянських часів, стало інтенсивне скорочення чисельності росіян і їхньої питомої ваги серед усього населення. І Сумська область у цьому не була винятком. Зокрема, чисельність росіян скоротилася з 190 050 у 1989 р. до 121 655 осіб у 2001 р., тобто на 35,99% (68 395 осіб)¹⁸. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності населення області за 1989-2001 рр. буде майже вчетверо більшою за їхню питому вагу серед усього населення в 1989 р., відповідно 52,36% та 13,31%¹⁹. Тобто загальна чисельність населення Сумської області зменшилася за 1989-2001 рр. не лише за рахунок українців, а значною мірою за рахунок російської етнічної меншини.

У зв'язку з тим, що темпи скорочення чисельності росіян були суттєво більшими у відносних показниках, ніж українців, і не відрізнялися в абсолютних, зміновався і етнічний склад населення. Так, питома вага росіян серед усього населення Сумської області зменшилася з 13,31% у 1989 р. до 9,38% у 2001 р., тобто на 3,93%²⁰. Про масштаб цих змін свідчить таке порівняння: якщо в 1989 р. кожен 8-й мешканець Сумщини був росіянином, то 2001 р. - вже кожен 11-й.

Темпи скорочення чисельності росіян у Сумській області за 12 років були вищими, ніж сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян. Тому за 1989-2001 рр. частка росіян серед загальної чисельності етнічних меншин області скоротилася на 1,5%, з 91,81% до 90,31%²¹. Але, незважаючи на це скорочення, 9 з 10 представників етнічних меншин Сумської області належали до однієї з них - росіян.

За рівнем зосередження в Сумській області росіяни суттєво поступалися українцям. Частка Сумської області серед загальної чисельності росіян в Україні становила в 2001 р. лише 1,46%. Для порівняння: частка області серед українців була вдвічі вищою - 3,07%. До того ж за 1989-2001

рр. рівень концентрації росіян у Сумській області зазнав скорочення - на 0,21%²². Ці зміни були викликані тим, що число росіян у Сумській області скорочувалося інтенсивніше, ніж у цілому в Україні, відповідно 35,99% та 26,61%²³.

Інтенсивне скорочення чисельності росіян у Сумській області, як і в цілому в Україні, за досить короткий термін (12 років) було викликане декількома чинниками: по-перше, депопуляційними процесами з 1992 р.²⁴, в результаті зменшення рівня народжуваності та збільшення коефіцієнта смертності. По-друге, обмеженням масової міграції росіян в Україну і частковим переселенням частини їх на історичну Батьківщину, особливо на початку 90-х років в умовах загострення соціально-економічної кризи. І третій, головний чинник: серед росіян значне розповсюдження, особливо в містах, мали не лише ендогамні (моноетнічні), але й екзогамні (міжетнічні) родини. В умовах незалежності етнічні процеси набувають природного характеру, коли корінна більшість асимілює меншість, насамперед через міжетнічні шлюби. Народжені в таких шлюбах діти переважно визначають етнічне походження на користь домінантної більшості. Тому частина росіян, які були народжені в українсько-російських родинах, у 2001 р. визнали свою належність до українців, що означало зміну їхньої етнічної самоідентифікації.

Незважаючи на те, що в Сумській області знаходилися села з автохтонним російським населенням, більшість серед представників цієї меншини за переписом 2001 р. виявилася мігрантами - 54,32% (66 079 осіб). Причому лише 15 490 росіян (12,73%) прибули в Сумську область з інших областей України. 50 569 росіян (41,57%) були мігрантами з-за меж України, в т.ч. 43 095 осіб (35,43%) прибули з території Російської Федерації. Інші росіяни-мігранти були переважно вихідцями з Середньої Азії та Закавказзя, які переселилися звідти впродовж останнього десятиліття внаслідок загострення міжетнічних взаємин²⁵.

На відміну від українців, територіальне розміщення росіян в Сумській області не було таким рівномірним. Абсолютна більшість росіян була розселена дисперсно, переважно в Сумах та містах обласного підпорядкування: Шостці, Конотопі та Охтирці. Зокрема, 36 523 росіянами проживали в обласному центрі, що складало 30,02% їхньої чисельності в області²⁶. Зосередження росіян у містах області привело до того, що за рівнем урбанізації вони переважали українців, а отже, і все населення, відповідно 71,04%, 63,58% та 64,62% у 2001 р. При цьому рівень урбанізації росіян у Сумській області залишався нижчим, ніж у цілому в Україні - 86,83%²⁷.

На відміну від сусідніх областей Центральної України, у Сумській області росіяни мали компактний тип розселення у сільській місцевості. Зокрема, в Путивльському районі, де вони за чисельністю навіть переважали українців, відповідно 51,65% (17 769 осіб) та 47,44% (16 319 осіб). У районному центрі (Путивлі) чисельність росіян була меншою, ніж українців. Села з переважно російським населенням були також у Великописарівському, Тростянецькому та Глухівському районах. Частка росіян серед усього населення цих районів становила в 2001 р. відповідно 26,7%, 13,95% та 13,18%. Але в жодному районі області, крім Путивльського, росіяни не становили більшість серед усього населення. До того ж частка цього району серед загальної чисельності росіян в Сумській області була незначною і складала лише 14,6% (17 769 осіб)²⁸.

Характерно, що відсутність компактного розселення за 12 років

Тем не менш, українці середусять до 1,01% етнічної Сумської області була суттєвим

Відповідно, впродовж відбулися зміни в меншині на 1,5% - в області відбулися зміни в компактному розселенні в області (зокрема, з циганів)

Стр.

все населення
українці
євреї
меншина
росіяни
єтнічні меншини, крім росіян
білоруси
цигани
армени
молдовани
евреї
азербайджанці
татари
грузини
поляки
інші етноси
єтнічне походження
акази

чення - на
ї області
35,99% та

асті, як і в
викликане
з 1992 р.²⁴,
рефіціста
Україну і
собливо на
ї кризи. І
обливо в
(іжетнічні)
природного

еред через
изначають
на росіян,
нали свою
нтифікації.
ся села з
зників цієї
(6 079 осіб).
сть з інших
х України,
рації. Інші
Закавказзя,
внаслідок

Характерною ознакою етнічного складу населення Сумської області була незначна чисельність етнічних меншин, окрім росіян. На відміну від південних та деяких західних областей України, ці меншини не мали ареалів компактного розміщення на теренах Сумщини, переважав дисперсний тип розселення. Сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян, скоротилася за 12 років з 16 961 до 13 058 осіб, тобто на 23,01% (3 903 особи)²⁵.

Темпи скорочення їхньої чисельності були суттєво вищими, ніж українців та всього населення, але дещо нижчими, ніж росіян. Їхня частка серед усього населення Сумської області зменшилася за 1989-2001 рр. з 1,19% до 1,01%²⁶. Для порівняння, серед усього населення України питома вага етнічних меншин, окрім росіян, була суттєво вищою - 4,90% у 2001 р.²⁷ Частка Сумської області серед етнічних меншин, окрім росіян, в цілому в Україні була суттєво меншою, ніж серед українців, відповідно 0,6% та 3,07%²⁸.

Внаслідок того, що чисельність етнічних меншин, окрім росіян, впродовж 1989-2001 рр. скорочувалася повільніше, ніж чисельність росіян, відбулися зміни в структурі етнічних меншин області. Питома вага етнічних меншин, окрім росіян, збільшилася за 1989-2001 рр. з 8,19% до 9,69%, тобто на 1,5%²⁹. При цьому чисельність кожної з меншин, окрім росіян, в Сумській області була досить незначною, до того ж жодна з них не мала ареалів компактного розселення. Зокрема, в 2001 р. найбільша за чисельністю після росіян білоруська меншина складала лише 0,33% усього населення Сумської області (4 320 осіб). Меншою була чисельність і питома вага ще двох етносів: циганів (ромів) - 1 377 осіб (0,11%) та вірменів - 1 183 особи (0,09%)³⁰.

Таблиця 2

Структура всього населення, етнічних меншин та етнічних меншин, окрім росіян у Сумській області (в %)

	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
все населення	100,00	100,00	-	-	-	-	-	-	-
українці	85,50	88,84	+3,34	-	-	-	-	-	-
етнічні меншини	14,50	10,39	-4,11	100,00	100,00	-	-	-	-
росіяни	13,31	9,38	-3,93	91,81	90,31	-1,50	-	-	-
етнічні меншини, крім росіян	1,19	1,01	-0,18	8,19	9,69	+1,50	100,00	100,00	-
білоруси	0,45	0,33	-0,12	3,10	3,21	+0,11	37,86	33,08	-4,78
цигани	0,12	0,11	-0,01	0,80	1,02	+0,22	9,75	10,55	+0,80
вірмени	0,04	0,09	+0,05	0,26	0,88	+0,62	3,11	9,06	+5,95
молдовани	0,05	0,06	+0,01	0,36	0,58	+0,22	4,43	5,96	+1,53
евреї	0,16	0,06	-0,10	1,12	0,57	-0,55	13,73	5,83	-7,90
азербайджанці	0,03	0,04	+0,01	0,21	0,42	+0,21	2,58	4,36	+1,78
татари	0,05	0,03	-0,02	0,31	0,32	+0,01	3,83	3,33	-0,50
грузини	0,01	0,03	+0,02	0,10	0,31	+0,21	1,16	3,25	+2,09
полонці	0,04	0,03	-0,01	0,30	0,31	+0,01	3,65	3,22	-0,43
інші етноси	0,24	0,22	-0,02	1,63	2,07	+0,44	19,90	21,36	+1,46
етнічне підходження не вказане	-	0,77	-	-	-	-	-	-	-

Таблиця 3
Частка Сумської області серед усього населення України,
українців, окремих етносів (у %)

	1989	2001	1989-2001
все населення	2,77	2,69	-0,08
українці	3,26	3,07	-0,19
етнічні меншини	1,48	1,28	-0,20
росіяни	1,67	1,46	-0,21
етнічні меншини, крім росіян	0,63	0,60	-0,03
білоруси	1,46	1,57	+0,11
цигани	3,45	2,89	-0,56
вірмени	0,97	1,18	+0,21
молдавани	0,23	0,30	+0,07
єреї	0,48	0,74	+0,26
азербайджанці	1,18	1,26	+0,08
татари	0,75	0,59	-0,16
грузини	0,84	1,24	+0,40
поляки	0,28	0,29	+0,01

Разом представники трьох етносів: білоруси, цигани та вірмени в 2001 р. становили більшість серед сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян. У 1989 р. білоруси та єреї разом досягали більше 50% сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян³⁵. У Сумській області, як і в цілому в Україні, серед етнічних меншин білоруси були другими за чисельністю після росіян. Зате цигани посідали третє місце, а вірмени - четверте в області, а в цілому в Україні лише 13-те та 10-те.

Чисельність ще шести меншин не досягала і 1 тис. осіб: молдавани - 778 осіб, єреї - 762 особи, азербайджанці - 569 осіб, татари - 435 осіб, грузини - 424 особи, поляки - 421 особа. За 1989-2001 рр. внаслідок міграції суттєво зменшилася чисельність єреїв - на 67,27% (1 566 осіб). І якщо в 1989 р. серед етнічних меншин за чисельністю єреїв посідали третє місце після росіян та білорусів у Сумській області, то в 2001 р. - вже шосте. Внаслідок міграції та асиміляційних процесів зменшилася також чисельність білорусів, циганів, татар та поляків. Фактично не змінилася чисельність молдаван. Завдяки міграціям, які були спричинені міжетнічними збройними конфліктами, зросла чисельність вірменів, грузинів та азербайджанців. Приріст був великим у відносних показниках, але досить незначним в абсолютних³⁶.

Внаслідок суттєвих відмінностей у динаміці чисельності окремих етносів за 1989-2001 рр. відбулися зміни в структурі етнічних меншин, окрім росіян. Зокрема, спостерігалося зростання питомої ваги вірменів, азербайджанців, грузинів, молдаван та циганів, і, навпаки, скоротилася частка єреїв, білорусів, татар та поляків³⁷. При цьому в структурі етнічних меншин частка кожного з цих етносів, крім єреїв, збільшилася на тлі скорочення питомої ваги росіян³⁸.

Ці зміни були викликані тим, що чисельність росіян у Сумській області зменшувалася інтенсивніше, ніж представників інших етносів, за винятком

Ці зміни були викликані тим, що чисельність росіян у Сумській області зменшувалася інтенсивніше, ніж представників інших етносів, за винятком евреїв. Чисельність евреїв скорочувалася ще швидше, ніж росіян³⁹.

Сукупна чисельність представників інших етносів скоротилася з 3 376 у 1989 р. до 2 789 осіб у 2001 р., тобто на 17,39% (587 осіб)⁴⁰. До цієї групи меншин входили окрім представників етносів, які були дисперсно розселені насамперед в містах Сумської області. За походженням це були мігранти радянських часів з території колишніх союзних республік, насамперед з автономією Російської Федерації, а також недавні мігранти з азійських країн, тобто фактично іноземці. Чисельність кожного з цих етносів коливалася від поодиноких представників до декількох десятків осіб. За переписом 2001 р. в Сумській області виявилася і значна група - 10 016 осіб⁴¹, які не вказали своє етнічне походження. Половина з них були мешканцями Сум.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. дозволив виявити основні тенденції в змінах етнічного складу населення Сумської області напередодні та в перше десятиліття незалежності України. Останнє призвело до змін етнічного складу на користь українців, незважаючи на депопуляційні процеси. Населення прикордонної Сумщини було і залишається більш етнічно однорідним, ніж України в цілому.

За етнічним складом населення та тенденціями в його змінах Сумська область наближається до сусідніх областей - Чернігівської та Полтавської. Відмінність полягає лише в тому, що вищий питомий відсоток росіян серед усього населення та наявності одного сільського району, де українці поступаються за чисельністю росіянам.

Чисельність кожного з інших етносів залишалася досить незначною, незважаючи на зростання числа вихідців із Закавказзя. Крім росіян, жодна з етнічних меншин не мала ареалів компактного розміщення в Сумській області, усі були дисперсно розселені переважно в містах.

³⁹Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. - Львів: Літопис, 2006. - 490 с.; Євтух В.Б., Трощук В.П., Гацуко К.Ю., Чернова К.О. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник. - К.: Наукова думка, 2004. - 344 с.; Загнаний Ф.Д. Географія України. - Львів: Світ, 1994. - 472 с.; Зінич В.Г. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. - К.: РВПС України НАН України, 2004. - 67 с.; Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. - К.: Світогляд, 2004. - 726 с.; Крисаченко В.С. Динаміка населення: полуляційні, етнічні та глобальні виміри. - К.: НІСД, 2005. - 368 с.; Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. - К.: Генеза, 2004. - 736 с.; Науко В.І. Хто і відкуди живе в Україні. - К.: Гал. есп. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. - 80 с.; Огульчанський Ю.А. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми. - К.: Вид. дім "КМА", 2006. - 68 с.; Романцов В.О. Український етнос: на одній землях. - К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. - 200 с.

⁴⁰Національний склад населення України. - Ч. I. (за даними Всеукраїнського перепису населення 1989 року). - К.: Мінстат України, 1991. - С. 4-7, 30; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осаулінка. - К.: Держкомстат України, 2003. - С. 23-27, 200-201; Архів Держкомстату України.

⁴¹Таблиця 1.

⁴²Розрахунки: Національний склад населення України. - Ч. I. (за даними Всеукраїнського перепису населення 1989 року). - С. 4; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. - С. 23.

⁴³Таблиця 3.

- ⁹Таблиця 1.
¹⁰Розрахунки за даними таблиць 1, 2.
¹¹Таблиця 2.
¹²Розрахунки: Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. - С.23.
¹³Розрахунки: Національний склад населення України. - Ч.ІІ. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). - К.: Мінстат України, 1991. - С.228; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. - С.201.
¹⁴Розрахунки за даними архіву Держкомстату України.
¹⁵Розрахунки: Національний склад населення України. - Ч.ІІ. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). - С.247; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. - С.201.
¹⁶Розрахунки за даними архіву Держкомстату України.
¹⁷Таблиця 1.
¹⁸Розрахунки за даними таблиці 1.
¹⁹Таблиця 2.
²⁰Розрахунки: Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. - С.23.
²¹Таблиця 1.
²²Розрахунки за даними таблиці 1; Таблиця 2.
²³Таблиця 2.
²⁴Там само.
²⁵Таблиця 3.
²⁶Таблиця 1; Розрахунки: Національний склад населення України. - Ч.І. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). - С.4; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. - С.23.
²⁷Піскунов С. Відтворення населення України (демографічний аналіз) // Етнонаціональний розподіл України та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реальні конфліктності, проблеми та прогнози на початку ХХІ століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. - Київ-Чернівці: КВГП, 1997. - С.264.
²⁸Розрахунки за даними архіву Держкомстату України.
²⁹Там само.
³⁰Розрахунки: Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. - С.23, 25, 200, 201.
³¹Розрахунки за даними архіву Держкомстату України.
³²Таблиця 1.
³³Таблиця 2.
³⁴Розрахунки: Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. - С.23.
³⁵Таблиця 3.
³⁶Таблиця 2.
³⁷Таблиці 1, 2.
³⁸Таблиця 2.
³⁹Таблиця 1.
⁴⁰Таблиця 2.
⁴¹Там само.
⁴²Таблиця 1.
⁴³Там само.
⁴⁴Таблиця 1.

SKLYAR V.M.

Ethnic Structure of Sumy Region Population (On the Materials of Census of 1989 and 2001 Years)

The changes of ethnic structure of Sumy Region population in 1989-2001 are examined on the analysis of census materials.

Отримано 1.11.2007.

ПЕРСОНАЛІЇ

ПОБОЖІЙ С.І.

К.ВЛАСОВСЬКИЙ І СУМЩИНА
(до вивчення творчості забутих художників
кінця XIX - початку ХХ ст.)

Розглядається творчий доробок художника К.Власовського та його роль і місце у художньому житті Сумщини у кінці XIX - на початку ХХ ст. Аналізуються живописні та графічні твори, виявляються їхні типологічні особливості та проблеми художньої індивідуальності.

Дослідження творчості "забутих" художників на Сумщині ускладнюється через брак фактичних відомостей про їхнє життя. За влучним виразом вченого С.Веселовського, "никакое глубокомысле и никакое остроумие не могут возместить незнания фактов". Однією з проблем історичного краєзнавства та мистецтвознавства на Сумщині і Слобожанщині слід вважати слабко розроблену джерелознавчу та фактологічну базу, без якоїгоді й говорити про фундаментальні дослідження. Цій проблематиці нами присвячено декілька статей, які стосуються, зокрема, вивчення життєвого шляху і творчого доробку слобожанських художників Ю.Бразоль, К.Власовського, О.Красовського, Б.Комарова, а також мистецтвознавців Є.Редіна, О.Нікольської, Б.Руднева.

Інтерес до творчості Костянтина Івановича Власовського виник на Сумщині у зв'язку із надходженням на початку 1980-х років збірки його творів живопису, графіки та альбомів з малюнками до Сумського обласного художнього музею. Мистецький доробок свідчив про нестимну жагу до духовної діяльності не тільки у мистецьких центрах, але й вдалини від них, на Охтирщині. Першовідкривачами цього художника стали науковий співробітник Сумського художнього музею Л.Федевич та реставратор цього музею В.Шкарупа. Поглибився цей інтерес і завдяки художнім виставкам у музеях нашої області, на яких було презентовано твори цього самобутнього художника¹. Новий виток інтересу до творчості К.Власовського спостерігався під час проведення наукової конференції "Художник у провінції" у Сумському художньому музеї восени 1998 р.² У збірнику матеріалів, виданому до неї, вміщено й статті сумських дослідників про творчість цього художника, а також каталог його творів живопису та графіки, що експонувалися на виставці "Художник у провінції" (1998) і які зберігаються у фондах Сумського обласного художнього музею ім.Н.Онацького. Основна інформація про життя і діяльність К.Власовського була отримана на початку 1980-х років від старшої доньки К.Власовського - Марії Костянтинівни (1899-1982), яка мешкала на той час в Охтирі. Невдовзі вона померла, не залишивши документів, чи бодай біографії батька у письмовому вигляді. Проте на основі відомих нам друкованих матеріалів та усної інформації можна у загальних рисах відтворити біографічну канву життя художника, а на основі робіт - головні віхи творчості.

Побожій Сергій Іванович - кандидат мистецтвознавства, доцент Української академії банківської справи.

Наскільки прізвище Власовських було розповсюдженім на території Слобожанщини, зараз сказати важко. Представники цього українського козацького роду та володарі земельних маєтностей у Слобідській Україні відомі з XVIII ст.³ З різних джерел дізнаємося, наприклад, про те, що псаломщиком Миколаївської церкви с. Буймер був Олександр Власовський, а гласним Охтирського повітового земського зібрання і членом ревізійної комісії при повітовій земській управі був корнет Сергій Іванович Власовський. Його прізвище є у списках гласних повітового земського зібрання за 1906, 1908 рр. і в складі членів ревізійної комісії за 1907 р., але уже у списках гласних 1910 р. його ім'я відсутнє⁴. У "Харківському календарі" за 1885 р. зустрічається чотирьох осіб з прізвищем Власовський⁵. Проте визначити, до якої родової гілки відносилися ці Власовські, у тому числі й рід художника, поки що не виявляється можливим і потребує дослідження родоводу.

Костянтин Власовський народився у дворянській родині. У статті "Домашній гений" сумська дослідниця Л. Федевич зазначає: "Он родился в Сумах в 1863 году, но точной даты пока установить не удалось"⁶. Такі ж дані вміщено в енциклопедичних довідниках⁷ та різних виданнях.

Міжтим, за відсутності документальних підтверджень щодо років життя, з'являються нові версії її щодо місця народження художника. Зокрема, М. Артощенко у "Новітній історії Тростянецьчини" висуває гіпотезу, що К. Власовський міг народитися у селі Жигайлівка, де "тривалий час проживали його батьки"⁸. Батько митця володів слободою Жигайлівка, яка знаходитьться нині у Тростянецькому районі Сумської області. Проте документального підтвердження ця версія не має. Серед землевласників, які відносилися до "другого стану дворян" Охтирського повіту за 1891 р., значилися імена штабс-капітана Івана Власовського, дружини штабс-капітана Марії Костянтинівни та дружини поручика Анни Власовської (мати штабс-капітана І. Власовського - С. П.)⁹. Його батько - Іван Євграфович Власовський (1823-1900) - штабс-капітан у відставці, здобув військову освіту в Костянтинівському артилерійському училищі у Санкт-Петербурзі. Володів землями у слободі Жигайлівка, а також іншими маєтностями при хуторі Федоровському (?) і "в дачах: Жигайлівських, Ясиновських и Боромлянських" Охтирського повіту¹⁰. Вони дісталися І. Власовському після розподілу родової спадщини у 1851 р. між його матір'ю - Анною Власовською, сестрою та дружиною брата, який на той час помер¹¹.

У подальшому Костянтин вирішив наслідувати родинну традицію, опанувавши професію військового спочатку в Петровській Полтавській військовій гімназії, а потім у Костянтинівському артилерійському училищі в Петербурзі¹².

У матеріалах до історії Петровського Полтавського кадетського корпусу вміщено біографічну довідку про полковника Євграфа Івановича Власовського¹³. Рік народження Є. Власовського (1856), походження (з дворян Харківської губернії), місце навчання (Петровська Полтавська гімназія та Павловське військове училище) та військова професія (артилерист) наводять на думку про те, що це, скоріше за все, - рідний брат художника К. Власовського. Цілком ймовірно, що Є. Власовський міг бути названим на честь діда. При порівнянні фотографій Євграфа та Костянтина Власовських

СУМСЬКА
СТАРОВИНА

помітні
однієї р

У

довідни

Сергій

мирови

Власов

гласний

довідці

було "4

Євграф

племін

Н

виявля

закінчи

на Петро

заклад

військо

гімназі

виклада

1919 рр

1922), а

(1840-1

також

Полубо

надгроб

гімназі

Наявні

роздрібн

научаль

зокрема

М.Холо

В

художн

фотогр

В'єнна

навчаль

висловл

один ос

Но я се

пера./З

у вірші

інтерес

Ві

участь у

випуск

білого

помітна схожість типу обличчя, що підтверджує належність цих людей до однієї родової гілки.

У відомостях про рід Власовських, вміщених в енциклопедичному довіднику "Сумщина в іменах", нашу увагу привернув громадський діяч Сергій Свграфович Власовський (роки життя невідомі), який у 1917 р. був мировим суддею Сумського повіту, та його брат В'ячеслав Свграфович Власовський (1887 - ?) - член Сумської земської управи у 1916-1918 рр., гласний Харківського губернського земства у 1917-1918 рр.¹⁴ У біографічній довідці про полковника Євгена Івановича Власовського вказано, що у нього було "4 сына, 1 дочь"¹⁵. Скоріше за все, Сергій Свграфович та В'ячеслав Свграфович Власовські - діти полковника Є. Власовського, а відтак і племінники художника К. Власовського.

Навчання Власовських у цьому військовому навчальному закладі виявляє їхню жажу до наслідування родинних традицій. К. Власовський закінчив гімназію у Полтаві у 1882 р. Того ж року вона була перейменована на Петровський Полтавський кадетський корпус. Цей військовий навчальний заклад закритого типу було створено у 1840 р. за ініціативою полтавського військового губернатора М. Репіна. У 1865 р. корпус реорганізовано в гімназію, але у 1882 р. знову відновлено як кадетський корпус. Серед його викладачів було чимало діячів науки і культури. Наприклад, історію у 1874-1919 рр. викладав відомий український історик-архівіст І. Павловський (1851-1922), а малювання з 1875 до 1907 р. - випускник Академії мистецтв В. Волков (1840-1907). Останній відомий як автор робіт на теми творів М. Гоголя, а також картини "Петро I відвідує у тюрмі паказного гетьмана Павла Полуботка в 1724 р." (кінець XIX - початок ХХ ст.). Він же виконав ескіз надгробку для могили І. Котляревського. У 1848-1885 рр. навички малювання гімназистам і кадетам прививав художник-портретист І. Зайцев (1805-1890). Наявність у стінах гімназії та кадетського корпусу професійних митців сприяла розкриттю талантів серед їхніх вихованців. Деякі з них після закінчення навчального закладу, як і К. Власовський, пов'язали своє життя з мистецтвом, зокрема художник М. Ярошенко, українські художники М. Бутович та М. Холодовський.

В одному з альбомів, який зберігається у Сумському обласному художньому музеї, вміщено вірш К. Власовського під назвою "Перед фотографической группой своего выпускника Петровской Полтавской [Военной] Гимназии", в якому йдеться про те, хто ким став після закінчення навчального закладу та чим займається в даний момент. У кінці автор висловлює думки з приводу свого призначення як художника: "Друзья, но я один остался. Я лишний - не служу нигде. Ваш час свободы миновался, Но я свободен на земле. И буду пить я за свободу / Палитры, кисти и пера. За всю вселенную природу! За нашу молодость! Ура!"¹⁶. Прославлення у вірші мистецьких атрибутів (палітри, пензлів, пера) свідчить про те, що інтерес до мистецтва та літератури виникає у нього вже на гімназійній лаві.

Вихованці Петровського Полтавського кадетського корпусу брали участь у військових операціях і були відзначенні високими нагородами. Серед випускників було чимало видатних військових, в тому числі й учасників білого руху, зокрема полковник Генштабу С. Ряснянський (1886-1976) та

В.Римський-Корсаков (1859-1933) - директор Кримського кадетського корпусу в Ялті¹⁷. Іх, як і багатьох інших, спіткала у подальшому тяжка емігрантська доля.

Чимало випускників гімназій, а потім і корпусу отримали вищу військову освіту, як і К.Власовський, у Костянтинівському артилерійському училищі в Петербурзі. Серед них - І.Романовський (1877-1920) - генерал-лейтенант Генштабу, який брав участь у формуванні Добровольчої армії. У лавах цієї армії служив інший випускник училища - полковник Генштабу Б.Сергієвський (1883-1976). У стінах цього вищого навчального закладу, правда набагато пізніше від К.Власовського, навчався і брат відомого есера Б.Савінкова - Віктор Савінков (1883-не раніше 1939). Але, як і К.Власовському, йому більше до вподоби було мистецтво. Він брав участь у виставках авангардного мистецького об'єднання "Бубновий валет"¹⁸. Вихованці гімназій та кадетських корпусів, як правило, продовжували навчання у військових училищах з метою отримання офіцерського звання та продовження військової кар'єри.

У Костянтинівському артилерійському училищі К.Власовський навчався протягом 1882-1885 рр. Юнкера-костянтинівці наслідували традиції Дворянського полку, історія якого сягала до початку ХІХ ст. Костянтин Іванович вивчав точні науки, а у військових тaborах набував практичних навичок у галузі топографії та стрільбі з гармат. У роки навчання К.Власовського директором училища був генерал-майор П.Анчутін, який керував цим військовим навчальним закладом у період з 1881 до 1886 рр.

Проте документи з архівів свідчать, що К.Власовський мав намір поступити до Академії мистецтв на архітектурний факультет, але отримав відмову. Серед імен абітурієнтів знаходимо також імена К.Коровіна та В.Серова, які були зараховані вільними слухачами до академії¹⁹. Доњка митця стверджувала, що її батько підтримував тісні стосунки з цими художниками. Проте жодного разу ім'я К.Власовського не згадується у листах та спогадах В.Серова і К.Коровіна. Очевидно, що ці стосунки, якщо вони мали місце у дійсності, носили епізодичний характер. Після закінчення курсу наук у московському училищі живопису, ліпління і зодчества у 1882 р. К.Коровін вступає до академії, але незадоволений викладанням невдовзі повертається до Москви.

Після закінчення училища у 1885 р. К.Власовський служив три роки у Тирасполі. За деякими відомостями удосконаловав свою майстерність в Одеському художньому училищі. Не дивно, що скоро він залишив кар'єру військового, адже відомо, що саме в Петербурзі починається його шлях як художника. Там він стає вільним відвідувачем Академії мистецтв. У Північній Пальмірі К.Власовський виконує декілька робіт, зокрема жанрову композицію "Квартира петербурзького студента" (1882)²⁰. Манера виконання твору та звернення до такого роду сюжетів свідчать про типологічну близькість робіт митця до традицій живопису російського художника П.Федотова та художників-шестидесятників. Це можна пояснити і життєвою долею обох митців: обидва були військовими. На відміну від жанрових композицій П.Федотова, у творчості К.Власовського з другої половини ХІХ ст. відбувається перенесення акценту на об'єктивні явища життя одночасно з відходом суб'єктивного начала на другий план. Характеризуючи його

жанрові читання, ніж загальні у мистецтві із творчостію подроби "Квартири" притаманні у цій картині соціальному підкресленню за характером П.Федотова К.Власовського сюжетів, які твори як побудовані художником, показвають ніби "підсумки". Тримаючи Розгорнувши картину, візвернувшись прописані в ній невинні.

Життєвий сутолосості, напередодні й художній кімнаті, індивідуальності.

Однак мистецтво К.Власовського можна віднести який будь-відомому оптичному розвиваючому живопису.

Після приїжджаючих (закінчено підтверджені), К.Власовський, що деякі

адетського
ому тяжка
у військову
училищі в
лейтенант
лавах цієї
ергієвський
да набагато
Савінкова -
ому більше
нгардного
кадетських
цах з метою
ери.

асовський
ли традиції
Костянтин
практичних
навчання
чутін, який
о 1886 рр.

мав намір
ле отримав
Коровіна та
онька митця
ожниками.
та спогадах
али місце у
урсу наук у
К. Коровін
овертається

з три роки у
стерність в
шив кар'єру
го шлях як
У Північній
композицію
ання твору
близькість
Федотова та
долею обох
композицій
ни XIX ст.
одночасно з
уючи його

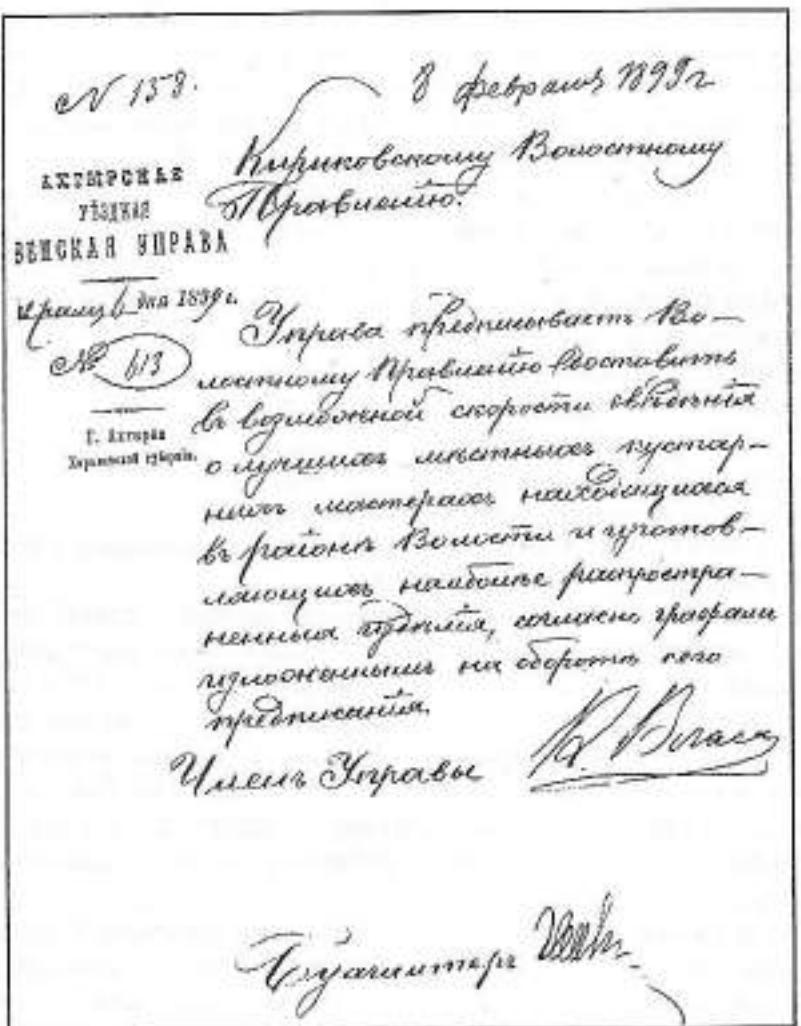
жанрові твори, помічно бажання автора передати ситуацію, наприклад читання аркушу денщиком в роботі "У відсутності їх благородя" (1885), ніж заглиблюватися у психологію персонажів. Така тенденція спостерігається у мистецтві 1860-х років і притаманна, зокрема, мистецтву В. Перова. Кожен із творів К. Власовського цього періоду - невелике оповідання з цікавими подробицями побуту тих часів. Зображення студентського притулку у "Квартирі петербурзького студента" характеризується багатьма деталями, притаманними саме подібним помешканням. Художник підкреслює безлад у цій кімнаті, відсторонено фіксує все, надаючи невибагливому сюжетові соціальної спрямованості. Бідність інтер'єру студентської квартири підкреслено її бідою, спрошеню кольоровою гамою. Сюжетний бік твору за характером нагадує славнозвісний твір "Сніданок аристократа" П. Федотова. Але особливо тяжіє до творів російського художника робота К. Власовського "У відсутності їх благородя"²¹. Інтересом до подібного роду сюжетів, напевно, художник був зобов'язаний і художникам-передвижникам, твори яких він міг бачити на петербурзьких виставках. Майстерність у побудові композиції та вправному, гармонійному колориті показують художника з перспективним майбутнім. Постать військового (денишка) поживлює інтер'єр, вносячи до композиції елемент природності. Художник ніби "підглядає" цю жанрову сценку, надаючи їй об'єктивногозвучання. Тримаючи в руці аркуш, військовий знаходиться у задумливому стані. Розгорнута у просторі до глядача постать займає головне місце у композиції картини. Художник ретельно фіксує найменші деталі інтер'єру. Чітко вписано візерунки на шпалерах, деталі на картинах, що висять на стіні. У той же час, прописуючи риси обличчя, митець залишає праву руку персонажа невідписаною, у вигляді світлої плями.

Жанрова тематика заохочувалася в Академії мистецтв, що було суголосним тим настроем та ідеям, які панували в цьому навчальному закладі напередодні реформи художньої освіти. Жанровим роботам віддали данину й художники-пейзажисти, зокрема К. Коровін, який створив композицію "В кімнаті" (1886). Цілком імовірна участь деяких художників у формуванні індивідуальної манери К. Власовського.

Особливо це стосується такої значної постаті в історії російського мистецтва, як живописець-пейзажист А. Куїнджі. Аналізуючи деякі пейзажі К. Власовського (особливо його етюд "У квітковій грядці", 1890-ті роки), не можна не помітити декоративізму в кольорі та увазі до зовнішнього ефекту, який був притаманний творчості А. Куїнджі і втілився останнім у його відомому полотні "Місячна ніч". Але К. Власовський був далекий від оптичного декоративізму, залишаючись тонким цінителем природи, розвиваючи свій талант у річищі традицій класичного світлотіньового живопису.

Після закінчення військової служби у чині поручика К. Власовський приїжджає на Сумщину. Але вказати точно, де він проживав з 1888 (закінчення служби) до 1899 р., не виявляється можливим. Останню дату підтверджує архівний документ від лютого 1899 р., з якого довідусмося, що К. Власовський працював в Охтирській земській управі. Але не виключено, що деякий час він мешкав у батьків, у Сумах. Підґрунтам такої версії є афіш

спектаклів гуртка любителів драматичного мистецтва на користь бідних наприкінці 1880-х - на початку 1890-х років, де указано прізвище К. Власовського. З однієї афіші дізнаємося про його участь у спектаклях "Ні хвилини спокою" та "Сучасний Отелло", які були поставлені 17 лютого 1891 р. гуртком любителів драматичного мистецтва у Сумах. В іншому джерелі зазначається, що після служби він "поселяється в сельце Жигайлівка /.../ в даме родителей"²². Думається, що в маєток у Жигайлівці художник періодично приїзджав з Охтирки як на "творчу дачу". Про це свідчать деякі його твори ("Жигайлівка. Дігтарів яр") і літературне есе в альбомі, датоване 1911 р. із зазначенням місця написання. В архівному документі вказані землі, які належали І. Власовському, а також садиба (у Жигайлівці?). У ньому відмічалася наявність в "усадьбе 2 дес[ятини] 30 саженей] мокрого сенокосу 2 дес[ятини]. 1150 саженей], а всіго тридцять две дес[ятини] тысяча шістьдесят саженей]"²³.

Лист, складений членом Охтирської новітової земської управи
К. Власовським від 6 лютого 1899 р.
Державний архів Сумської області. Публікується вперше

ель бідних
прізвище
аклях "Hi
того 1891
у джерел
вка /.../ в
удожник
зять деякі
датоване
ані землі.
У ньому
мокрого
[якти]]

Саме на Охтирщині, у Жигайлівці (перша письмова згадка про цю слободу відноситься до XVII ст.), повною мірою розквітнув талант художника. Очевидно після смерті батька митець наслідує землі та маєтності у Жигайлівці. Проте в альбомі К. Власовського є запис, з якого видно, що деяка частина батьківської спадщини на той час уже була продана. Художник пише про те, що "/.../ ледве помітне друге село Ясіно, яке колись належало нашому роду..."²⁴.

Час від часу художник приїжджав до Жигайлівки, як він писав в альбомі, до "нашого селянського будинку". На цей період припадає значна кількість творів митця. У жанровому співвідношенні переважають пейзаж та побутові сцени. У пейзажних творах здебільшого оспівуються краса української землі. Особливо вдалі в цьому відношенні роботи: "Літній день у Малоросії", "Жигайлівка. Дігтярів яр", "Захід сонця. Україна"²⁵. Беручи за основу конкретні красви, він зміг створити узагальнюючі образи слобожанської природи. Цьому сприяла перш за все колористична гама, де переважають теплі тона. Створюючи пейзажі узагальнюючого плану, художник звертається і до буденних мотивів. Те, що оточує його кожен день, стає об'єктом досліджень та зображення.

Так з'являються роботи, які співробітники Сумського художнього музею об'єднали в серії: "Селянські тити", "Селянські будинки", "Калюжі", "Яри". Переважно це стоди невеликих розмірів, але виконані з почуттям любові до рідної природи. Треба відзначити і той факт, що більшість стодів виконана на досить високому професійному рівні. Художник уміло ліпить світлом і тінню форми предметів, виявлюючи не тільки їх зовнішність, а подекуди і внутрішню сутність ("Соняшники", "Квіткова грядка", "Соняшники в лотухах"). Напевно не випадково "героями" картин К. Власовського часто стають рослини, овочі, фрукти, які притаманні саме українській флорі: соняшники, гарбузи, барвінок, що надає його творам особливого національного колориту.

Принагідно відмітимо, що мотив соняшника був розповсюджений в українському живописі у кінці XIX - на початку ХХ ст. (Бурачек М. Соняшники, 1914; Станіславський Я. Соняшник, 1890-ті роки). Переважна більшість робіт виконана на пленері. Тому світло є важливим чинником у побудові твору. Але не тільки пейзаж, а й жанрові сцени приваблюють художника. Передвижницькі мотиви з соціальним забарвленням проглядають у таких роботах, як "Дівчина з вишнями", "Селянин з чаркою", "Візник" та інш. Серед робіт К. Власовського подібного плану слід відзначити картину "Літній день у Малоросії" (кін. 1880-х років). Поєднання жанру і пейзажного мотиву було характерним для європейського мистецтва тих часів. Чимало українських і російських митців (М. Пимоненко, С. Іванов, П. Нілус, М. Кузнецов), за визначенням Д. Сараб'янова, буквально "культивували жанр в пейзажі".

І насправді, в сюжеті вищезгаданої роботи К. Власовського втілилися, з одного боку, дієвість деяких її персонажів (жінка несе самовар, а чоловік - стіл), які об'єднують центральну чоловічу постать, з іншого - з ними вступають у "невербальний діалог" статичні об'єкти, застиглі у своїй невимовності: будинок, стіл, лава, діжка. Сюжетне мислення художника у цій роботі

очевидне. Свідчення цьому - чимало деталей, що поживлюють пейзаж. Максимально розкриваючи панораму переднього плану, автор сміливо освітлює її щедрими потоками сонячного світла, затіннюючи водночас другий план - стіну будинку, на якій межетливо виділяється чоловіча постать у білому полотняному одязі. У цій роботі відсутні чисто формальні ознаки імпресіоністичного живопису, але помітне прагнення автора до емоційно-ліричного "засвоєння" природного мотиву. Це не проста, безпричинна фіксація мотиву, а типологічно близька до оповідання у манері А.Чехова з видимою простотою оповідної фабули і можливою складністю людських відношень. Серед новаторських прийомів у цій роботі слід відзначити "эрізану" постать зліва, діжку з водою і частину хатнього даху.

Такі новації безумовно далекі від фрагментарності композицій імпресіоністів. Цей прийом був запозичений і українськими художниками, але формально типологічно співпадає з подібними новаціями у європейському мистецтві. Така фрагментарність картини світу цілком відповідала складанню мозаїки провінційного життя. Композиційний дар, який, на нашу думку, переважає над усім, дозволяє митецю не тільки вірою "схопити" нагуру, але й надати кожному етюду завершеності. Це стосується такого твору, як "Дівчина з вишнями", який переростає рамки етюдності і має бути самостійною роботою, а не другорядною, виконуючи тільки допоміжну роль у створенні картини²⁶. Але ось що цікаво: як тільки К.Власовський починає "придумувати" картину, відразу ж відчувається недостатня підготовленість художника, зокрема у розумінні колориту. Подекуди митець не досягає бажаного колористичного ефекту через дисгармонію кольорів. В таких роботах К.Власовського є своєрідний провінційний відбиток, який направляє нашу думку при аналізі твору не в бік технічної майстерності, а в бік його філософського сприймання. Бо у кожній з таких речей або мотивів художник відкриває нові грани буття.

Однією з характерних у цьому відношенні робіт є "Погожий день" (1914)²⁷. Стилістичний аналіз цього полотна показує обмежене вживання художником фарб, у результаті чого створюється гармонія переважно чистих кольорів. Жодного вкраплення іншого кольору у блакитний колір неба, білі хмари, вохристий колір ганку. Це викликає почуття спокою у цьому місці, на цій землі. Затишок і спокій - ось основний лейтмотив твору. А між тим, картина написана влітку 1914 р.: напередодні або на початку Першої світової війни! Але на полотні відсутні будь-які елементи, що викликали б занепокоєння.

Все те, що потім відбудеться протягом трьох років уже не залишить жодних ілюзій стосовно подальшого існування садибної культури. За твердженням А.Ахматової, саме 1914 р. і був початком нового століття, що майже співпадає з появою "Чорного квадрата" К.Малевича і є також рубіжною датою між мистецтвом попередньої епохи та мистецтвом новітнього часу. Поява подібної роботи в творчому доробку К.Власовського не є випадковим явищем. Цей сюжет розширяє свої межі, модифікується у той чи інший бік. З філософської точки зору він підхреслосп ганок і балкон як деякий кордон між природою та помешканням. У кінці XIX - на початку ХХ ст. подібні мотиви стають популярними в російському та українському

мистецтві.
К.Коровін
Також
два альбоми
з них має
Нехітров
зворушлив
селянські
відношені
зроблені
подальші
Композиції
- ганок з
видніючими
підібраними
деревами, ко
троянда
сходинки
фіолетові
своєрідні

Стилістичні
колористичні
додаткові
твору певні
кольорів:
живута від
нашу думки
малюнку
поручнях
випадково
притаманні
стверджує
"Погожий"
вводячи інші
картини. Напри
("Українка")
від К.Трутні
і Ф.Кричевського

Окремо
до такого
знаходимо
кінці XIX -
привертає
помешкання
 повернеться
митців, чи

пейзаж. сміливо с другий у білому ознаки іншоїно- ричинна Чехова з юдських значити позицій хниками, у європовідала на нашу "натуру, твору, як має бути жну роль починає віленість досягає в роботах пляє нашу бік його художник

ий день" живання по чистих неба, білі му місці, між тим, і світової никали б

залишить тури. За ліття, що є також стецтвом совського суючись у балкон як чатку ХХ юнському

мистецтві: "На балконі. Сіверська" (1883) І.Крамського, "Настурці" (1888) К.Коровіна, "Балкон" В.Серова.

Також заслуговує на увагу камерний вид творчості художника, який знайшов відбиток в альбомах. У Сумському художньому музеї зберігаються два альбоми К.Власовського, заповнені малюнками та записами²⁸. В одному з них малюнки виконані простим графітним олівцем, деякі - пастеллю. Нехітні мотиви: квітка, ганок, косарі... Але скільки в них поезії та зворушливості! Дивлячись на них, усвідомлюєш той патріархальний селянський лад, який оточував художника в провінції. Показовим у цьому відношенні є малюнок "Ганок", виконаний олівцем і пастеллю. Олівцем було зроблено підготовчий малюнок, який у ході роботи не перероблявся. У подальшому олівець використовується тільки при прокладенні тіней. Композиційно робота побудована дуже вдало. Основна частина зображення - ганок з поручнями та легким дахом у лівій частині. За кущами та деревами видніються річки та поля, що віддаляються і зникають за обрієм. Чудово підібраний жовтувато-зелений тон трави, який повторюється і в кронах дерева, контрастує з оранжувато-рожевими сходинками, де лежить зірвана троянда. Тілі кольори, в які художник забарвив траву, поля, листя дерев, сходинки ганку, куди потрапляють промені сонця, і холодні сіро-окрісті, фіолетові й сині тони тіней та смарагдова глиняна ялинка створюють своєрідний ідилічний образ природи.

Стилістичний аналіз твору дає нам підставу зробити висновок щодо колористичних пошукув. Колорит малюнка будеться на основі закону додаткових кольорів. Але не завжди такий ефект є вилічуваним, що надає твору певної мелодраматичності. Разом з тим спостерігається велика градація кольорів: від ніжних зелено-попелястих на купах дерев вдалини до легеньких жовтувато-ультрамаринових на хмариночках, які ледве помітні у небі. На нашу думку, тут виявилося і бажання "історичної зареєстрованості". На малюнку немає людей, тільки зірвані людинами рожі лежать на сходинках та поручнях. Можна, звичайно, трактувати це як просто факт, але і це не випадково. Перед нами - символ останніх родових гнізд, тому твору притаманні ностальгічні поти. Аналіз композиції цієї роботи дозволяє стверджувати, що даний малюнок був підготовчим етюдом до картини "Погожий день" (1914). Значну увагу К.Власовський приділяє пейзажу, вводячи іноді до нього постаті селян, від чого він набуває ознак побутової картини. Насамкінець, маємо живописні взірці слобожанських типів українок ("Українка"), які доповнюють і збагачують відому вже нам галерею "українок": від К.Трутовського, К.Пимоненка і О.Сластіона до І.Репіна, К.Маковського і Ф.Кричевського.

Окремо слід виділити низку творів "інтер'єрів" тематики. Звернення до такого жанру живопису обумовлено деякими чинниками, джерела яких знаходимо у мистецтві першої половини (Г.Сорока, П.Федотов), а також у кінці XIX ст. (П.Левченко, С.Жуковський, С.Виноградов). Садибний інтер'єр привертає увагу тих художників, які не тільки вбачали красу в затишних помешканнях, але й відчували в них відлуння минулого, яке вже не повернеться. Пластичну виразність ці ідеї знайшли у творах не тільки відомих митців, членів "Союзу російських художників" С.Жуковського ("Минуле"

(1912) і С. Виноградова ("В будинку" (1914), але й менш відомих. Інтер'єр приваблював і К. Власовського, свідчення цьому - низка робіт: "Після екзамену" (1917), "Інтер'єр з дівчинкою, що молиться", "У вітальні" (1917)²⁹. "Анфіладність" погляду художника дає глядачеві змогу не тільки мати уяву про розташування в садибному будинку кімнат та наявність в них меблів, але й побачити на стінах картини самого художника, що виступають своєрідними культурними знаками володаря цієї садиби. І в цих інтер'єрах митець залишається остоною тогочасних соціальних потрясінь. І це буквально напередодні політичних подій 1917 р. Хоча дівча постать на картині "У вітальні" може сприйматися зараз нами як певний символ, в якому автор міг виказити свої почуття стосовно того, що чекатиме цю дівчину у зовсім недалекому майбутньому.

До творів із зображенням інтер'єрів К. Власовського найбільше підходить вислів Ю. Лотмана, який визначав інтер'єр як "безпосередній зв'язок різних речей і творів мистецтва всередині якогось культурного простору". Ефекту затишку в будинку митець досягає за рахунок контрастів кольорових мас: освітленої сонцем зелені та насиченим цільним кольором самого простору інтер'єру ("Вітальня", 1910). Такий тип садибного інтер'єру - один з улюблених жанрів в образотворчому мистецтві та поезії на початку ХХ ст. Статичність людей у композиціях К. Власовського апеляє більше до анфіладних композицій на малюнках та полотнах художників першої половини XIX ст., герої яких не стільки діють, скільки просто займаються своїми справами: читають книжки, палять люльки, грають на музичних інструментах, вишивання, вишивання.

Напрочуд цікаві майстерні пастелі К. Власовського. На одній з них зображені косаря та жіночі постаті на чудовому за кольором тлі поля, яке трактується в узагальненому плані. Та особливо вищукана у кольорі права частина твору. Художника привабив колористичний ефект, коли сонячні промені відбиваються на стовбурах дерев та одязі жінки. У роботі створена гама теплих та холодних кольорів, вірно переданих у тоці. К. Власовський досягає подібних ефектів, використовуючи синергійні штрихи. Світло і тіні розподіляються фактурними масами, в них помітний матеріал, яким працює художник. Зовсім в іншій техніці зображується, наприклад, поле або річка. Пастель розтирається, і в тих місцях пашір стає наложенім. Іноді пастель вживається і для розфарбування, коли основний кістяк зображення робиться графічним олівцем. Особливо це помітно у малюнку, де зображені жінку, що лівиться у підзорну трубу. Про те, що К. Власовський був уважним і спостережливим, свідчить і той факт, що на багатьох замальовках, які знаходяться в альбомі, з написами із зазначенням кольорових співвідношень, розкладу тіні та інших кольорових ефектів. Усе це, безумовно, використовувалося пізніше у роботі.

Наприклад, до двох вищезгаданих творів К. Власовський ретельно готувався, про що свідчать етюди квітів, ялинок, людських постатей, східців ганку, хмар та інших деталей. Як бачимо, в окремих роботах деякі речі переростають у знаки-символи провінційного життя, яке у таких селах-містечках, за влучним визначенням М. Бахтіна, "місце циклічного побутового часу", де "немає подій, а є тільки повторювані "бування"³⁰. На одній із

СУМСЬКА СТАРОВИНА. №ХХІІІ. 2007

сторі
К. Влас
вона у
меншка
могли
місцев
Рояль,
якій за
що це
Сумсь
Охтир
також

Е
про кра
тексти
земські
натяка
р. торк
За діяни
художн
не дава
існувал
підтвер
ній, зов
розвлеч
прогули
прогули
ахтыре
культур
життя. Г

У
архівне
Харківс
знахідку
Николай
копке р
обнаруж
нибуль
сумнівів
Останні

У д
уточнюю
актів ци
констату
прожива
Шевченко

інтер'єр
г: "Після
(1917)³².
маги уяву
х меблів,
ступають
інтер'єрах
нинь. І це
остаті на
символ, в
о дівчину

айбільше
середній
культурного
онтрастів
кольором
інтер'єру
а початку
більше до
в першої
ймаються
музичних

ній з них
поля, яке
орі права
н сонячні
створені
совський
ітло і тіні
м працює
або річка.
ї пастель
робиться
ено жінку,
важним і
роках, які
дношень,
зумовно,

ретельно
ей, східців
деякі речі
их селях-
обутового
а одной із

сторінок вже згадуваного нами альбому є своєрідна сповідь К.Власовського, з якої стає зрозумілою філософія його буття. Написана вона у Жигайлівці у 1911 р.³³

З кінця 1890-х років (документально підтверджено) К.Власовський мешкав в Охтирці, де служив в Охтирській повітовій земській управі. Цьому могли сприяти зміни у приватному житті, насамперед, одруження на доньці місцевого міщанина В.Гільченко. Відомо, що вона добре розумілася на музиці. Рояль, на якому грава В.Гільченко, видно на фотографії початку ХХ ст., на якій зафіксована родина Власовських в охтирському будинку. Цілком імовірно, що це той самий музичний інструмент, який заповідала донька художника Сумському художньому музею³⁴. У 1914 р. К.Власовський входив до Охтирської повітової ради і був начальником першої дільниці. До неї входив також і Є.Бразоль (1882-?) - син також "забутої" художниці Ю.Бразоль³⁵.

Управі художник виконував різну роботу, зокрема, збирал інформацію про кращих місцевих кустарних майстрів. Костянтин Іванович розробив тексти листів, які були розіслані в усій волості³⁶. Скоріше за все, служба в земській управі не приносила задоволення художнику. Про це він недвозначно підказує, пишучи в альбомі про "ореол 20 числа" для чиновника. Події 1917 р. торкнулися й Жигайлівки, куди так любив виїжджати на споди художник. За деякими відомостями (документально непідкріпленими), ще за життя художника виставка його творів відбулася в Охтирці. Життя у такому місті не давало можливості дополучитися його мешканцям до культури. Хоча існувала потреба у загальнодоступному театрі, бібліотеці, музеї. Це підтверджує й доповідь про будівництво в Охтирці Народного будинку. У ній, зокрема, вказувалося, що, не маючи можливості отримати "разумное развлечение", пересічний мешканець міста "тянется на улицу и часами прогуливается по бульвару в темноте, по морозу. Одни эти ежедневные прогулки по бульвару говорят за то, какую нужду испытывает нашахтырский житель в общественном, народном доме /.../"³⁷. Відсутність культурних інституцій у повітовому місті не сприяла розвиткові художнього життя. Власне такою ситуація залишається і на початку ХХІ ст.

Уважне ставлення К.Власовського до культури знайшло ще одне архівне підтвердження - у листуванні митця з відомим вченім, професором Харківського університету М.Сумцовим, де він повідомляє про цікаву знахідку і запрошує вченого приїхати і подивитися на неї: "Глубокоуважаемый Николай Федорович! 14-го апреля сего года рано утром присутствуя при копке ров для фундамента здания 2-го Боромлянского училища мною обнаружена находка рабочими во руках слона или мамонта или какого-нибудь великана"³⁸. Характерний підпис художника у них не викликає сумнівів у тому, що автором двох листів до М.Сумцова був К.Власовський. Останні роки життя художника пройшли в Охтирці, де він і помер.

У Державному архіві Сумської області нами виявлено документ, який уточнює дату смерті К.Власовського. Це запис, зроблений у книзі реєстрації актів цивільного стану Охтирського виконкому за 1922 р.³⁹ У ньому констатується смерть інваліда Костянтина Івановича Власовського, який проживав у місті Охтирка Харківської губернії на Першій сотні, на бульварі Шевченка у будинку №20. Заяву про кончину К.Власовського зробила донька

- Єлизавета Костянтинівна (1900-ті - друга пол. ХХ ст. (?), відповідно до чого і був зроблений запис від 12 грудня 1922 р. Дата смерті у документі вказана на день раніше - 11 грудня 1922 р. В окремій графі зазначено, що на момент смерті К.Власовського йому виповнився 61 рік. Виходячи з цього, рік народження припадає на 1861 р., тобто за два роки раніше, ніж загально визнано. Серед інших даних є відомості про те, що К.Власовський був одружений до самої смерті, що настала у результаті паралічу серця, а місцем поховання зазначено охтирське соборне кладовище³⁸. Які висновки можна зробити? Цілком очевидно, що запис про смерть інваліда К.І.Власовського стосується художника К.Власовського, який, зі слів його родичів, дійсно помер в Охтирі у 1922 р. Так само збігається і те, що запис було зроблено зі слів доньки К.Власовського Єлизавети. Відомо, що друга донька художника мала саме таке ім'я. ЇЇ ми бачимо на родинній фотографії, зробленій невідомим майстром на початку ХХ ст. Її ж зображує художник на картині "Після екзамену", написаній в 1917 р.³⁹

Отже, без сумніву, мова в цьому документі йдеється про художника К.Власовського. Інша справа, наскільки відповідає дійсності вік, указанний у документі, від якого власне її можна вирахувати рік народження? З одного боку, не викликає заперечень довіра до заявника - рідну доньку митця, яка як ніхто повинна була знати дійсний вік батька.

Подготував залишати п-во губ. франкою состоянії підп. <i>Л. Власовський</i> член комітету Рад			
ЗАПИСЪ О СМЕРТИ			
1	Лічильник	Общая <i>997</i>	Для мужского пола Для женского пола <i>527</i> -
2	Число, месяц съвершившія смерть	<i>декабрь 122-1922.</i>	
3	Пол умершаго	<i>мужчина.</i>	
4	Фамилия, инициали отчества умершаго	<i>Власовский Константина Ильи</i>	
5	Возраст (возраст, месяц и год рождения)	<i>81.</i>	
6	Число, месяц и год смерти	<i>декабрь 119-1922.</i>	
7	Место смерти (губернскии уезд, город, волость селение)	<i>г. Охтирка Харьковской области, Бульвар Шевченко №20.</i>	
8	Политическое настроение умершаго (указать подробный адрес)	<i>Ильину</i>	
9	Род занятий умершаго		

Запис про смерть К.Власовського.
Державний архів Сумської області. Публікується вперше

З іншими
народженні
психологічні
на 1-2 роки
К.Власовський
серпня 1883
віком 19 років
К.Власовський

Цілком
питання що
книга. На
результаті
1863, а дато
книги реестру
Ще одне у
стосується:
ст. - після 1

Творчі
прагнення
літературні
свободою і
Южина: "Я
журналіста"

За відомо
Сумах у ХІІІ
К.Власовський
доби. У цьому
на сумській
виставках у
у 1914 р. (мал.
Єкатеринбурзі)
знашли його
вимоги до с
Аналіз його
тенденціям
Можливо,
Лебединці
для нього л
родини, а по
початку ХХ

³⁸ Власовський, Суми, 1986. Інформація відбулася у 1986 р.

³⁹ Матеріал, 1998. - 68 с.

⁴⁰ Власовський, 2003. - С.87-88.

З іншого боку, через брак документів (виписки з метричної книги про народження, якої могло і не бути в родині Власовських) та складний психологічний стан Єлизавети на момент запису, вона могла й помилитися на 1-2 роки. Таку можливу похибку підтверджує документ про відмову К.Власовському у зарахуванні до імператорської Академії мистецтв від 16 серпня 1882 р., де під № 32 значиться ім'я К.Власовського "віри православної, віком 19 років"⁴⁰. Виходячи з цього документу, час народження К.Власовського припадає на 1863 р.

Цілком очевидно, що єдиним джерелом, яке остаточно вирішить питання щодо точної дати і місця народження, має стати метрична церковна книга. На жаль, на сьогоднішній день її пошуки не дали позитивних результатів. Отже, пропонуємо подавати рік народження К.Власовського як 1863, а датою смерті вважати 11 грудня 1922 р. на основі архівного витягу з книги реєстрації актів цивільного стану Охтирського виконкому за 1922 р. Ще одне уточнення можна зробити на підставі цього документу. Воно стосується хронологічних меж життя дружини митця: друга половина XIX ст. - після 1922 р.⁴¹

Творчість К.Власовського - свідчення відкритості художника до світу з прагненням відтворення його краси на полотнах, у малюнках та в літературній творчості. У його творах відчувається милування автора свободою цього вибору. Як зазначав один з герой п'єси О.Сумбатова-Южина: "Я можу бути критиком, музикантом, художником, актором, журналістом".

За відсутності навчальних мистецьких закладів та художніх музеїв у Сумах у XIX - на початку ХХ ст., творчість таких "забутих" художників, як К.Власовський, власне й складала художній контекст у нашому регіоні тієї доби. У нього не було учнів, а творчість художника розвивалася в основному на сумській землі. К.Власовський не тільки відмовлявся брати участь у виставках у великих містах, але його робіт не було навіть на виставці у Сумах у 1914 р. (між тим як серед її експонентів були художники із Сум, Казані, Єкатеринбурга, Катеринослава, Москви та Санкт-Петербурга). Ми не знайшли його імені у каталогах виставок того часу в Харкові. Можливо високі вимоги до своїх творів стимували бажання митця до участі у виставках? Аналіз його робіт підкреслює суголосність його творчості основним тенденціям розвитку образотворчого мистецтва кінця XIX - початку ХХ ст. Можливо, що К.Власовський був, як і художник О.Красовський з Лебединщини, "художником для себе". Краєвиди та жанрові сцени були для нього літописом рідних місць, повсякденного життя та історії своєї родини, а потім - своєрідними спогадами про минуле, в якому митець на початку ХХ ст. і ми - на початку ХХІ ст. знаходимо віху і джерело натхнення.

⁴⁰ Власовский К.И. (1863-1922). Каталог выставки / Сумський художественный музей. - Сумы, 1986. Іл., фото. 1 арк., склад. у б.с.; без пагінажі. Виставки творів К.Власовського відбулися у 1986-1989 рр. у Сумах, Охтирці, Ромнах, Лебедині, Конотопі.

⁴¹ Матеріали наукової конференції "Художник у провінції" 15-16 жовтня 1998 р. - Суми, 1998. - 68 с.

⁴² Власенко В.М. Власовські // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. - Суми, 2003. - С.87-88.

⁷Журналы Ахтырского ХІІІ-го очередного уездного земского собрания 3, 4, 5, 6 и 7 ноября 1907 года. - Ахтырка, 1907. - С.34-36, 37-40. У цьому виданні вміщено доповідь С.Власовського "О народном образовании в Ахтырском уезде и о хозяйстве в земских училищах" (С.13-18). У ній, зокрема, йдеться про відвідання ним 17 училищ, у тому числі І Жигайлівського Боромлянського 1-го жіночого училища (С.15). Корнет С.Власовський балотувався також у "состав присутствия по воинской позиції" від мешканців міста у 1905 р. Див.: Журнал Ахтырского чрезвычайного уездного земского собрания. 1905 г. - [Ахтырка, 1905]. - С.137.

⁸Харківский календарь и памятная книжка на 1885 г. - Х., 1884. Власовський Федір Михайлович - член Харківського окружного суду (С.9, 27); Власовський Олександр Степанович - дійсний статський радник (с.125); Власовський Іван Вікторович (С.12); Власовський Микола Михайлович - учитель гімнастики у гімназії Д.Оболенської (С.50, 61).

⁹Федєєвич-Медиціна Л. Домашній гений // Зелена лампа. - 1999. - №3-4. - С.28.

¹⁰Федєєвич Л.К. Власовський Костянтин Іванович // Енциклопедія сучасної України. - Т.4: В-Во. - К., 2005. - С.665.

¹¹Артошенко М.М. Новітня історія Тростянець. - Тростянець, 2004. - С.528. Про Жигайлівку див.: Сумщина від давнини до сьогодення: Науковий довідник / Упорядн. Л.А. Покидченко; Редкол.: Л.П. Сагуліна (відп. ред.) та ін. - Суми, 2000. - С.126.

¹²Список землевласників Охтирського повіту 1891 р. - Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.759. - Оп.1. - Спр.724. - Арк.63.

¹³Список земельних володіння та інших маєтностей, які належали поміщикам Охтирського повіту на 1868 рік. - Там само. - Спр.116. - Арк.13зв.

¹⁴Там само. - Арк.13зв., 14.

¹⁵Лист з Державного архіву Полтавської області від 24.05.06 №07-12/190. На підставі цього листа виявилось, що документи Петровської Полтавської військової гімназії та Петровського Полтавського кадетського корпусу в цьому архіві не зберігаються.

¹⁶Матеріали к історії Петровського Полтавського кадетського корпуса с 1 октября 1910 г. по 1 октября 1911 г. Год восьмий. - Полтава, 1911. - С.60.

¹⁷Власенко В.М. Власовські // Сумщина в іменах. - С.87-88. У цій статті подаються відомості про рід Власовських, представники якого, за твердженням автора, походять "від сотника Сумського слобідського полку". З-поміж них указані такі імена: дружина ротмістра Власовського - Катерина Осипівна (кінець XVIII ст.); Герасим Михайлович Власовський - капітан (XVIII ст.); його дружина Прасковія Григорівна; Олександр Степанович Власовський (?-1888) - громадський діяч, післянський статський радник; Іван Євграфович Власовський (1823-1900) - штабський капітан у відставці, громадський діяч, батько художника К.Власовського; Сергей Євграфович - громадський діяч, В'ячеслав Євграфович (1887-?) - громадський діяч. Водночас, не указано, до яких родових гілок відносяться ці особи. Очевидно, що відповіді на ці питання ми отримаємо тільки після ретельного складання родоводів Власовських. Не виключено, що цих гілок було декілька.

¹⁸Матеріали к історії Петровського Полтавського кадетського корпуса с 1 октября 1910 г. по 1 октября 1911 г. - С.60.

¹⁹Цит. за: Побохій С.І. До проблеми вивчення творчої спадщини "забутих" художників // Українське мистецтво та архітектура кінця XIX - початку ХХ ст. / НАН України. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. - К., 2000. - С.77. Матеріали про К.Власовського зберігаються у науковому архіві Сумського обласного художнього музею (далі - СХМ). - Ф.1. - Оп.1. - Спр.39.

²⁰Незабудьтые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917-2001 в шести томах / Сост. В.Н. Чуваков. - Т.6. Кн.1. - М., 2005. - С.359, 210. Кадетський корпус у Полтаві припинив свою діяльність у листопаді 1919 р. у зв'язку з евакуацією в Сербію. Залишився головний будинок кадетського корпусу, зведеній у 1835-40-х рр. у стилі пізнього класицизму. Входить до ансамблю Круглої площе в Полтаві. Про Петровський Полтавський кадетський корпус див.: Полтавщина: Енциклопедичний довідник / Заред. А.В.Кудрицького. - К., 1992. - С.758-759.

²¹На виставці "Бубнового валета" 1912 р. експонувалися напорморти, пейзажі та малюнки цього художника. У 1918-1920 рр. В.Савінков перебував у лавах Білої армії.

²²Федєєвич-Медиціна Л. Домашній гений // Зелена лампа. - С.29. Публікація документу: Федєєвич Л.К., Шкарупа В.В. Нове про Костянтина Власовського // Мистецькі осередки Сумщини: історія, колекції, дослідження. Матеріали наукової конференції, присвяченої 75-річчю заснування Сумського художнього музею. - Суми, 1995. - С.28-31.

²³Власовський К. Квартира петербурзького студента. 1882. Полотно, олія. 44,5x34. СХМ. У колекції цього музею зберігається основний корпус творів живопису та графіки К.Власовського. Відомості про діякі з них вміщено у каталогі виставки "Художник у провінції".

4, 5, 6 и 7
заповідь
земських
у числі І
совський
в місті у
1905 р. -
їй Федр
ександер
(С.12);
.50, 61).
.28.
едичний
України.
528. Про
ядн. Л.А.
ї області
ніщикам
а підставі
мназі та
ібря 1910
одаються
длять "від
потмістра
овській -
овській
їй(1823-
го; Сергій
Заднічес,
ї питання
очено, що
ібря 1910
дожників
Інститут
Матеріали
ого музею
ти томах /
припинив
головний
. Входить
рпус див:
759.
ейзажі та
мії.
ублікація
Листецькі
ференцій,
28-31.
34. СХМ.
а графіки
провінції".

Див.: Матеріали наукової конференції "Художник у провінції". - С.61-63. Декілька творів К.Власовського знаходиться у колекції Будинку-музею А.П.Чехова - відділу Сумського краєзнавчого музею: "Дівчина під буком", "Літній пейзаж", "Селянин з хнутом", "Селянин з ціпком", "Селянин у полі", "Студент", "Хлопчик, що сидить". Твори К.Власовського є також у приватних колекціях.

²¹Власовський К. У відсутності їх благородія. 1885. Полотно, олія. 42x46. СХМ.

²²К.І.Власовський (1863-1922). Каталог виставки. - С.1.

²³ДАСО. - Ф.759. - Оп.1. - Спр.116. - Арк.14.

²⁴Цит. за: Побожій С.І. До проблеми вивчення творчої спадщини "забутих" художників. - С.76.

²⁵Власовський К. Літній день у Малоросії. Кін. 1880-х - поч. 1890-х. Полотно, олія. 60x81; Жигайтка. Дігтярів яр. 1890-ті - поч. 1900-х. Полотно, олія. 42x71; Захід сонця. Україна. 1890-ті - поч. 1900-х. Полотно, олія. 35,5x46,1. СХМ.

²⁶Власовський К. Дівчина з вишнями. 1900-ті. Полотно, олія. 49x40. СХМ.

²⁷Власовський К. Погожий день. 1914. Полотно, олія. 77,5x104. СХМ.

²⁸у СХМ зберігається два альбоми К.Власовського. Див.: Павленко І. Альбоми К.І.Власовського // Матеріали наукової конференції "Художнику провінції". - С.28-29. Декілька малюнків з альбому вперше опубліковано у вид.: Побожій С. До проблеми вивчення творчої спадщини "забутих" художників. - С.77.

²⁹Власовський К. Після скзамену. 1917. Полотно, олія. 89,5x45,5; У віталыні. 1917. Полотно, олія. 76,5x104; Інтер'єр з дівчинкою, що молиться. Папір, гуаш. 26x25. СХМ.

³⁰Цит. за: Каган Ю.М. И.В. Цветаев. Жизнь. Деятельность. Личность. - М., 1987. - С.164.

³¹Науковий архів СХМ. - Ф.2. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.8. Текст К.Власовського (у перекладі на українську мову) вперше опубліковано у вид.: Побожій С. До проблеми вивчення творчої спадщини "забутих" художників. - С.76. У примітках до цієї статті також вміщено бібліографію статей про життя і творчість К.Власовського (С.224-225).

³²Фото зберігається у СХМ. Опубліковано у вид.: Федеевич-Медицкая Л. Домашний гений. - С.29.

³³Харківський календар'я за 1914 рік. - [Х., 1914]- С.1. Прізвище К.Власовського вказано у розділі під назвою "Адресо-календарь". Є.Бразоль - дійсний статський радник (С.2).

³⁴Справа Охтирської повітової земської управи. Про кустарних майстрів в Охтирському повіті. - ДАСО. - Ф.759. - Оп.2. - Спр.13. - Арк.1-87. Див.: Федеевич Л. Константин Власовський як дослідник народних ремесел Охтирщини // Матеріали наукової конференції "Художник у провінції". - С.49-50.

³⁵Докази Ахтырському 46-му очердному уездному земському собранию 1910 года по техническому отделу. - Ахтырка, 1910. - С.69.

³⁶Центральний державний історичний архів України (м.Київ). - Ф.2052. - Оп.1. - Спр.257. - Арк.1-3. Листи не датовані. Публікується вперше.

³⁷ДАСО. - Ф.Р-7720. - Оп.1. - Спр.37. - Арк.101, 101з.

³⁸Там само. - Арк.101з. Місце могили К.Власовського невідоме.

³⁹Федеевич-Медицкая Л. Домашний гений. - С.29. Фото опубліковано на с.29.

⁴⁰Федеевич Л.К., Шкарупа В.В. Нове про Константина Власовського. - С.29.

⁴¹Фото К.Власовського з дружиною опубліковано у вид.: К.І.Власовський (1863-1922). Каталог виставки. - С.3. З цієї фотографії можна зробити висновок про те, що дружина художника була приблизно одного віку з чоловіком, хоча рік його народження міг бути на декілька років раніше або пізніше за К.Власовського.

POBOZHÝ S.I.

K.Vlasovskiy and Sumy Region (To the Investigation of Creative Work of the forgotten Artists of the End of the XIXth - the Beginning of the XXth cent.)

There are viewed the creative work of the artist K. Vlasovskiy and his role and place in the creative life of Sumy region in the end of the XIXth - the beginning of the XXth cent. His paintings and graphics are analysed; their typologic features and problems of creative individuality are revealed.

Отримано 10.11.2007.

ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ: СТОРІНКИ ПРОСВІТИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1904-1914 рр.)

Розглядається діяльність Івана Крип'якевича в період з 1904 до 1914 року як члена Українського студентського союзу (УСС), активного діяча товариства "Просвіта". Детально прослідовується його участь в низці просвітицьких організацій та товариств.

Найбільш повне та репрезентативне дослідження освітньо-виховних феноменів минулого можливе лише у контексті розвитку національних та освітніх процесів. Вивчення й аналіз персоналії як окремого предмета дослідження має важливе значення, оскільки особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи та висвітленням особливостей національно-просвітицьких рухів певного періоду. Виходячи з цього, першочерговим стає завдання дослідження біографій видатних культурно-освітніх діячів, спадщина яких була свідомо замовчувана або вилучена з історичного процесу. Особливо це стосується діячів кінця ХІХ - першої половини ХХ ст. - періоду становлення національної системи освіти і виховання, внесення національного компонента до структури педагогічної науки, епохи народження цілої плеяди відомих педагогів, діячів освіти і мистецтва. Насамперед, це представники "Просвіти", "Рідної школи", Наукового товариства ім. Т.Шевченка та інших просвітицьких організацій, метою діяльності яких було поширення освіти серед народу, формування національної ідеї та національної ментальності, розвиток та збереження української культури. Не є винятком і вивчення біографії Івана Петровича Крип'якевича - відомого історика, просвітителя, педагога.

В Енциклопедії Українознавства В.Кубійович дав влучну характеристику постаті І.Крип'якевича, де зазначив, що "він виявив себе бліскучим популяризатором, автором історичних оповідань для дітей і молоді"¹.

Метою нашої студії є просвітицька діяльність І.Крип'якевича до Першої світової війни (1904-1914). Цей етап, виокремлений у житті ученого, характеризується його активною участю в товариствах "Академічна громада", "Просвіта", "Просвітній кружок", публікацією праць в часописах "Письмо з Просвіти", "Діло", "Молоді Україна" тощо.

Зазначений період просвітицької діяльності І.Крип'якевича, як власне і вся його біографія, залишаються до цього часу предметом історіографічних досліджень. У 2001 р. Інститутом Українознавства ім. І.Крип'якевича було видано окремим випуском збірник "Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві", який включає автобіографію - спогади вченого, бібліографію його наукових та літературних творів, документи і листи, статті, спогади про нього.

¹ Клименко Ніналь Павлівна - аспірант кафедри історії України та історичних дисциплін Київського міського педагогічного університету ім. Б.Д. Грінченка.

Просвітницька діяльність І.Крип'якевича обраного нами періоду подається тут фрагментарно, в основному за спогадами самого Івана Петровича².

Висвітлення окремих життєвих фактів просвітницької діяльності, короткий аналіз творчого доробку Івана Петровича знаходимо у вступних статтях до низки його робіт: Я.Дашкевича до "Історії України" (1990 р.), Я.Ісаєвича до "Історичних проходів по Львову" (1991 р.), Р.Крип'якевича до історичного збірника "Було колись в Україні" (1994 р.) та "Всесвітньої історії" (1995 р.), Ю.Алексеєва до "Огляду історії України" (1995 р.) тощо.

У монографічних працях сучасних учених постати І.Крип'якевича розглядається в контексті інших проблем історичної науки, зокрема Р.Ковалюка (Український студентський рух на західних землях XIX-XX ст., 2001), І.Патера (Союз визволення України: проблеми державності та соборності, 2000), Б.Савчука (Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX - кінець 30-х років ХХ ст.), О.Рубльова (Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939), 2004).

Стислу інформацію про І.Крип'якевича та його просвітницьку діяльність містять і окремі довідково-справочні видання³.

Важливим джерелом для вивчення просвітницької діяльності І.Крип'якевича є його праці даного періоду, опубліковані видавництвом "Просвіта" та на сторінках часописів⁴.

Зауважимо, що дослідження біографії Івана Петровича об'єктивно ускладнено тим, що великий приватний архів історика знаходиться в його родині. У різних відомчих архівах зберігаються кілька справ історика⁵ та деякі інші документальні матеріали, де можна знайти різноманітну інформацію про просвітницьку діяльність І.Крип'якевича.

Просвітницька діяльність І.Крип'якевича (1904-1914) становить особливий період у його житті, пов'язаний зі становленням його особистості як активного члена Українського студентського союзу (УСС), неутомного діяча товариства "Просвіта", науковця, близького популяризатора історії України.

У 1904 р. І.Крип'якевич вступає до університету і зразу ж опиняється в центрі громадського життя українського студентства. Товариство "Академічна громада", яке було справжнім осередком активної діяльності молоді, створювало фахові наукові гуртки, організовувало лекції з української та зарубіжної літератур, проводило тематичні вечори, видавало книги, брошури й часописи⁶. З 1908 р. воно здійснювало широку та активну освітню роботу серед українського населення, спрямовану на пробудження національної самосвідомості. Товариство зібрало цілу плеяду ліпшого львівського студентства. У 1904 р. списки товариства та кореспонденційні книги, поряд з І.Крип'якевичем, фіксують тут перебування й сусільно-культурну працю Ф.Голійчука, О.Целевича, І.Джиджори, М.Возняка, О.Назарука, С.Томашівського та інш.⁷

У 1907 р. І.Крип'якевич стає членом товариства "Просвіта", продовжує активну участь у студентському товаристві "Академічна громада", в якому деякий час перебуває на посаді бібліотекаря⁸. Ще студентом І.Крип'якевич розумів необхідність організації освіти і самоосвіти як важливого засобу для виведення українського народу на європейський рівень

цивілізації. Ця ідея не залишала його все життя. У 1908 р. І.Крип'якевич організував "Просвітний кружок", який поставив головним завданням опіку читальними "Просвіти". У спогадах Іван Петрович пише: "Щонеділі висилали ми по кільканадцять студентів до читалень у місті і поза Львовом, з доповідями і порадами; вечором в неділю всі референти збиратися в каварні "Монопольний" і там складали звідомлення з поїздок..., мали добру каву, багато газет і також були місцями дискусій і розмов"⁹.

Досить часто на таких зустрічах студенти дискутували про найболючіші питання. Зокрема: "...що нам робити в нашім національному ліхоліттю і від чого починати?" Різні пропонувалися шляхи. Іван Петрович пише: "Пригадую, кілько то безсонних ночей, кілько важких дум коштував мені і неодного з моих ровесників сей безкінечник. Розв'язати його було годі, приходилося лишати його нерішеним і робити кождому, що хто міг"¹⁰. Треба наголосити, що не вся молодь відчувала потребу просвітницької праці. Більша частина виправдовувала себе тим, що найважливіше її завдання - це праця над собою. Однак І.Крип'якевич вибрав свій важкий шлях - шлях просвітителя. Він був переконаний, що праця одного покоління або навіть невеличкої, але рішучої та інтелігентної групи може мати великий вплив на зміну духовного стану, настрою, дієздатності цілого народу.

"Просвітний кружок" "Академічної громади" під головуванням невтомного І.Крип'якевича уже з самого початку його заснування, а саме з лютого 1908 р., проводив велику та плідну роботу. Гурток налічував тоді 22 членів. У звіті керівництва "Академічної громади" зазначалося: "З літом декотрі секції залишають свої праці, а беруться до "Просвітного кружка", що вліті потребує вдвое більше людей, що в зміні в цілі обіслання читалень"¹¹. У 1909 р. тут уже працювали 63 студенти. Своїм завданням гурток вважав об'єднання всієї студентської молоді, яка вела просвітницьку роботу серед народних мас, залишаючи свіжі сили. Акцентувалась увага на тому, що вести роботу необхідно більш інтенсивно, за конкретним планом і програмою. Першочерговим завданням стала організація курсів у львівських читальннях. Гурток налагодив роботу таким чином, що кожну неділю в читальннях Львова проводилися лекції. Вони були настільки цікавими та популярними, що за бажанням слухачів організовувалися спеціальні курси, на яких викладалися такі предмети: історія України, історія культури і цивілізації, всесвітня історія, географія, природничі науки, право, німецька мова. На цих курсах навчалися 42 слухачі з 24 повітів, в основному робітники у віці 14-23 років. Про інтенсивність роботи "Просвітного кружка" говорять такі факти: якщо у лютому 1908 р. відбулося 12 лекцій в читальннях, двоє працювали бібліотекарями, проведено перевірки чотирьох читалень, то в березні проведено уже 18 лекцій, з яких одна була у с. Товщів Львівського повіту. В читальннях Львова на передмісті Городоцькому, Жовківському, Личаківському передмістях виступили І.Крип'якевич з лекціями на теми "Богдан Хмельницький в Галичині", "Іван Підкова"; І.Гонтарський - "Зносини Галичини з російською Україною", "Про патріотизм"; М.Січинський - "Політична і суспільна рівність"; О.Назарук "Огляд історії України" прочитав в с. Товщів¹².

У виступі "Богдан Хмельницький в Галичині" І.Крип'якевич на питання слухачів, чому були невдалими війни нашого народу з поляками, відповідав,

що "... читали раду з г едності що про для наш

У щонеділі пунктах У кінці Одночасно "Січей" завідують підготовкою розповсюдженням 105 книжок, популярних "Збірників", "Свінського", збільшилося І.Крип'якевича спогадами "Дешево", "Історії", "Пан Панін"

"Під час розглядається справи, огляди докладань, агітації, М.Січинський, В.Зубрицький, спеціальна бібліотека Львівської громади за чотири роки прочитає 100000

Діяльність молодіжі Скрізь міста організації йдуть під керівництвом слухачів, висловлюють свої погляди та творчість народом, ІІІ. Секції

якевич
м опіку
исили
ловом, з
кварні
ру каву.

олочіші
то і від
пише:
в мені і
то годі,
¹⁰. Треба
Більша
е праця
- шлях
о навіть
плив на

ванням
а саме з
в тоді 22
З літом
руїска".
елання
зданим
тицьку
увага на
планом і
зівських
еділо в
зими та
ї курси,
чтури і
їмецька
бітники
говорять
ях, двоє
ень, то в
ївського
всьому,
на теми
Зносини
сський -
країни"

питання
повідав,

що "...перша причина - не було просвіти між нашим народом. Українці не читали книжок, не знали, що дістяться на світі, той не знали як собі дати раду з поляками. Друга причина - не було у нас організації... Третя - не було єдності з рештою України і віри у свої сили". Підсумовуючи він наголошував, що просвіта і організація, єдність і віра у власні сили творять нове майбутнє для нашої України¹³.

У літній період таку ж роботу члени "Просвітнього кружка" почали щонеділі і в свята проводити в селях Львівського повіту. У далеких населених пунктах читалися лекції і велися бесіди, відновлювалися занедбані читальні. У кінці травня 1908 р. було проведено перевірку читалень уже в 40 селях. Одночасно прибулі студенти ініціювали організацію крамниць, ощадних кас, "Стачі". Надавалася допомога бібліотекам, ініціювалося обрання на посади завідуючих інтелігентних і сумлінних людей. Для організаторів бібліотек було підготовлено каталог книг для народних мас. Неабияке значення мало розповсюдження популярних видань. Так, в перший місяць було продано 105 книг, а в третій місяць розповсюджено 9397 примірників¹⁴. Найбільшою популярністю користувалися "Веселі вірши" С.Руданського; "Історичні пісні", "Збірник січових пісень", "Про спільнокові крамниці" І.Петрушевича; "Свинська конституція", "Король та народ" М.Залізняка тощо. Щоб збільшити кількість української популярної літератури, у травні 1908 р. І.Крип'якевич ініціював видавництво серії "Дешева бібліотека". У своїх спогадах він пише: "...Під редакцією моєю і Назарука почала виходити "Дешевабібліотека" (по 10 сортів), в якій вийшли "Веселі вірши" Руданського, "Історичні пісні" (під іменем Січинського, але зредаговані мною і Назаруком), "Пан Потоцький". Інша значими накладами і мала успіх"¹⁵.

"Просвітній кружок" проводив щотижневі сходини, на яких розглядалися плани поїздок, обговорювалися його діяльність і різні просвітні справи, зокрема аналізувалися причини занепаду читалень, проводилися огляди діяльності "Просвіти", товариства ім.Качковського та московофільської агітації. До постійного керівництва гуртка входили І.Крип'якевич (голова), М.Січинський (заступник голови), Ю.Балицький (секретар), А.Голінна, В.Зубрицький, О.Назарук, О.Рев'юк. За необхідності організовувалися спеціальні комісії. Всього гурток нараховував 100 членів - українських студентів Львівського університету. Про розмах їх діяльності свідчать такі дані: тільки за чотири місяці кількість членів зросла в чотири рази, за цей час у Львові прочитано 32 лекції, а за півроку розповсюджено 50 тисяч книжок¹⁶.

Діяльність "Просвітнього кружка" широко висвітлювалась на шпальтах тогочасної преси. Наприклад, часопис "Письмо з Просвіти" описував поле діяльності студентства так: "Одним чи не з найвизначніших теренів праці молодіжі, в першій ряді університетської, є просвітна робота серед народу. Скрізь по читальннях бачим студентів в ролі захопленої своюю задачею організаторів, котрі з дійсно величим посвяченем, нерідко в дощ і заверуху, йдуть по кілька миль пішки, аби виголосити перед невеликим гуртком слухачів, часто зложеним ледве з кількох учасників, свій реферат. Зовнішнім висловом такої праці є спеціальні організації при студентських товариствах, котрих цілю с same ведене планової просвітної акції між народом. Одною з таких організацій є Просвітній Кружок, заснований при III. Секції У.С.С. у Львові"¹⁷.

Особливу увагу І.Крип'якевич у своїй просвітницькій діяльності приділяв Жовківському передмістю. Разом з Ю.Балицьким вони щодня здійснювали проходи передмістям з метою вивчення локального проживання українського населення, з'ясування його культурних осередків тощо. "У зв'язку з роботою "Просвітнього кружка" я взяв у спеціальну опіку Жовківське передмістя і намагався його підняти до вищого розвитку. Була там читальня "Просвіти", також читальні на Клепарові і Замарстинові"¹⁸.

Аналізуючи ситуацію в Жовківському передмісті, І.Крип'якевич дійшов до переконання, що в зв'язку з швидким зростанням українського населення в цій околиці (за його підрахунками там проживало щонайменше 10000 русинів), першочерговим завданням була організація української школи. Незважаючи на копітку працю місцевих читалень "Просвіти", "Сокола", "Руської Захоронки" і діяльність українського духівництва, українське населення швидко спольщувалося під впливом польських організацій.

Надзвичайно стурбований, І.Крип'якевич писав, що "коли завчасу не подбаємо нові інституції і організації, - може бути дуже лихо з нашою справою. Дуже багато могла б зробити українська школа: вона могла б забезпечити нашу дітей перед полонізацією і дати сій важній дільниці молоде свідоме покоління"¹⁹.

Іван Петрович наголошував на тому, що будь-якою ціною необхідно поставити на ноги це передмістя, оскільки поляки з неабияким розмахом розгорнули роботу серед його населення і зробили вже дуже багато для знищенння українства. Як далекоглядна людина він писав: "Коли ми завчасу не відповімо на їх роботу і не підіремо наших передміських організацій відповідними засобами - пізніше буде за пізно. Пам'ятаймо що від передмістя залежить будучість українства у Львові а від Львова наша будучість в цілому краю"²⁰.

Однак це було непросте завдання, яке вимагало важкої систематичної праці, неабияких фінансових витрат. Але ні фінансові проблеми, ні відмова від цієї справи найвидатнішої діячки на полі приватного шкільництва К.Малицької не змогли зупинити наполегливого І.Крип'якевича, який пізніше напише: "Зорганізували ми комітет, скликали зібрання, повели агітацію, надрукували плакати з оповісткою про школу. Почали збирати гроши. На перших зборах я з власної кишені дав 20 корон - це була тоді значна сума і присутнім міщенам не випадало давати менше. Зібрали невелику суму на перші потреби"²¹.

Як активний суспільний діяч, патріот, І.Крип'якевич інформував громадськість на сторінках часопису "Діло" про відкриття другої приватної школи ім.Короля Данила. Він закликав всіх свідомих українців жертвувати на освіту, оскільки "українські школи, се одинока дорога, якою ми можемо здобути собі горожанство в нашім не своїм місті, сею справою повинні б гарячіше заняться наші діячі"²².

Так, у 1912 р. завдяки неітомній енергії, великому прагненню до розбудови українського шкільництва, була організована силами І.Крип'якевича школа ім.Короля Данила. В ній було відкрито перший клас для 35 дівчат і хлопців, які походили переважно з найбідніших верств населення. "Щоб організацію школи поставити на твердих основах, за тогочасним звичаєм ми уладили "фестин", забаву під голим небом, на площа-

Соко
їнші
а ще
наро
фест
дозво
ім.ко

було
запал
можн
та за
перер
конце
дари
духово
на окр
карта
дохоб

бібліо
його,
хто за
необх
бібліо
академ
найва
їнфор
найпо

практи
мав пр
- в сво
читал
"Прос
"Прос
передв
та пра
роботу

С
повин
йому д
читал
бібліо
(перед
деклам

Е
повин

яльності
и щодня
оживання
‘Узв’язку
овківське
була там
нові”¹⁸.

чдійшов
населення
ще 10000
ї школи.
“Сокола”,
українське
зції.

авчасу не
з нашою
т могла б
ї дільниці

необхідно
розмахом
агато для
її завчасу
рганізації
о що від
ова наша

ематичної
ні відмова
льництва
ча, який
я, повелі
ї збирати
була тоді
е. Зібрали

формував
приватної
тергувувати
ї можемо
повинні б

ненню до
а силами
рший клас
их верств
сновах, за
ї, на площи

Сокола. Я сам склав отовістку, в якій не жалував обітниць, які то танці і інші приємності чекають гостей (цей афіш зберігся у мене). Це запрошення, а ще більше гарна погода допомоги підприємству: зібралася така сила народу, що прибуток був щось 1200 корон. На другу неділю ми повторили фестин - прийшло знову 700 корон. Разом це були “великі гроші”, що дозволило найняти помешкання, купити обстанову і уладити школу ім. короля Даніла”¹⁹.

Щоб дати міцніші основи для подальшого розвитку школи, необхідно було шукати нові джерела для покриття шкільних потреб. З патріотичним запалом, невтомною енергією І.Крип'якевич звертає увагу громадськості на можливі джерела надходження, способи збирання коштів для розвитку школи та закликає до пожертв. У статті “Як збирати жертви на школи?” він перераховує можливі способи: “Забави і святкування: аматорські вистави, концерти, вечірні, ювілеї Шашкевича; На другім місці візьмемо весільні дари: з нагоди вінчання інтелігенції, на весілля селян; Збірки зібрані духоженством на церковних святах. Збірки при всяких нагодах: на празниках, на окружніх конференціях, на похоронах, іменинах, при виборах, при грі в картах, молодіжі за дозвіл музики. Деякі особи дають датки з припадкових доходів або за кару, з разпродажу книжок”²⁰.

І.Крип'якевич вважав заснування та упорядкування вже існуючих бібліотек однією з найважливіших форм просвітницької праці. Підтримуючи його, голова товариства “Академічної громади” О.Назарук звернувся до всіх, хто займався просвітницькою роботою в селах і містах, з закликом про необхідність укладання каталогу (спису) книжок, які повинні бути в кожній бібліотеці. При цьому він зазначив, що “Просвітній кружок” українських академіків у Львові “вважає бібліотеки по наших читальнях і товариствах найважливішою справою просвітнього руху, і з цією метою збирає інформацію про бібліотеку і книги в них, про читачів, які книжки найпотребніша”²¹.

Важливими завданнями “Просвіти” були перевірка, надання практичної і методичної допомоги читальним. Головний виділ “Просвіти” мав право перевіряти читальні в усій окрузі, а виділ кожної філії “Просвіти” - в своїй окрузі. На допомогу перевіряючим та з метою якісної перевірки читальень, І.Крип'якевич розробив “Інструкцію для люстраторів читальень “Просвіти”, яка була прийнята організаційною комісією товариства “Просвіта” 31 грудня 1909 р. В “Інструкції” зазначалося, що завданням перевірки було грунтовне вивчення стану читальні та надання їй методичної та практичної допомоги. Люстрація повинна була охопити: діяльність виділу, роботу читальні, функціонування бібліотеки, документацію.

Одночасно Іван Петрович підкреслював, що перевіряючий спочатку повинен ознайомитися з життям громади і читальні, а під час перевірки йому допоможе така документація: “а) статут “Просвіти” і регулямін для читальень, б) взірці читальняних книг (касова книга, книга членів, інвентар бібліотеки, книга позичачів), в) список найважливіших книжок для народу (передовсім історичного і суспільного змісту, також співаників, декламаторів і т. ін.); список популярних часописів з адресами редакцій”²².

В “Інструкції” підкреслювалося, що по завершенні перевірки люстратор повинен зареєструвати факт перевірки в книзі протоколів та подати у філію

інформацію щодо перевірки, звертаючи увагу також на справи, які не були охоплені інструкцією.

Проаналізувавши стан діяльності читалень "Просвіти" "Просвітній кружок" "Академічної громади" виявив причини їх слабкого розвитку до яких відносилися: відсутність освічених людей в селах, які вміли організовувати роботу читальни; недостатня увага до бібліотек; мала кількість популярної літератури; розміщення читалень по чужих хатах. Одночасно були запропоновані способи пожвавлення роботи читалень: проведення курсів для селян-організаторів читалень, видання підручників для читалень, надання делегатами філій ілюстраторами читалень методичної та практичної допомоги щодо ведення документації, навчання бібліотекарів, видання каталогів тощо.

"Просвітній кружок" з дня його заснування стає дуже популярним, з 1913 р. проводить жваву роботу як у Львові, так і в повіті. Для досягнення мети він спрямував свою роботу в таких напрямках: організація "курсу вищої освіти" для Львова, "курсу IV класи народних шкіл", робота в читальнях Львівського повіту, підготовка готових друкованих рефератів (на допомогу лекторам) для роботи в читальнях. І.Кріп'якевич був не тільки близьким організатором, а й безпосереднім учасником роботи. "Письмо з Просвіти" повідомляє: "На курсі вищої освіти" для Львова, котрий відбувався почавши від 15 грудня 1913 р. до 28 лютого 1914 р. по дві години що другий день, виголошено слідуючий ряд викладів: Астрономія (викладав Др. Микола Чайковський), геологія і палеонтологія (Др. Олександр Тисовський), географія (проф. Др. Степан Рудницький), антропологія і праісторія (Вол. Гребняк), історія України на тлі всесвітньої (Др. Іван Кріп'якевич), історія культури і штуки (проф. Василь Пачовський), право (Др. Володимир Охримович)"²⁷. На курсах було 20 учасників. Кількість була невеликою, але, на думку автора статті, всі курсанти здобули найважливіші основи загальної освіти "про свідчать найлучше самі імена панів прелегантів"²⁸.

Комісія курсів вищої освіти при Головному виділі планово продовжувала таку роботу. З 20 січня до березня 1913 р. відбулись наступні курси вищої освіти, на яких були присутні 23 особи з різних повітів. Після їх закінчення було "вибрано комісію, що почату роботу має продовжувати курсами у Львові і в регіоні. У склад комісії входили з Головного виділу: о. Т.Лежегубський, др. І.Брік, др. І.Кріп'якевич, др. Ст.Рудницький (який заступав також Тов. ім. Петра Могили), Я.Веселовський, В.Пежанський і А.Гапяк"²⁹.

Високо оцінюючи діяльність курсів вищої освіти у Львові, організовані "Просвітою" і Товариством українських наукових викладів ім. П.Могили, часопис "Письмо з Просвіти" підкреслив, що "...курси дають отсім чинам почин до нової просвітної роботи"³⁰.

Безумовно організація просвітніх курсів різного плану та характеру була важливою в контексті роботи "Просвітного кружка". Однак найбільше енергії і уваги приділив Іван Петрович роботі у читальнях Львівського повіту. У цій роботі взяли участь "60 академіків, котрі в часі від 6 падолиста 1913 р. до половини лютого 1914 р. відбули 123 поїздок з відчитами. В найближчому часі згадана відчитова разом з тим і організаційна праця в повіті прибере більше плановий і систематичний вид. На сходинах Круїзка дnia 20.II.1914 р. зголосилося 35 охочих, відбутий протягом марта по п'ять

поїздок в
відчитів
робом ст

I.K.
"Академі
раз нагол
Протакі
Кріп'як
від газет
особист
відродже
статтею п
тут підкр
- пароді
України
кохада да
Як прогре
України"
молодіж
найтісні
кордону
централь

I.K.
рецензії, с
Іван
та інших
книжки се
цію мсто
листки", а

I.K.
особливо
фондів ук
узагальн

Зна
I.Кріп'як
повинна б
бібліотек
значно кр
починало
подальшу
започатку
громадськ
з їх бібліот
зібрав я де
що не зай
роботою з
I.Кріп'як
роботу та

погодок на село. Сим способом буде можна в однім місяці виголосити 175 відчутів а разом з тим і перевести відповідну організаційну роботу. Таким робом ступив "Просвітній кружок на дорогу більш планової праці"³¹.

I.Крип'якевич ще з часу організації "Просвітнього кружка" "Академічної громади", як член Українського студентського союзу (УСС), не раз наголошував на необхідності часопису як органу студентської молоді. Про такий часопис мріяв і М.Січинський. У своєму листі він зазначав: "... пише Крип'якевич про план часопису. Страх, як треба. Такого, щоби була вільна від газетарських стилів, святих партійних принципів, борьби з вітряками, особистих антипатій"³². 1 січня 1910 р. вийшов перший номер відродженого часопису "Молоді України". Він відкривався редакційною статтею про програму діяльності Українського студентського союзу, зокрема, тут підкреслювалося: "... Отсє десятиліття - се серед якої - що так скажемо - народився модерний український народ, серед якої справа самостійної України випливала на чисту воду і стала сьогодні постулатом, над яким кожда дальша дискусія злини. І саме тому отся хвilia є для нас історична. Як програму кладемо ті самі гасла, які витисали перші редактори "Молодої України" на вступі: самоосвіта, піднесення культурного рівня нашої молодіжі, так середніх, як і вищих шкіл, - і головне нав'язування як найтісніших зносин між усією українською молоддю - по сей і по той бік кордону. Отсій останній задачі служитиме "Молоді України" як орган центрального товариства нашої молоді "Український студентський союз"³³.

I.Крип'якевич активно друкує на її шпалтах просвітницькі матеріали: рецензії, огляди історичних книг, покажчик для самоосвіти, статті тощо³⁴.

Іван Петрович, ще як студент Львівського університету, у Записках НТШ та інших періодичних виданнях³⁵ пише про необхідність пропаганди української книжки серед галицьких селян і розширення мережі народних бібліотек. Саме з цією метою виходять "Письмо з Просвіти", його окремі відбитки - "Просвітні листки", а також Календар "Просвіти" на 1910 та 1911 рр.

I.Крип'якевич аналізував стан тогочасних галицьких бібліотек, особливо громадських товариств і сільських читалень, комплектування їхніх фондів українознавчою та освітньою літературою. Одночасно він намагався узагальнити досвід бібліотек у Німеччині, Норвегії, Польщі, США, Росії.

Знайомлячись з роботою освітніх організацій інших країн, I.Крип'якевич дійшов переконання, що основою діяльності "Просвіти" повинна бути робота бібліотеки, бо її читальні це клуби, де фактично відсутні бібліотеки. Таким чином, "Просвіта" не може дати належної освіти. Тому значно краще розвивається польське "Towarzystwo szkoly ludowej", яке починало роботу від бібліотек і шкіл. У цьому напрямку він бажав повести подальшу роботу "Просвіти". У "Письмах з Просвіти" I.Крип'якевич започаткував рубрику "Бібліотечні справи", метою якої було ознайомлення громадськості з просвітними товариствами європейських держав та Америки, з їх бібліотечними справами. Він пише: "Пробуваючи кілька неділь у Варшаві зібрах я деякі дані про тамоєні культурні й просвітні товариства; думаю, що не зайде буде і нашим організаторам познакомитися з просвітньою роботою закордонних поляків"³⁶. Під заголовком "Просвітна робота у чужих" I.Крип'якевич детально описує просвітні товариства у Варшаві: їх завдання, роботу та шляхи досягнення мети. Описуючи форми праці "Товариства

наукових курсів", "Польського краєзнавчого товариства", "Товариства Публичної бібліотеки", організації "Університету для всіх", "Товариства польської культури", автор сподівався, що ознайомлення з їх досвідом буде сприяти організації просвітньої роботи в Україні³⁷.

- Аналізуючи бібліотечну організацію Німеччини, І.Кріп'якевич звертав увагу на просвітню організацію "Товариство для ширення народної освіти". Він констатував, що мета його за статутом подібна до "Просвіти", і що першочерговим завданням товариства є заснування бібліотек для широких народних мас та шкільних бібліотек. Особлива увага, підкреслює І.Кріп'якевич, приділялась організації бібліотек "...в шпиталах, касарнях, стражницях, приютах для моряків і ін., врешті бібліотеки для самообразовання при товариствах робітничих, міщанських, ремісничих, купецьких, господарських, співакьких, руханкових, стрілецьких, менші бібліотеки учительські і ін. В рамках роботи товариства красна література с також знарядом до образовання і піднесення народу". На такій основі створений і каталог для народних бібліотек³⁸.

Цікаво подає Іван Петрович інформацію про мандрівні бібліотеки Німеччини, зазначаючи, що це бібліотеки майбутнього, які "...лучать найбільшу ощадність з найвищою продуктивністю"³⁹.

У бібліотечній справі Норвегії І.Кріп'якевич звертав увагу, перш за все, на зразковий каталог, бібліотеки для дітей і молоді. Неабияке значення мають курси бібліотекарів, які проводяться на всіх семінарах і тривалі курсах для учителів⁴⁰. З великим захопленням писав І.Кріп'якевич про бібліотечну справу в Америці, де зазначав, що справа публічних бібліотек поставлена на дуже високому рівні, підкреслюючи, що Америка створила окремий тип народних бібліотек, де не читач шукає книжки, а книжка шукає читача. Завданням бібліотекаря є не зберігання книг, а їх розповсюдження. Мета бібліотечної справи, наголошував він, спрямована до одного: "зробити добре книжки доступними як найбільшому числу читачів, як найдешевшим способом. Тримаючись сеї засади основуються при американських бібліотеках відділи на різних мовах. Одним з відділів є якраз заснований недавно заходами гуртка ньюйорських свідомих українців в публічній бібліотеці в Нью-Йорку український відділ, в котрім можна щоденно брати безплатно українські книжки..."⁴¹.

І.Кріп'якевич розумів, що організація бібліотек - це основа просвіти, однак не менш важливою є підготовка бібліотекарів. Тому на часі було негайне проведення курсів з бібліотекознавства. Описуючи досвід Америки, він підкреслив, що для навчання бібліотекарів створені окремі школи. Крім того, проводилися різноманітні бібліотечні курси як для початківців, так і для тих, хто вже мав відповідний досвід. Різнилися вони і формою. Для тих, хто вже працював бібліотекарем і не мав можливостей відвідувати їх через брак часу, створювалися заочні курси. І.Кріп'якевич зазначив, що за Америкою почали йти і європейські держави, такі як Англія, Норвегія, Німеччина, де діють аналогічні бібліотечні школи.

"Такою самою дорогою хоче іти і Росія, - писав І.Кріп'якевич, - дnia 30 цвітня отворено при московськім міськім університеті ім. А.Л.Шанляського перший в Росії бібліотечний курс"⁴². Далі Іван Петрович знайомив читачів з програмою курсу, зазначаючи прізвища лекторів, теми

лекцій та практичних робіт. Автор сподівався, що цікавий досвід роботи бібліотечних організацій в Німеччині, Норвегії, Англії, Польщі, який публікувався під рубрикою “Бібліотечні справи”, стане в нагоді для організації бібліотек та поглиблення просвітньої роботи в Україні.

Одночасно І.Кріп'якевич в рубриці “Бібліотечні справи” описував стан бібліотек філій “Просвіти”, де інформував про новозасновані бібліотеки, їх стан і розвиток, статистичні дані щодо кількості книжок, заходи щодо пожвавлення цієї роботи в деяких повітах. Так, вчений повідомляв: “Кружок Укр. пед. тов. в Гусятині рішив заснувати повітову публічну бібліотеку, що заспокоювала би потреби так інтелігентії, як міщан і селян. Почин до сеї важкої справи дали загальні збори, де сконстаторовано недостачу бібліотек: особливо народне учительство і академічна молодіжь, що живе по селах не мають спромоги визичити денебудь книжки до читання, а на закупно не все позволяють матеріальні засоби”⁴³.

Іван Петрович перший, хто на основі даних про бібліотеки Головного виділу, надрукованих в “Письмі з Просвіти” і “Звітах Товариства” (про число читальних бібліотек), намагався узагальнити інформацію про кількість, стан, види бібліотек філій “Просвіти”. Подаючи статистичні дані, він наголошував на тому, що “статистика дуже загальна і неповна”⁴⁴.

Узагальнюючи та популяризуючи досвід роботи європейських та американських бібліотек, зважаючи на важливе значення підготовки керівників читалень, Іван Петрович організував просвітньо-економічний курс у Львові, у якому взяли участь 25 осіб⁴⁵. “Цілий курс обіймав 45 викладових годин; з того припало: 3 години на виклади про провід в читальнях, часть теоретичну викладав п. Іван Кріп'якевич: 1) Завдання читальні: а) вчити солідарності, б) підносити просвіту, в) освідомлювати національно. 2) Часописи і книжки; як читати книжки. 3) Популярні книжки”⁴⁶.

Досить промовисто про невтомну та плідну роботу І.Кріп'якевича як заступника членів Головного виділу та референта бібліотечної комісії (при Головному виділі було 18 комісій) говорить звіт останньої за 1913 р.: “...І так за порозумінem з редакцією “Письма з Просвіти” затверджено відділ Бібліотечній справи, де знаходить місце статистика українських бібліотек, хронікат бібліотечного руху і звітки про чужі бібліотеки, і до тепер зібрано систематичний матеріал про бібліотеки філій “Просвіти”, “Бесід”. І Касинових товариств, кружків Укр. пед. т., відділів Взаємної Помочі учт., пародніх шкіл в Галичині і подано вістки біжучого руху”⁴⁷. Крім того, на комісії піднімались питання про висилку книжок ново-заснованим бібліотекам “Просвіти”, допомогу мандрівним бібліотекам, розсылку листів до філій у справі бібліотекарства, розширення рецензійного відділу і постійну бібліографію в органі Товариства, локальні бібліотеки “Просвіти” у Львові, збільшення бібліотек і джерел їх утримання, дари для бібліотеки тощо.

І.Кріп'якевич, аналізуючи думки читачів “Письма з Просвіти”, підкреслював, що на її шальтах повинні бути методичні поради для читалень в яких “еказувати на розвій читальень занепадаючих і давати пояснення до їх розвою, бо на жаль муши сказати, що наша руська інтелігенція не вміє чи не хоче підтримати того Духа просвіти, що богато є по селах того зіткнуття Духа просвіти. Таких самих вказівок бажають інтелігенти: “Статі на тему: як провадити читальню, як її оживляти, гуртувати членів

та давати їм з неї найбільшої користі”⁴⁸. Активно Іван Петрович працював і у видавничій комісії Головного виділу. На його засіданнях вирішувалися питання членських видань, видавництва календарів, просвітніх листків, фінансові справи, рецензувалися надіслані праці тощо. У “Просвітніх листках”, які почали видаватися з 1907 р. і були призначенні для широкого кола, І.Крип’якевич з метою популяризації історичних знань продовжував друкувати свої розвідки. Так, в 1913 р. була надрукована його робота “Герб України”⁴⁹.

На засіданнях також було вирішено працювати в напрямку систематичного і планового видання книжок, призначених для найширших верств українського народу. Для цього видання були поділні на кілька серій: “популярна-наукова серія висша, популярна-наукова серія низша, белетристична висша, белетристична низка”. Книжки серії вищої планувались по 10-20 і більше аркушів, а книжки серії низкої - найбільше по 5 аркушів. Серії низкої разом повинні представити цілість якоїсь галузі знань в популярно-науковій, але систематичній формі. “Усі ті томики повинні творити дешеву бібліотеку, яку кожний більше освічений селянин, міщанин, робітник, міг би легко набути”⁵⁰.

Просвітницька діяльність І.Крип’якевича тісно пов’язана з “Товариством українських викладів ім. Петра Могили” (1908-1939 рр.), метою якого були не тільки популяризація наукових знань шляхом проведення науково-популярних лекцій, доповідей, курсів, а й публікація наукових, літературних, публіцистичних видань, заснування філій, гуртків, бібліотек та музеїв⁵¹.

У часописі “Письмо з Просвіти” І.Крип’якевич докладно інформував про стан викладів товариства за два роки (1909-1910 рр.), наголошуєчи на великій та плідній роботі. Теми лекцій було подано у формі таблиці, які засвідчили напрямки та форми роботи в народному університеті. Підсумовуючи, І.Крип’якевич писав: “Робота нашого народного університету в тих двох перших роках його існування представляється гарно, а навіть імпозантно. Побіч львівського центра завзялися викладові комітети в Перемишлі, Самборі, Рогатині, Стрию, Станіславові, Золочеві й Тернополі; зорганізувалося кілька десятків прелегентів, уряджено 199 викладів, з яких користало 22.865 слухачів. А все те при дуже невеликих фондах”⁵².

При перегляді тем лекцій можна зробити висновок, що найчинінішими були українські теми - з історії, літератури та повсякденного життя. Іван Петрович підкреслював, що “В сім напрямі зроблено багато, Так з історії України як і української літератури було стільки викладів, що колиб’їх разом зложити вийшли би досить повні курси, що обнимали би цілість предмету, доповнити їх виклади з географії і антропології України, а також дещо було з української музики і сусільних наук у відношенні до України”⁵³.

І.Крип’якевич був активним дописувачем “Письма з Просвіти”, календарів Просвіти. Великий успіх мали щорічні календарі “Просвіти”, які були розраховані на різні категорії населення. Молодий Крип’якевич опублікував там багато статей про Б.Хмельницького, І.Федорова, українських гетьманів, історію Львова, лекції з історії України та інш. У своїх спогадах він пише: “...давав реферати і рецензії на різні освітні видання і особливо звертав увагу на бібліотеки. Дав статті “Виклади з історії України”, “Які лектури бажає народ”, склав я також формуляр “Звіт читальни Просвіти”. Щороку давав я статті до Календаря Просвіти, який редактував

Балиць
Петрова
Вивчає
за 1919
Просвіт
аналізу
“...вказ
редакці
поправо
роках, з

До
досі ще
який пи
таку, в
спісати
звідки І
якій бі
науково
образ се

Уз
попит на
і ставля
видавати
історичн
народі ун
добором
вистері
осягнув

Та
спрямов
його кул
землях в
народу І
за націон

Ос
ницикіх
українс
керівниц
опіка та
нових я
читання
дорослого

Як
“Просвіт
справи в

Пр
видавни
ст. Він б

Балицький ("Галич", "Шкільне життя", "Герб України")"⁵⁴. Івана Петровича хвилювала доля календарів, цікавила думка читачів щодо їх змісту. Вивчаючи їх на основі анкети, яка була долучена до календарів "Просвіти" за 1919-1910 рр., І.Крип'якевич помістив свою статтю в "Письмо з Просвіти" під назвою "Якої лектури бажає народ?". Збираючи та аналізуючи інформацію протягом трьох років, І.Крип'якевич пише, що "...вказівки читачів дали багато інтересного для редакції календарів і редакції по можності старала ся сповнити всі отправдані бажання: багато поправок і інновацій, яких ждали члени, вийшло в календарі в останніх трьох роках, збагачуючи їх зміст в різних напрямках"⁵⁵.

До редакції надходили листи із зауваженнями, що читальні "Просвіти" досі ще не мають добрих книжок. У статті І.Кріп'якевич цитував дописувача, який питає: "Що означає добра книжка? Під словом доброї книжки розумію таку, в котрій було би все, що мене обходить - які мої предки були, які списателі, - що лишили - звідки взялася Русь - хто започив тулу Русь, - звідки Україна - що пото е - одним словом бракує доброї книжки - такої, в якій би простий хлібороб, котрый не мав часу ані спроможності читати наукової книжки - в ній якраз довідав би ся о всім, що хоче знати, аби мати образ своєї бувальщини і слави минувшої..."⁵⁶.

Узагальнюючи думки дописувачів, ЛКрип'якевич звертає увагу на попит на історичну книжку, підкresлюючи, що читачі вимагають рідної історії і ставлять її в пріоритеті перед іншими темами. “...*Просвіта повинна видавати книжечки з оригінальними оповіданнями ілюстрованими змісту історичного і на тлі тих оповідань пояснювати причини, через які руський нарід утратив своє самостійне існування, а в пізніших часах не міг добороти ся самостійного існування. Завзвичай народ, щоби на далі вистергав ся подібних вчинків і поучувати, як має на далі поступати, щоби осягнув бажану мету*”⁵⁷.

Таким чином, просвітницька діяльність І.Кріп'якевича була спрямована, передусім, на розвиток українського суспільства, на піднесення його культурного й освітнього рівня, яке проживало на етнічних українських землях на початку ХХ ст. В умовах безграмотності та полонізації українського народу І.Кріп'якевич відстоював активну громадянську позицію в боротьбі за національну школу, українську мову, культурний розвиток нації.

Основними формами роботи І.Крип'якевича у складі таких просвітницьких організацій, як “Академічна громада”, “Просвіта”, “Товариство українських викладів ім.Петра Могили”, НТШ, УПТ, були: участь та керівництво роботою із заснування бібліотек та поширення книг серед народу, опіка та надання методичної допомоги читальням “Просвіти” та створення нових як центрів культури і просвіти; участь в освітніх заходах: лекціях, читаннях; активна участь у відкритті українських шкіл, освітня робота серед дорослого населення.

Як референт бібліотечної комісії Головного Виділу товариства «Просвіта» І.Кріп'якевич став фактично основоположником бібліотичної справи в Західній Україні.

Просвітницькою спрямованістю характеризувалась і журналістська та видавнича діяльність І.Кріп'якевича, пов'язана з періодикою початку ХХ ст. Він був дописувачем таких українських видань, як "*Молода Україна*",

"Письмо з Просвіти", календарі "Просвіти", "Діло", де подавалися його публікації педагогічно-просвітницького характеру, статті з української історії та її діячів як доказ творчого потенціалу українського народу.

¹Кубійович В.М. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Наук. т-во ім. Шевченка у Львові. Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. - Т.3. - Львів: Молоде життя, 1994. - С. 1190.

²Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. - Вип. 8. - Львів, 2001. - 958 с.

³Качкан В.А. Хай святиться ім'я твоє: Галицькі просвітницькі діячі, письменники, зчені - вихідці з саященицьких родин. - Чернівці: Прут, 1994. - 197 с.; Курас І.Ф. Провідники духовності в Україні: Довідник. - К.: Вища школа, 2003. - 782 с.

⁴Діло: Книжка на селі // Діло. - 1908. - 11 лютого; Народні бібліотеки, Перший просвітньо-економічний конгрес. - Львів, 1908. - С.201-208; Просвітна діяльність руської академічної молодіжі // Діло. - 1908. - 4 квітня; Звіт читальні "Просвіти" (Квестіонар). - Львів, 1910; Без підпису. Інструкція для постстраторів читальень "Просвіти", прийнята організаційною комісією товариства "Просвіта" дня 31 грудня 1909 р. // Письмо з "Просвіти". - 1910. - С.4-6; Народні бібліотеки, Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений товариством "Просвіта" в сорокаліття заснування у Львові в дніх 1 і 2 лютого 1909 р. - Львів, 1910. - С.201-208; Просвітна робота у чужих // Письмо з "Просвіти". - 1910. - Ч.11-12. - С.165, 300-306, 335-338; Товариство українських наукових викладів ім. Петра Могили // Там само. - 1911. - Ч.1. - С.12-15; Якій лектури бажає народ? // Там само. - 1911. - Ч.4. - С.99-103. Без підпису. Про викладання з історії України // Там само. - 1912. - Ч.10. - С.299-301 та інш.

⁵Центральний Державний історичний архів України у Львові (далі - ЦДІА України у Львові), Державний архів Львівської області (далі - ДАЛО), Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі - ЛНБ НАН України), Відділ рукописів і рідкісної книги ім. Ф. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка.

⁶Трезуб М.М. Українські студентські товариства у Львові другої пол. XIX - поч. XX ст. (Огляд архівних документів) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. - К., 1993. - Вип. 1 (1992). - С.28-29.

⁷ДАЛО. - Ф.296. - Оп.1. - Спр.57. - Арк.3, 4, 8, 9, 19-22; ЛНБ ВР. - Ф.119. - Спр.9а. - Арк.41, 184, 309.

⁸Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Інститут Українознавства НАН України. - Львів, 2001. - С.96.

⁹Там само. - С.93; Крип'якевич І. Нові видавництва // Письмо з "Просвіти". - 1911. - Ч.1. - С.20.

¹⁰Там само.

¹¹Звіт Відділу Академічної громади т-ва української молодіжі у Львові за рік адміністраційний 1908-1909. - Львів, 1909. - С.3-18.

¹²ДАЛО. - Ф.296. - Оп.1. - Спр.77. - Арк.1, 12-24.

¹³Крип'якевич І. Болдан Хмельницький в Галичині. - Ч.2. - Вінниця, 1917. - С.26-27.

¹⁴Коазанок Р. Український студентський рух на західноукраїнських землях XIX-XX ст. - Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2001. - С.144.

¹⁵Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - С.93.

¹⁶Назарук О., Охрімович О. Хроніка руху української академічної молоді у Львові // Січ. - 1908. - С.433-434.

¹⁷Гребінськ В. Просвітний кружок при III Сесії УСС у Львові і його діяльність // Письмо з "Просвіти". - 1914. - Ч.2. - С.33-34.

¹⁸Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - С.96.

¹⁹Він же. Школа ім. Короля Данила у Львові // Діло. - 1912. - 27 червня.

²⁰Там само.

²¹Він же. Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - С.97.

²²Він же. Школа ім. Короля Данила у Львові // Діло. - 1912. - 19 жовтня.

²³Він же. Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - С.97.

²⁴Як збирати жертви на школи? // Діло. - 1912. - 18 липня.

- ²⁵ДАЛО. - Ф.296. - Оп.1. - Спр.77. - Арк.8.

²⁶Кріт'якевич І. Інструкція для постійного членства в Товаристві "Просвіта" // Письмо з "Просвіти". - 1910. - Ч.1. - С.4-6.

²⁷Гребінськ В. Просвітний кружок при III Секції УСС у Львові і його діяльність // Письмо з "Просвіти". - 1914. - Ч.2. - С.34.

²⁸Там само.

²⁹Звіт з діяльності Головного Відділу Товариства "Просвіта" в р.1913 // Письмо з "Просвіти". - 1914. - Ч.4. - С.105.

³⁰Л.С. Курс високої освіти у Львові // Письмо з "Просвіти". - 1913. - Ч.3. - С.82.

³¹Гребінськ В. Просвітний кружок при III Секції УСС у Львові і його діяльність // Письмо з "Просвіти". - 1914. - Ч.2. - С.35.

³²Ковалюк Р. Український студентський рух на західноукраїнських землях ХІХ-ХХ ст. - Львів: Інститут українознавства ім.Кріт'якевича НАН України, 2001. - С.146.

³³Редакційна стаття // Молода Україна. - 1910. - 1 січня. - С.1-2.

³⁴Кріт'якевич І. Професори і студенти // Молода Україна. - 1910. - Ч.1. - С.25-28; Підпис: Іван. Показник для самоосвіти ІІ. Історія України // Молода Україна. - 1910. - С.96-105.

³⁵Він же. Книжка на селі // Діло. - 1908. - 11 лютого.

³⁶Він же. Просвітна робота у чужих. Просвітні товариства в Варшаві // Письмо з "Просвіти". - 1910. - Ч.11. - С.300.

³⁷Там само.

³⁸Л.К. Бібліотечні справи. З бібліотечної організації в Німеччині // Там само. - Львів, 1913. - Ч.10. - С.171.

³⁹Там само.

⁴⁰Він же. Бібліотечні справи. Народні бібліотеки в Норвегії // Там само. - Львів, 1913. - Ч. 5. - С.147-149.

⁴¹Він же. Бібліотечні справи. Український відділ в ньюйоркській бібліотеці // Там само. - Львів, 1913. Ч. 10. - С.169.

⁴²Він же. Бібліотечні справи. Бібліотечні курси в Москві // Там само. - Львів, 1913. - Ч.10. - С.169.

⁴³Бібліотечні справи. З наших бібліотек // Там само. - Львів, 1914. - Ч.1. - С.12.

⁴⁴Л.К. Бібліотечні справи. Бібліотеки філії "Просвіти" // Там само. - Львів, 1913. - Ч.5. - С.149-150.

⁴⁵Ф.З. Просвітньо-економічний курс у Львові // Там само. - Ч.4. - Львів, 1911. - С.112-113.

⁴⁶Кріт'якевич І. Просвітно-економічний курс // Там само. - Львів, 1913. - Ч.4. - С.112.

⁴⁷Звіт з діяльності Головного Відділу Товариства "Просвіта" в р.1913 // Там само. - Львів, 1914. - Ч.4. - С.97-115.

⁴⁸Якої лектури бажає народ? // Там само. - Львів, 1911. - Ч.4. - С.102.

⁴⁹Звіт з діяльності Головного Відділу Товариства "Просвіта" в р.1913 // Там само. - Львів, 1914. - Ч.4. - С.109.

⁵⁰Там само. - С.111.

⁵¹Довідник з історії України / За заг. ред. І.Підкови і Р.Шуста. - К.: "Генеза", 2001. - С.866.

⁵²Кріт'якевич Тов. Українських наукових викладів ім.Петра Могили // "Письмо з Просвіти". - Львів, 1911. - Ч.1. - С.12.

⁵³Там само. - С.14.

⁵⁴Кріт'якевич І. Слогади (Автобіографік) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - С.96.

⁵⁵Якої лектури бажає народ? // "Письмо з Просвіти". - Львів, 1911. - Ч.4. - С.99.

⁵⁶Там само. - Львів, 1912. - Ч.9. - С.264.

⁵⁷Там само. - Ч.9. - С.264.

KLYMENKON.P.

Ivan Krypiakevych: Pages of Educational Activity (1904-1914)

Activity of Ivan Krypakevych in 1904-1914 as a member of Ukrainian Students Union (USU), active scientist of the "Prosvita" Association is investigated. Special attention is paid to the details of his participation in several enlightening organizations and societies.

Отрицано 8.10.2007.

РЕЦЕНЗІЙ ТА НОВІ ВИДАННЯ

Даниленко В.М., Миронець Н.І. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919-1920 рр.). - Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. - 136 с.

Із здобуттям Україною незалежності посилився інтерес до вивчення зовнішньої політики національних державних утворень періоду Української революції 1917-1921 рр. - першої і другої Української Народної Республіки, Української Держави, Західноукраїнської Народної Республіки. Побачили світ монографії, статті у наукових збірниках і фахових журналах, енциклопедіях, довідниках, з'явилася низка дисертаційних досліджень, присвячених цій темі. Публікуються мемуари, епістолярна спадщина вітчизняних дипломатів, документальні матеріали щодо діяльності окремих дипломатичних інституцій. На часі підготовка комплексних збірників документів, присвячених діяльності посольств і надзвичайних дипломатичних місій (НДМ) УНР у країнах Європи та Америки.

Перший крок у цій справі зробили І.Матяш і Ю.Мушка, опублікувавши у 2005 р. збірку "Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи" у серії "Бібліотека наукового щорічника "Україна дипломатична" (Вип. 1).

Рецензована збірка присвячена діяльності НДМ УНР у Греції. Вона вийшла під егідою Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України та Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Упорядники, автори передмови і коментарів - В.Даниленко та Н.Миронець.

Відкривається книга світлиною членів НДМ УНР у Греції. На ній зображені П.Галаган, Е.Глузман, Н.Гриневич, Л.Ламбронідіс, М.Левицький, Ф.Матушевський, С.Назаренко (с.3). Відсутні С.Рафальський та Ж.Рейзе. У передмові (с.4-11) йдеться про формування кадрового складу, перипетії переїзду до Греції та відкриття в Афінах НДМ, подаються біографічні дані Ф.Матушевського та головні завдання, що ставилися перед місією УНР в цій країні. Автори передмови визначили структуру збірника та особливості археографічної обробки документів.

Збірник складається з двох частин. Перша - "Із щоденника українського посла" Ф.Матушевського (с.13-42). Початок щоденника датується 2 березня 1919 р., тобто з моменту прибуття місії до Греції (м.Пірей). Уривається щоденник 24 травня того ж року. У ньому йдеться про відкриття

представництва у грецькій столиці, вирішення побутових проблем членів місії, зустрічі голови місії з громадськими, політичними і церковними діячами, урядовцями Греції, дипломатами різних країн, підготовку меморандуму до грецького уряду, звернення до місії українських біженців в цій країні, ступінь висвітлення місцевою пресою українського питання та подій в Україні. Наприкінці цієї частини укладачі збірника подають виймки із справоздання Ф.Матушевського МЗС УНР про діяльність місії, написаного у 20-х числах серпня 1919 р. У ньому повідомляється про зустрічі голови місії з послами Англії, Бразилії, Італії, Румунії, Франції, дипломатами Бельгії, Естонії, Персії, дружні стосунки з новоствореною місією від Грузії, неналагодження стосунків з представником Сербії і колишнім послом Росії у Греції.

Друга частина - 28 документів про діяльність НДМ. По-перше, це посвідчення грецького консула у Севастополі щодо проїзду до Одеси, охоронний лист уряду УНР грецькому консулу, список грецьких підданих, які поверталися на батьківщину; по-друге, доповіді, доповіді записки голови НДМ до міністра закордонних справ про фінансове становище місії, розподіл обов'язків між її членами, видачу паспортів членам місії та супровідні листи до них; по-третє, повідомлення Ф.Матушевського Міністерству закордонних справ УНР про інформаційне забезпечення місії й організацію зносин з урядом та відкомандування у розпорядження МЗС позаштатних працівників місії; по-четверте, офіційні та особисті листи, звернення голови місії до міністра закордонних справ та МЗС; по-п'яте, листи, відповіді на листи міністра закордонних справ й окремих підрозділів міністерства до голови та членів місії; по-шосте, накази по МЗС про призначення та звільнення окремих членів місії; по-сьоме, спогади члена місії М.Левицького про Ф.Матушевського й останні дні його життя та матеріальний і моральний стан членів НДМ УНР у Греції.

Окремо слід згадати меморандум голови місії до уряду Греції. Це найбільший за обсягом (с.51-86) та інформативністю документ, уміщений у збірнику. Він складається із прологу, 7 розділів й спілку. У прологі автор звертає увагу на проблему національного питання у Московській державі та Російській імперії. У першому розділі йдеся про український народ як окрему гілку слов'ян та його власну історію, починаючи з Х ст. і до початку Першої світової війни. У другому розділі автор зауважує на колоніальному й імперіалістичному характері економічної політики центру в Україні. Третій розділ присвячений характеристиці становища українців у Російській імперії та діям російської влади на окупованих західноукраїнських землях у роки Першої світової війни.

У четвертому розділі йдеся про революцію 1917 р. та еволюцію Центральної Ради як об'єднання громадських організацій і політичних партій до всеукраїнського парламенту, ідеї національно-територіальної автономії України у складі демократичної Росії до незалежної держави. П'ятий розділ присвячений новій формі української державності - гетьманату, його соціальній базі та зовнішньополітичним орієнтаціям.

У шостому розділі розповідається про антигетьманський переворот та прихід до влади Директорії, складність внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації Української Народної Республіки, негативне ставлення кіл

небільшовицької Росії до незалежної України. Сьомий розділ присвячений характеристиці матеріальної, духовної, інтелектуальної бази незалежної України та боротьбі сусідніх держав за цю спадщину. Тому, на думку Ф.Матушевського, західним дипломатам слід уважно поставитися до вирішення українського питання. В епізоді автор подає 10 тез, що обґрунтують право українців на власну державу.

До наукового обігу введено чимало нових документів з історії дипломатичного відомства і його підрозділів та діяльності окремих дипломатів. До документів додані коментарі, примітки (короткі біографічні дані про окремих персоналій, визначення понять), зміст резолюцій, іменний покажчик.

Відзначаючи достойнства рецензованих збірника документів, слід висловити і низку зауважень. Нумерація сторінок змісту збірника не співпадає з фактичною посторінковою нумерацією, починаючи з розділу "Документи" (с.44 замість 43 і далі по тексту). Те саме спостерігається і в іменному покажчику. Варто було б додати географічний покажчик, що значною мірою підвищило б інформативність збірника. Зустрічаються і певні неточності. Так, у передмові упорядники збірника згадують департамент чужоземних справ МЗС УНР, тоді як насправді це був департамент чужоземних зносин. У книзі відсутня певна формальна сторона будь-якого видання - тираж.

Загалом рецензований збірник документів заслуговує на увагу читацької аудиторії, він виконаний на належному кваліфікаційному рівні і стане у пригоді не тільки науковцям у галузі історії, політології, але і дипломатам, викладачам, студентам та всім, хто цікавиться історією міжнародних відносин України першої чверті ХХ ст.

В.М.Власенко

* * *

Вийшло друком дослідження польської авторки О.Гнатюк "Процес з імперією. Українські дискусії про ідентичність" (К.: Критика, 2005. - 528 с.).

Дослідниця, професор Варшавського університету аналізує дебати українських інтелектуалів навколо національної та культурної ідентичності на зламі ХХ і ХХІ ст. Ті дискусії розглянуті у ширшому контексті центрально-східноєвропейських дебатів про ідентичність. Аналіз дискурсу ідентичності дає змогу розглядати різні рівні та виміри українських дискусій і, одночасно, застосовувати інтердисциплінарний підхід.

У книзі описано різноманітні, часто конкурентні проекти. Окрему увагу зосереджено на тому, які стратегії переконування та мовні інструменти обирають учасники дискусій і як вони намагаються впливати на перетворення української ідентичності, на культурну та політичну дійсність.

Видання адресоване всім, хто цікавиться питаннями національної та культурної ідентичності.

Ви
історії
У
виданні
історії я
погляді
послдані
мологіч
контекст
никливи
мотиваці
цілком
кликані
ківцю с
ремесла
тися до р
дослідн
Ви
популяр

Побачило світ видання "Буковина 1918-1940 pp.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи)" (Упор. та ред. С.Д. Осадчука. - Чернівці: Зелена Буковина, 2005. - 328 с.; іл. 31.).

В книзі розглядається історія Буковини міжвоєнної доби 1918-1940 pp., період її входження до Великої Румунії. Автори зробили спробу дослідити внутрішні тенденції розвитку різних етнічних громад краю, їхні взаємостосунки, державну політику щодо етнічних меншин.

Уперше розглядаються зовнішньополітичні чинники впливу на стосунки в краї та вводяться до наукового обігу нові документальні джерела із зовнішньополітичних відомств Німеччини та Австрії.

Книга розрахована на істориків та всіх, хто цікавиться новітньою історією України та окремих її регіонів.

* * *

Вийшла у світ нова книга українського історика Н. Яковенко "Вступ до історії" (К.: Критика, 2007. - 376 с.).

У цьому науково-популярному виданні розповідь про виникнення історії як науки та розвиток історичних поглядів від античності до наших днів поєднано з грунтовним аналізом епістемологічних підважин і філософських контекстів історичного знання та проникливими рефлексіями над зasadами й мотиваціями власного факту, а також із цілком практичними порадами, покликаними допомогти історику-початківцю опанувати основи вибраного ремесла та навчитися професійно ставитися до роботи з джерелами і написання дослідницького тексту.

Видання, що є водночас і науково-популярною міждисциплінарною

синтезою, і свого роду навчальним посібником нового типу, і спеціальною розвідкою, призначеною водночас як широкому читацькому загалу любителів історії, так і університетській аудиторії, викладачам і студентам, а також науковцям - представникам різних напрямків гуманітарної науки.

* * *

Побачив світ збірник статей польських істориків і педагогів "Історична освіта і сучасність. Як викладати історію школярам і студентам" (К.: "K.I.C.", 2007. - 428 с.).

Видання присвячене одному з корифеїв історичної дидактики Адаму Сухонському. Збірник містить 42 праці і є змістовним і повчальним як приклад роздумів над сутністю і характером історичної освіти. В книжці йдеється про доволі прості, але далеко не однозначні питання: чому має вчити досвід минулого, як саме вчити, на яких прикладах?

Автори статей - "відповідей" - не лише визнані науковці, а й педагоги-практики, стурбовані проблемами практичного впровадження до навчального процесу останніх здобутків історичної науки.

Книга адресована історикам, педагогам та студентам.

* * *

Вийшло друком наукове видання сумського мистецтвознавця С.І. Побожія "Бубновий валет" і Сумщина" (Суми: ВТД "Університетська книга", 2007. - 112 с.; іл.).

У книзі розглядаються зв'язки з Сумщиною відомих митців - художників і критиків Д.Бурлюка, О.Грищенка, К.Малевича, В.Барта, Р.Фалька, ЛАксонова, які були пов'язані з художнім об'єднанням "Бубновий валет". Окремо аналізуються твори живопису і графіки, виконані Р.Фальком на Лебединщині та в Конотопі, а також визначною роль і місце в творчості художника.

Адресовано історикам, мистецтвознавцям, краєзнавцям та всім, хто цікавиться історією, культурою та мистецтвом Сумщини.

льною
тителів
такожрічна
” (К.:ому з
Адаму
аціє
нкклад
гером
ся про
нічні
уого,” - не
ноги
прак
льного
ичнот

педа-

навця
етська
кників
алька,
злет”.
ком на
рочості
м, хто

* * *

Вийшов друком новий монетний каталог, укладений О.Калініченком та І.Шумлянським “Монети України. 1992-2006. Каталог” (К., 2007. - 96 с.).

Видання присвячене 10-річчю введення в обіг національної валюти. У каталогі подається опис і класифікація перших національних монет України - “шагів”; різновидів розмінних та деяких пробних і незвичних монет України, що відрізняються від розмінних розміром, діаметром, товщиною, металом, з якого вони виготовлені, зображенням чи роком карбування. Каталог багато ілюстрований фотознімками монет.

Книга розрахована на колекціонерів-нумізматів, працівників краєзнавчих та історичних музеїв, студентів історичних, фінансових та економічних факультетів, а також усіх, хто цікавиться історією та сучасним станом вітчизняної монетної справи.

* * *

Побачило світ нове видання мемуарного жанру “Спогади командарма (1917-1920)” (Документально-художнє видання / Упоряд.: М.Ковалічук. - К.: Темпора, 2007. - 608 с.: іл.).

Автор спогадів - один з видатних воєначальників Армії УНР М.Омелянович-Павленко. Він знайомить читача не лише з перебігом воєнних і політичних подій Визвольних змагань 1917-1920 рр., але й створює яскраву та емоційну картину тих даліх часів. Докладно описана участь самого автора у цих подіях.

Дані мемуари є цінним свідченням сучасника. Це розповідь військового про важкі обставини, в яких українській армії довелося вести трирічну збройну боротьбу з різноманітними ворогами.

Пропоноване увазі читачів видання є найповнішою збіркою спогадів М.Омеляновича-Павленка, оскільки включає й нещодавно віднайдену в архівах

М. Омелянович-Павленко
**СПОГАДИ
КОМАНДАРМА**
(1917 – 1920)

неопубліковану частину ("Останній відворот").

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться історією України.

* * *

Вийшло друком наукове видання Я. Тинченка "Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921)" (Наукове видання. - К.: Темпора, 2007. - 536 с: іл.).

Книга є першим системним дослідженням біографій українських командирів часів Визвольної війни 1917-1921 рр.

Біографічний довідник містить відомості більш як про тисячу генералів та старшин Армії Української Народної Республіки, а також командирів армійських з'єднань Армії Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

Наприкінці книги подається загальний список генералів та старшин Генерального штабу Армії Української Держави з докладними біографічними відомостями.

Видання містить багатий ілюстративний матеріал, зібраний в архівах України, Польщі, Росії та у приватних колекціях.

Книга розрахована на науковців, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться історією України та її збройних сил.

* * *

Побачила світ книга В. Горобця "Волимо царя східного..." Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава" (К.: Критика, 2007. - 464 с.).

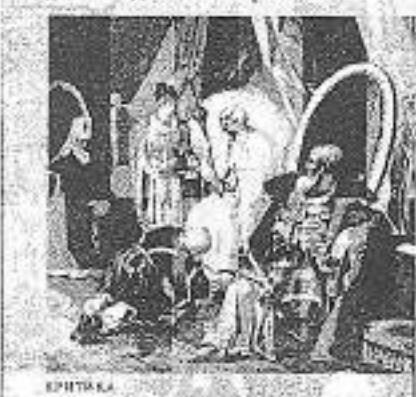
Віктор Горобець

«Волимо царя східного...»

Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава

У книзі детально проаналізовано найскладніший і найсуперечливіший період взаємин Гетьманату та російської династії Романових - від середини XVII ст. до ліквідації української автономії Катериною II. В центрі уваги автора - причини і політико-правове наповнення цих стосунків, логіка міжнародних відносин у Східній Європі, соціально-політичні трансформації всередині Гетьманату, що суттєво впливали на українсько-російську інтеграцію.

У монографії ґрунтовно розглянуто українську політику Петра I, що дає змогу реконструювати мотиви політичної перепорідні гетьмана Івана Мазепи і причини занепаду Гетьманату у

"післямазепинську" добу. Автор робить спробу - там, де це дозволяють джерела, - зрозуміти внутрішню мотивацію сторін, сприйняття політичних і соціальних колій тогоджими елітами.

Видання розраховане на істориків-професіоналів та всіх, хто цікавиться вітчизняною історією середини XVII - першої половини XVIII ст.

* * *

Опубліковано спогади видатного українського історика і громадського діяча Д.Дорошенка "Moї спомини про недавне минуле". Мемуари падруковані у 2-х томах.

Перший том спогадів (К.: Темпора, 2007. - 272 с.: іл.) присвячений добі початку ХХ ст. (1901-1914 рр.), коли відбувалося становлення українського національного руху. Автор подає не лише опис подій, свідком яких був, але й дає нам змогу відчути дух і сподівання того часу, знайомити з відомими українськими діячами - літераторами, митцями, журналістами, науковцями, меценатами, і дає можливість спостерігати за виходом на публічну арену тих постатей, які відігравали історичні ролі пізніше - у період Визвольних змагань.

У другому томі (К.: Темпора, 2007. - 632 с.: іл.) йдеться про найдраматичніший період української історії - 1914-1920 рр. Перша світова війна на українських землях, Національна революція 1917 р., діяльність політиків, політичних рухів та українських державних установ доби Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії УНР.

Дмитро Дорошенко, який був губернським комісаром Чернігівщини у 1917 р., міністром іноземних справ Української Держави у 1918 р., учасником дипломатичних місій у 1919 р., брав участь в започаткуванні українського університету у Кам'янці-Подільському, а згодом був змущений поїхати у вигнання, належить до когорти тих небагатьох людей, ширість і порядність яких не піддавали сумнівам навіть політичні опоненти.

Книга становитиме інтерес для істориків, викладачів та студентів, а також усіх зацікавлених у глибшому і виваженному розумінні доби Національно-визвольних замагань.

ХРОНІКА**БУДЕТЛЯНИН ДАВІД БУРЛЮК**

Сумщина відзначила 125-річчя від дня народження видатного українського художника, поета, теоретика футуризму і видавця Давида Давидовича Бурлюка (1882-1967) мистецьким проектом "Будетлянин Давид Бурлюк". Саме на її землі, на хуторі Семирітівка Лебединського повіту Харківської губернії народився майбутній футурист.

Перший етап мистецького проекту розпочався міжнародним пленером, який проходив з 17 червня по 1 липня у м.Лебедин. Його організаторами виступили Сумська обласна державна адміністрація, Сумська обласна організація Національної спілки художників України, Лебединська міська рада та Лебединська районна державна адміністрація. Українські та російські художники з Сум, Донецька, Києва, Харкова, Ужгорода, Могилів-Подільського, Белгорода, Старого Оскола та Курська протягом двох тижнів працювали на лебединській землі. 30 червня, після завершення пленеру, в Лебединському міському художньому музеї було показано весь творчий доробок його учасників, який складав більше 200 робіт. В окремій залі музею експонувалися роботи, які учасники пленеру подарували місту Лебедин. На початку осені ці етюди демонструвалися на виставці у Сумах, у галереї мистецтва "Академічна" Української академії банківської справи, а потім їх побачили відвідувачі Сумського обласного краєзнавчому музею.

27 червня на мальовничих семирітівських пагорбах було презентовано ленд-арт "Семирітівка: дзвони пам'яті". Його підготував і провів сумський художник І.Швачунов. Спільно зі студентами Сумського педагогічного університету ім.А.С.Макаренка він намагався відтворити дух неіснуючої Семирітівки.

Наступний етап проекту розпочався восени, коли до Сум завітала онука Д.Бурлюка - Мері Клер Бурлюк-Холт, а також внучата племінниця Яна Коталікова з Чехії. 18 жовтня вони разом з іншими гостями були присутніми на урочистому відкритті меморіальної дошки на честь Д.Бурлюка, що встановлена на будівлі Олександрівської гімназії у м.Суми, де з перервами у 1893-1895 рр. він навчався. Автор меморіальної дошки - сумський скульптор О.Прокопчук. В одному з класів гімназії розмістилась виставка "Семирітівка: дзвони пам'яті". Мері Бурлюк подарувала гімназії твір свого діда, який стане експонатом майбутнього арт-центрі Д.Бурлюка у цьому навчальному закладі.

Цікавим і змістовним був круглий стіл за участю відомих бурлюкознавців, зокрема Д.Горбачова з Києва та О.Парніса з Москви. Дослідники з Сум, Києва та Нижньокамська поділилися своїми знахідками, що були зроблені в різних архівах та бібліотеках. У рамках мистецької акції пройшов фестиваль поетичного читання "Бурлюк-літфест". Резонанс викликали презентації видань молодих українських письменників і поетів.

19 жовтня у галереї мистецтв "Академічна" пройшов мистецький вечір "Діалоги з Бурлюком". На ньому відбулася презентація книги В.Цибки та О.Дубинської "Родовід українського "батька російського футуризму" Давида Бурлюка", а також книги С.Побожія "Бубновий валет" і Сумщина".

Наступного дня гості, краєзнавці та мистецтвознавці вийшли до Лебедина та с.Рябушки, де познайомилися з експозицією художнього та краєзнавчого музеїв, а також місцями, пов'язаними з життям Д.Бурлюка.

Побожій С.І.

ВІДОМОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИКУ,
 ЧЛЕНУ-КОРЕСПОНДЕНТУ НАН УКРАЇНИ,
 ДИРЕКТОРУ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
 ім. М.С. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ,
 АКАДЕМІКУ МІжНАРОДНОЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК,
 ЗАСЛУЖЕНОМУ ДЯЧЕВІ НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ
СОХАНЮ ПАВЛУ СТЕПАНОВИЧУ
 ВИПОВНИЛОСЯ 80 РОКІВ!

Павло Степанович народився 18 листопада 1926 р. у с. Новоіванівка Білопільського району Сумської області. З відзнакою закінчив Харківський педагогічний інститут ім. Г. Сковороди. У 1963 р. здобув науковий ступінь кандидата, а у 1974 р. - доктора історичних наук. 17 років працював на посаді заступника директора Інституту історії України АН УРСР. 1981 р. отримав професорське звання. У 1987 р. очолив відновлену Археографічну комісію АН УРСР. З 1991 р. - директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Разом з науковою роботою П. С. Сохань здійснює велику науково-організаційну діяльність, спрямовану на зміцнення позицій українських вчених у світі. У 1968-1991 рр. він був членом комісії істориків СРСР-Болгарія, понад 20 років працював заступником голови правління Українського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби. У 1991 р. Павло Степанович обраний президентом Товариства "Україна-Болгарія".

П. С. Сохань є автором понад 400 праць у галузі всесвітньої історії, історії України кінця XIX - початку ХХ ст., археографії та джерелознавства.

За вагомий внесок у розвиток вітчизняної болгаристики та активну громадсько-політичну діяльність П. С. Сохань нагороджений орденом "Знак Пошани" (1986), Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1976), болгарським орденом Кирила і Мефодія I ступеня (1973). Він є лауреатом Премії Президії АН УРСР ім. Д. Мануйльського (1976), Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1980).

Редколегія та Редакція "Сумської старовини" щиро вітають
ПАВЛА СТЕПАНОВИЧА
СОХАНЯ
 з ювілеєм, бажають міцного здоров'я
 та творчих успіхів!

кій вечір
 Цібки та
 "Давида"
 Лебедині
 го музеїв,
 божий С.І.

**ОДНОМУ З ПРОВІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ АРХЕОЛОГІВ,
 ДОСЛІДНИКУ ІСТОРІЇ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ТА КИЇВСЬКОЇ РУСІ,
 ДОКТОРУ ІСТОРИЧНИХ НАУК
СУХОБОКОВУ ОЛЕГУ ВАСИЛЬОВИЧУ
 ВИПОВНИЛОСЯ 70 РОКІВ!**

Сухобоков Олег Васильович народився 26 жовтня 1937 р. в м. Трубчевськ Брянської області (РРФСР) у родині учителів. Вищу освіту здобув у Харківському державному університеті, який закінчив у 1964 р. З 1966 р. працює в Інституті археології АН УРСР (нині - ІА НАН України).

До сфері наукових інтересів ювіляра відносяться історія та археологія Дніпровського Лівобережжя другої половини I тис. - першої половини II тис. н.е. З 1968 р. - начальник Лівобережної слов'яно-руської археологічної експедиції ІА АН УРСР. Досліджував низку пам'яток археології на Сумщині, серед яких об'єкти біля сіл Курган-Азак (1968), Кам'яне (1976-1978), Ницаха (1973-1974, 1976, 1985-1988), Зелений Гай (1983), Битиця (1985-1991, 1993), міст Путивль (1979-1982), Ромни (1992, 1999) та інш.

Автор близько 150 наукових праць, серед яких монографії "Славянне Дніпровського Лівобережжя" (К., 1975), "Древнерусский Путивль и его округа (по материалам археологических исследований)" (Путивль, 1990), "Дніпровське лісостепове Лівобережжя у VIII-XIII ст." (К., 1992) та інш. Член редколегії журналу "Сумська старовина". Почесний громадянин м. Путивль.

Редколегія та Редакція "Сумської старовини"

широ вітають

ОЛЕГА ВАСИЛЬОВИЧА

СУХОБОКОВА

з ювілем, бажають міцного здоров'я,
нових відкриттів і творчих успіхів!

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Редакція публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їхніх авторів. За точність цитування, наведення прізвищ, дат, посилань відповідальність несуть автори.

Редакція залишає за собою право без погодження з авторами редагувати та скорочувати матеріали, змінювати їхні назви, вилучати або добавляти ілюстрації.

Редакція не веде листування з авторами і читачами на сторінках часопису.

Передрук заборонено. При використанні матеріалів "Сумської старовини" посилання обов'язкове.

ОБОВ'ЯЗКОВІ ВИМОГИ:

До друку приймаються статті, підготовлені відповідно до вимог постанови президії ВАК України від 15.01.2003 року №7-05/1 (Бюлєтень ВАК України. - 2003. - №1).

Матеріали подаються на дискеті 3,5". Текст повинен бути підготовленим у текстовому редакторі Word у форматі rtf або Pm 6,0 та 6,5. До дискети додається один роздрукований примірник. Кожна сторінка тексту повинна бути підписана автором.

Відомості про автора подаються окремим файлом: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, контактні адреси і телефони, електронна скринька.

До тексту додаються: анотація українською та англійською мовами (кожна до 250 знаків). Ілюстрації приймаються роздруковані на окремих аркушах та в електронному варіанті.

Джерела та література подаються у кінці тексту в порядку посилань із зазначенням загальної кількості сторінок видання. Посилання виконуються через меню "Вставка" автоматично (!) в кінці тексту. Бібліографічний опис робіт подається у повній формі.

Матеріали, подані до Редакції, проходять незалежне рецензування, за підсумками якого вони можуть бути рекомендовані до друку, направлені на доопрацювання або відхилені.

Матеріали, виконані з порушенням цих правил, не розглядаються і не повертаються авторам.

Адреса редакції:
40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, ЕТ-227

Електронна пошта: starovina@bigmir.net
Тел. (8-0542) 33-43-86